

LÉON BLUM

DESPRE CĂSĂTORIE

In românește de

S. RIVAIN

Extras din carte

...Dacă aş avea o fată, aş îndrăzni oare s'o cresc în aceste vederi? Nu e problemă care să mă fi frământat mai mult, cum vă închipuiți de sigur, și nu știu încă ce aş face. Trecerea dela un anumit regim moral la acela care în mod logic trebuie să=i urmeze este primejdioasă și grea; cei dintâi care se aventurează sunt totdeauna niște sacrificafi.

*

...mă simț cuprins de atâtea scrupule încât sigur nu știu ce soartă aş vrea să aibă această carte. Și totuși, nu poți să taci atunci când crezi hotărît într'un adevăr. Am avut credința că spun adevărul. Din tot sufletul am crezut în acest adevăr încă înainte de a mă apuca să scriu; cred în el mai mult ca niciodată. Aș vrea să fiu sigur că cititorul, chiar sub tonul meu glumeț uneori, a simțit mereu o gravă și serioasă meditație... Glumești ca să n'ai aerul că ai făcut o descoperire când faci o observație ce va părea poate banală; glumești și atunci când simți oarecare scrupule la gândul că s'ar putea să fii ascultat prea literă cu liberă.

*

...Singura frudă de folos este să indicăm o direcție acestei mișcări a ideilor și judecărilor, sau mai simplu, să aducem în sprijinul ideilor pe care le credem juste, câteva argumente, să provocăm câteva reflecții. Aceasta a fost ambiția mea.

Dacă înlăturăm din această carte excesul de generalizare la care m'a dus de sigur dorința de a dovedi, ea va putea să nu pară fără de folos. Am chibzuit-o îndelung și, recitind-o gata, mă simt mai convins ca oricând de adevărul ei fundamental. Această convingere, eu o invoc față de acei dintre cititorii mei pe care lucrarea i-ar putea șoca.

Cer îngăduința s'o închin în mod public soției mele, înțelegând să arăt prin aceasta că în conceperea cărții n'a intrat nici decepție nici ranchiună, ci dimpotrivă un simțimânt de recunoștință, și că a fost scrisă de un bărbat fericit.

L. B.

DESPRE CĂSĂTORIE

I

Cartea aceasta atinge chestiuni prea diverse și prea complexe pentru ca ideile și observațiunile cuprinse în ea să fi putut fi rânduite într'o ordine riguroasă. În viața morală ca și în cea socială, totul se ieagă, totul se înlănțue; nu există soluție provizorie care să nu angajeze o infinitate de alte probleme, și în fiecare clipă a gândirii, vezi deschizându-se înaintea ta, ca în fața unui om care plimbându-se, s'a rătăcit, drumuri multe în direcții deosebite. Deși am avut o țință hotărîtă și înțeleg să ajung la concluzii formale, mi-am dat prea puțină osteneală de a mă împotrivi ocolurilor ce mă ispiteau. Poate că lucrarea va câștiga în libertate ceea ce dezordinea din ea o va face să piardă ca evidență convingătoare. Și de altfel, în acest domeniu, o digresiune poate fi un bun argument.

Cred totuși folositor ca de pe acum să expun cititorului dela ce date anume am pornit și la ce concluziuni înțeleg să ajung. Această precauțiune este contrară oricăror precepte de artă dramatică sau romanescă, iar pe de altă parte, sistemul meu — ca să zic așa — înfățișat astfel în goliciumea lui, riscă să pară, după gusturi, prea șocant sau prea banal, prea paradoxal sau prea sumar. Dar mai bine mă supun acestui risc și sacrific totul clarității. Rămâne ca cititorul, asociat de acum încolo la sarcina ce mi-am

propus, să integreze în planul dinainte cunoscut al cărții mele, reflecțiile, analizele, anecdotele care la prima vedere ar părea că se îndepărtează de subiect.

* * *

Vă aduceți aminte că anul trecut, câțiva oameni politici, scriitori și juriști — și printre ei sunt unii pe care-i admir și-i cinstesc — strânși laolaltă de un harnic ziarist, au alcătuit un comitet pentru reforma căsătoriei. Nu am de gând nici să rezolv nici măcar să ridic vreuna din problemele asupra cărora acest comitet și-a făcut cunoscut părerea. Nu mă ocup de niciuna din chestiunile legale ce poate ridica ideea de căsătorie, nici de vârsta majoratului matrimonial, nici de consimțământul părinților, nici de forma contractului, nici de legitimarea copiilor naturali, nici de recunoașterea copiilor din adulter, nici de nimic asemănător. Intenția mea e de a nu intra în niciun fel de controversă și de a nu stânjeni nicio specialitate.

Mi s'a întâmplat doar să constat, la fel cu toată lumea, printr'un șir de experiențe și observațiuni zilnice, cât de întâmplătoare și grea e fericirea în căsătorie, așa cum ea se practică astăzi. Am ajuns astfel să-mi pun întrebarea, foarte banală și ea, dacă această situație se explică prin vreun viciu inerent noțiunii însăși a căsătoriei, adică a monogamiei, sau prin modalitățile actuale ale instituției, adică prin deprinderile sociale. Și astfel, precizând încetul cu încetul problema, am cercetat dacă nu cumva ar ajunge unele schimbări relativ simple, făcute nu în legi, ci în moravuri, și care ar lăsa aproape neatinsă organizarea actuală a familiei și a societății, pentru a transforma ceea ce astăzi este pricină de desbinare sau de conflict într'o condițiune de unire și de înțelegere.

Cu alte cuvinte, considerând ca dovedit că instituția căsătoriei sau monogamia legală funcționează prost, mi-am pus întrebarea dacă trebuie să ne lepădăm de ea în chip radical ca să ne mulțumim cu formele

moderne ale poligamiei, adică cu unirile multiple și precare, sau dacă e cu puțință s'o îmbunătățim.

Am ajuns astfel la concluzia că legătura matrimonială nu este o instituție rea, ci una rău orânduită, rău folosită, o instituție, ca să zic așa, excesiv de generalizată, potrivită în anumite cazuri, în anumite clipe ale vieții, dar nu pentru toți. Căsătoria nu devine dăunătoare decât în măsura în care e practică fără cumințenie și impusă fără discernământ, așa cum se întâmplă în starea actuală a moravurilor. Ea nu e nici otravă, nici leac universal. E un aliment sănătos, dar care trebuie asimilat la ceasul lui.

Mi-a trebuit oarecare curaj ca să birui prejudecata favorabilă ce-mi inspira unirea liberă. Simt din tot sufletul cât de seducătoare și de nobilă e chiar și numai această expresie. Cuvintele pe care le spune Carl Vogt fie-sei și de care s'au folosit cu atâta pricepere D-nii Donnay și Descaves în *Păsările Călătoare*, au ceva în ele care trezește ecou în orice inimă aleasă. Dar unirea liberă, sau nu e decât un protest contra formalității însăși a căsătoriei, contra amestecului autorității sociale într'o convenție particulară, și atunci să mi se îngăduie să spun că acest protest e o simplă copilărie, sau nu e decât o unire provizorie, care autoriză dela bun început schimbările de mai târziu, pregătindu-le chiar și servindu-le drept tranziție firească. În acest din urmă caz, unirea liberă e poligamică. Or, nici monogamia legală, nici poligamia liberă nu aduc o soluție mulțumitoare și completă problemei relațiilor dintre sexe. Nici pentru bărbat nici pentru femeie nu se poate spune că monogamia sau poligamia ar constitui legea naturală și unică a raporturilor dintre ei. Bărbatul și femeia sunt întâi poligami, și numai apoi, în imensa majoritate a cazurilor, ajunși la o anumită treaptă a dezvoltării și vârstei, îi vedem năzuind spre monogamia și încheind cu ea. Primului stadiu îi corespund unirile precare și schimbătoare; forma naturală a celui de al doilea este căsătoria. Vedeți astfel cât de neînsemnată e

schimbarea ce propun: ea constă în a nu ne căsători decât atunci când ne simțim dispuși pentru căsătorie, atunci când dorința schimbărilor și aventurii a făcut loc, printr'o revoluție firească, gustului de statornicie, de unitate și de repauz sentimental.

* * *

Metoda n'are nimic prea original, și cea mai bună dovadă e că, și astăzi, cei mai mulți bărbați se însoară după prescripția mea. Dar femeile?... Acest semn de întrebare cuprinde întreaga problemă. Dacă așa cum se încheie astăzi căsătoria, ea este prin esență nefericită, dacă ea opune, uzează și rănește trupurile, și sufletele în ce au ele mai deosebit și mai sensibil, dacă fericirea în căsătorie e doar „o întâmplare în fața căreia tremuri de teamă”, iar liniștea, simpla liniște a casei, un fel de bucurie providențială, n'am pus oare degetul pe cauza răului, n'am găsit oare și leacul? Viciul propriu al căsătoriei actuale, este că unește un bărbat ce tinde sau a și ajuns la perioada monogamică, cu o femeie încă intactă, cu o femeie care, în mod normal, înainte de a se fixa, ar trebui să-și cheltuiască, să-și silească instinctul de schimbare ce poartă într'însa. Să examinăm chiar, în situația de azi, cazul cel mai rar, cel mai favorabil, acela al unei căsătorii din dragoste între doi oameni foarte tineri. Fata e virgină, băiatul, în scurte și banale contacte, n'a pierdut decât o aparență și o suprafață de virginitate. Credeți că e o căsătorie fericită? Afară de unele excepții pe care oricând trebuie să le prevedem, această căsătorie nu va fi fericită sau nu va fi solidă, și ca să ne convingem, n'avem decât să ne uităm în jurul nostru cu atenția și în direcția potrivită. Nimeni nu poate călca nepedepsit o lege naturală. Căsătoria este monogamia codificată, iar monogamia nu corespunde, atât la bărbatului normal cât și la femeia normală, decât unei a doua faze a sufletului și a simțurilor. Orice căsătorie

care unește pe un bărbat și o femeie înainte ca ei să fi ajuns amândoi la această fază e o căsătorie rea.

Admit de mai înainte toate exemplele particulare ce mi se vor opune, notez de pe acum toate restricțiile pe care le cred utile, și voiu stărui mai încolo asupra lor. Cunoșc, și toată lumea cunoaște, bărbați și femei la care dorința de schimbare pare nemărginită, nesățioasă. Se cunosc, sau cel puțin se citează, uniri în care, din adolescență și până la moarte, dragostea a rămas statornică și neschimbată. Dafnis, sub părul alb, a devenit Filemon. Nu voiu înlătura această obiecție. Dar aci, nu iau în considerare decât omenirea normală, acea medie umană pentru care se fac legile și moravurile. Pentru această medie, legea pe care am stabilit-o e justă. Văd gestul cititorului sincer care s'a consultat pe sine și s'a și recunoscut.

Acum zece ani sau mai bine, am cunoscut două surori, amândouă drăguțe, și care amândouă au crezut că se mărită din dragoste. E drept că cea mai mare, Geneviève, era îndrăgostită de soțul ei, pe nume Lucien D..., dar despre a doua, lucrul părea mai îndoielnic. În realitate, Henriette se căsătorise cu vărul ei Georges H... pentru că toți din jurul lor îi sortise dintotdeauna unul altuia, pentru că această unire ce nu putea fi evitată n'avea nimic neplăcut pentru ei, ci dimpotrivă prietenia lor din copilărie crescuse domol odată cu ei. Geneviève și Henriette s'au cununat în aceeași zi, la aceeași biserică. Lucien D... și Georges H... erau aproape de aceeași vârstă, douăzeci și cinci de ani.

Lucien și Geneviève, timp de câțiva ani, cunoscură o mare fericire, în care se cufundară și dispărură. Apoi focul, fără să se stingă, își mai pierdu din regularitate și deveni mai puțin statornic. Soții trecură prin crize alternative de avânt și de oboseală. Uneori li se părea că dragostea lor ostenită

mai poate fi împropătată de câte o emoție de altă formă, de câte o întâmplare neprevăzută; alteori simțeau, fără să-și dea lămurit seama, că ar avea nevoie să găsească între ei altceva decât dragostea. Patima lor comună îi cuprindea atunci din nou, mai aprig și mai brutal. Aceste schimbări prea bruște făcuseră să incolțească sau desvoltară la Lucien un fel de preocupare plină de neliniște și bănuială pe care Geneviève numai cu greu o tolera. Cu un bărbat care ar fi iubit-o mai puțin, ea s'ar fi arătat exigentă și geloasă. Fiind însă iubită mai mult chiar decât iubea, dânsa fu aceea care deveni mai băgătoare de seamă, și apoi potrivnică exceselor inevitabile ale dragostei. Lucien simți lucrul acesta, suferi, iar gelozia lui spori; după câteva luni, era mai puternică decât dragostea. Fără să-și dea seama, el era copt pentru una din acele slăbiciuni la care decepțiile din dragoste predispun în chip atât de firesc pe bărbați. Lucien își înșelă deci nevasta, căci de obicei, în astfel de cazuri, cel dintâiu care înșală este acela care iubește mai mult. Geneviève însă avea prea puțină experiență și chibzuință ca să priceapă că era necesar să se întâmple așa. O astfel de trădare, survenită după atâtea protestări și recriminări amoroase, o lăsa înmărmurită și o umplu de atâta desgust încât nu se mai putu birui. Se despărți de Lucien.

Între timp, se iviră în căsnicia surorii mai mici, unele întâmplări mai banale, dar tot atât de grave. Henriette și Georges erau două firi liniștite, duioase și sentimentale. Viața lor se statornicise pe un fond de prietenie temeinică și plină de încredere, pe o comunitate de gândire și de gusturi ce făcea plăcută și plină existența de fiecare zi. Dar Henriette, în adâncul sufletului ei, regreta că nu se simte iubită cu patimă, și aceeași părere de rău o încerca și Georges. Fiecare din ei, fără a avea puterea sau nevoia de a iubi el însuși, suferea în chip nedeslușit că nu e iubit de celălalt. Pilda Genevièvei și a lui Lucien, pe care o avea la îndemână, sporea încă neliniștea lor

și trezca necontentit într'inșii, printr'o fatală contagiume, acele veleități de dragoste de care dragostea nu ascultă niciodată. În timpul acesta, se întâmplă ca o prietenă a Henriettei să se îndrăgostească pătimaș de Georges. Și oricine va înțelege că Georges s'ar fi apărat cu curaj contra unei dragoste pe care ar fi simțit-o el însuși, dar că în această criză a vieții lui, se afla fără nicio apărare împotriva dragostei pe care o inspira el. Se lăasă sedus de D-na XL. și fugi din Franța cu ea.

Henriette se pomeni deci părăsită de bărbatul ei tocmai când Geneviève se despărțise de Lucien. Pentru multe motive și mai cu seamă din scrupule religioase, surorile amândouă renunțară de a cere divorțul și se hotărâră să trăiască împreună. Nu e locul să descriu aci în amănunt ce a fost viața lor în cei șase ani cât a ținut această perioadă. Două femei, bogate și drăguțe, una cu o experiență atât de puternică a pasiunii, cealaltă încă în căutarea ei, simțindu-se mai dinainte scuzate de toate faptele lor, destul de libere pentru a accepta tot ce impune o intrigă amoroasă, destul de legate de lume pentru a fi nevoite să-și păstreze taina, prea tinere pentru a nu căuta să fie iubite, două femei cu astfel de fire nu se putea să nu treacă prin multe aventuri, și așa s'a și întâmplat. Dar amănuntul acesta iese din subiectul meu. Ceea ce interesează e că după mai mulți ani de viață comună a celor două surori, întâmplarea puse din nou față în față pe Henriette și pe Georges. Se mirară amândoi de gestul prietenos și de zâmbetul voios cu care se întâmpinară. Imprejurările nu le îngăduiră să-și prelungească convorbirea, dar Henriette încercă o vie dorință de a-l revedea, și în mai multe rânduri, întrebuiță ca să-și întâlnească soțul, aceleași precauții și aceleași șiretenii ca pentru a-și vedea amanții. Ceea ce o miră încă și mai mult fu de a se simți alături de Georges la largul ei ca și altădată, de a regăsi aceeași libertate de comunicare și de vorbă: în consorțiu cu Georges ea redeveni chiar

B. P. BOBESCU
 INST. T. PEDAG. C-TA

dela început mai naturală și mai sinceră decât cu soru-sa. Se simți gata să-i încredințeze tainele gândului ei și adevărurile inimii ei pe care nu le împărtășise încă pe deplin nimănui. Zi de zi spovedănia lor reciprocă deveni tot mai completă și mai intimă. Amândoi erau sătui de dragoste; amândoi căutau o viață stabilă și sigură; amândoi își reproșau că nu știuseră să prețuească fericirea ce le fusese dăruită. Nu încetaseră nicio clipă s'o regrete, o dorau din nou; se simțeau în stare s'o încerce iarăși și de data aceasta s'o guste mai mult. Rezultatul fu că într-o bună zi Henriette își lăsă sora și plecă să trăiască lângă soțul ei, spre marele scandal al tuturor cunoștințelor lor.

Fericirea Henriettei nu fu întunecată decât de o singură umbră: ce se va face Geneviève, părăsită odată mai mult? Dacă însă cele două surori se iubeau cu duioșie, amândoi cumnații rămăseseră legați printr'o puternică afecțiune și relațiile lor amicale nu fuseseră niciodată întrerupte. În mintea lui Georges încolți deci foarte firesc gândul de a-l uni din nou pe Lucien cu Geneviève tot așa cum și el se întorsese la Henriette. Hotărârea era greu de înfăptuit, și trec peste precauțiunile nesfârșite pe care trebui să le ia Georges pentru a reda încrederea acestor două suflete înfocate și susceptibile, apoi pentru a le ispiti. Ar fi dat greș dacă n'ar fi fost servit de tainica oboseală, de nelămurita nevoie de siguranță și odihnă ce-i cuprinsese încetul cu încetul pe cei doi amanți nesățioși. În cele din urmă obținut delă cumnată-sa și delă prietenul lui un asentiment de principiu, după care fi puse față în față.

Întâlnirea aceasta mi-a descris-o Henriette, și povestirea ei a fost, fără voia ei de sigur, mai mult comică decât înduioșătoare. Lucien și Geneviève rămăseră încurcați, plouați, schimbară cu greu câte-va cuvinte lipsite de înțeles, încât cei din jur crezură ni merit să-i lase singuri. Stingheroala lor se prelungi însă și deveni cu atât mai apăsătoare cu cât își

avea obârșia, așa cum ei o și înțelesesă perfect, nu în vreo emoție, ci într'o decepție reciprocă. După trecere de câteva minute, Geneviève o rechemă pe Henriette și ieși din cameră, în timp ce Georges se silea să-l încurajeze pe Lucien. Dar dialogul dintre cei doi bărbați de o parte a ușii și dintre cele două femei de partea cealaltă, fu același, aproape cuvânt cu cuvânt.

— Ce ai?

— Păi tocmai, nu mai am nimic.

— Oare nu-l iubeai?

— Il iubeam, am păstrat o amintire duiosă și puternică a acestei dragoste, cea mai bogată amintire a vieții mele. Dar simt că nu ne mai putem iubi.

— Ați putea cel puțin să vă simțiți bine împreună?

— N'am știut decât să ne iubim.

— Nu crezi că ar fi posibilă fericirea între voi?

— N'avem în comun decât dragostea noastră. De vreme ce nu ne mai iubim, ce suntem unul pentru altul? Niște străini, niște necunoscuți. Intreaga noastră legătură e în trecut. Dar dragostea odată dispărută, nu putem nici s'o reînviem, nici s'o înlocuim cu vreo nouă prietenie. Să nu terfelim dar singurul bun ce ne rămâne, amintirile. Cu bine!..

Peste câteva luni, Geneviève cerea în sfârșit divorțul și se remărita. Lua de bărbat pe un amic discret și modest, pe care-l apreciasă într'o împrejurare grea, pentru bunătatea, delicatețea și firea sa plăcută.

* * *

— Și la ce încheiere vrei să ajungi cu povestirea acestor fapte? mă întreabă aci intrerupătorul comod la care îmi rezerv să recurg de multe ori.

— Vreau să dovedesc că nu se pot călca fără urmări legile naturale. Sunt poate prea prezumțios că mă folosesc aci de cuvântul lege. Legea mea nu e decât o ipoteză, dar orice ipoteză probabilă poate fi numită lege și-și păstrează pe drept cuvânt acest fru-

mos. nume cât timp n'a fost dovedită falsă. Povestea Genevièvei și a Henriettei confirmă ipoteza mea. Atăta tot.

Vă închipuiți doar cum la (cununia lor, fiecare șoptea în biserică: „Ce perechi fericite! Așa înțeleg și eu! Uite așa trebuie să se căsătorească oamenii!...” Nai-vii aceștia n'aveau dreptate. Nici Geneviève, nici Henriette, nici bărbații lor nu se aflau în situația de a se căsători. Ei trebuiau să-și plătească greșeala, — și au ispășit-o într'adevăr. Cele două căsnicii trebuiau fatalmente să se desfacă, și din aceeași pricină: fiindcă niciunul din cei patru soți nu ajunsese la vârsta și la momentul când ar fi putut trăi în căsnicie. Obisnuit, numai bărbatul îndeplinește această condițiune și numai femeia o calcă. În cazul nostru, și unii și alții au călcat-o, ceea ce e mai puțin grav, dar încă foarte grav. Fie că au adus în viața comună o doză insuficientă sau excesivă de dragoste, ei trebuiau în mod fatal să se uzeze în acest veșnic conflict dintre pasiune și căsătorie, sau mai curând dintre instinct și rațiune. Instinctul îi mâna spre schimbare, spre zbu-cium, spre mobilitatea neliniștită și frământată a pasiunilor tinere; rațiunea îi încheia în viața regulată, prematur clădită, care nu se potrivește decât pentru inimile potolite.

— Recunoști totuși că Geneviève și Lucien s'au iubit?

— Fără îndoială. Dar dacă vă gândiți puțin, veți fi de acord cu mine că n'au fost soț și soție decât cu numele, că această căsătorie a lor nu a fost căsătorie decât în aparență, autorizată doar prin câteva formalități fără interes. Ceea ce au stabilit între ei a fost o legătură pasionată ce nu putea dura decât atât cât durează pasiunea. Imi spuneți că putea dura la nesfârșit. În ce mă privește, nu cunosc astfel de exemple atunci când pasiunea e reciprocă. Dar în orice caz, veți admite împreună cu mine că e vorba de o excepție rară, și nu pe excepții putem întemeia căsătoria.

Dați-mi voie să discut mai de aproape această anec-

dotă, care e plină de învățăminte folositoare. Cele două căsnicii, a Genevièvei și a Henriettei, s'au desfășurat din una și aceeași cauză. Cum se face însă că Henriette și-a recăpătat în cele din urmă bărbatul, pe când Geneviève s'a despărțit de al ei pentru totdeauna? Pentru că primul cuplu se constituise pe temelia unor elemente ce pot suporta o unire solidă și trainică, adică pe afecțiune duioasă, pe încredere și pe acele deprinderi comune de gândire și senzații care alungă plictiseala și dau interes tuturor întâmplărilor vieții. Acestea erau condițiunile unei fericiri statornice, dar bărbatul și nevasta porniseră prea de vreme s'o înjghebeze, înainte ca vreunul din ei să fi sleit acel instinct pe care-l numesc poligamic. Acest instinct îi îndepărta dela o fericire pe care nu erau încă apti s'o guste și turbura în ei conștiința acestei fericiri. O necesitate tutelară le-a procurat intervalul indispensabil ca să se pună la punct cu nevoile firii. Într'un antract al căsniciei lor, ei au făcut ceea ce mult mai cuminte ar fi trebuit să facă înainte de a se căsători. S'au reîntors apoi la căminul lor, mai slobozi, ușurați de rămășițele instinctuale ce trăseseră atât de greu în cumpăna primei lor încercări, și fără a mai întâlni vreo piedică, au regăsit numai motive de a fi fericiți.

Și acum, iată-i că încearcă să împace și cealaltă pereche; dau greș, și nimic nu e mai plin de învățăminte decât această înfrângere. Geneviève și Lucien au epuizat și ei instinctul, dar fiindcă niciodată nu i-a legat altceva decât pasiunea, și fiindcă pasiunea s'a stins, nu le mai rămâne niciun element pentru viața comună. Ei nu mai pot fi amănți, așa cum au fost, întâi pentru că nu se mai iubesc, apoi fiindcă nu mai au nicio înclinare pentru așa ceva. Ei nu mai pot deveni soț și soție, ceea ce de fapt n'au fost niciodată, pentru că nu găsesc între ei niciunul din sentimentele, niciuna din afinitățile pe care se poate întemeia căsătoria. Geneviève a atins momentul matrimonial; se mărită deci, dar cu alt bărbat, nu cu Lucien. A trăit

cu Lucien câțiva ani care vor fi de sigur cei mai prețioși din viața ei. Dar pentru asta, ce era nevoie să se căsătorească? Căsătoria n'a făcut decât să contrarieze focul din inimile lor. Ar fi trebuit să se iubească atât cât puteau iubi, iar după aceea, odată potoliți, fiecare să se căsătorească cu ființa care putea rămâne tot restul vieții, aliatul, asociatul, tovarășul, prietenul.

Ajung deci la concluzia că viața de aventură trebuie să precedeze viața conjugală; viața instinctului trebuie să premergea vieții de rațiune. Ceea ce am numit instinctul poligamic nu poate exista laolaltă cu căsătoria, chiar și în cazurile foarte rare când căsătoria pare de natură a-l satisface la început. Și în această privință, se cuvine să precizez, pentru a o înlătura, o obiecție pe care am atins-o în treacăt și adineauri. Am cunoscut și eu, am cunoscut cu toții, cazuri când pornirea pe care o numesc poligamică se cheltuește într'o singură dragoste. Se poate, de pildă, ca o femeie, înainte de a ajunge la momentul matrimonial, să nu fi iubit, ba chiar să nu fi cunoscut decât un singur bărbat; ca un bărbat să nu fi iubit decât o singură femeie. Stărui-voiu deci a numi poligamic un instinct ce se poate desfășura, apoi epuiza cu desăvârșire, într'o legătură unică? De sigur, și contradicția nu e decât aparentă. Atunci când se întâmplă, ca o femeie să epuizeze, în pasiunea pe care o simte pentru același bărbat, toată înclinarea ei pentru dragoste, aceasta înseamnă că legătura dintre cei doi amantî comportă destulă schimbare, destule frământări și alternative pentru a fi echivalentă cu mai multe. Legătură unică în aparență; în realitate, șir de pasiuni variate, discontinue, mereu renăscânde sau re-create. O femeie, de pildă, pe care amantul ei o înșală, apoi o împacă, apoi iarăși o înșală, — care trece dela gelozie la încredere și dela încredere la ură, dela des-nădejde la bucuria exaltată a împăcărilor, această femeie, care pare că n'a iubit decât o singură dată un singur bărbat, a cunoscut în realitate mai mulți

bărbați și a trecut prin mai multe iubiri. Aceeași femeie care ar fi fost atât de crunt îndurerată de trădările amantului sau soțului ei, care ani întregi ar fi pândit cu sufletul la gură reînvierea dragostei la acest bărbat, care ar fi trăit cu această singură dorință încordată, — dacă amantul sau soțul ar fi fost credincios, l-ar fi înșelat ea fără doar și poate. O fericire potolită, statornică, pe care nicio neliniște, nicio revenire n'o împropătează, n'ar fi izbutit să potolească setea ei de dragoste. Se întâmplă dar ca o femeie să fi cunoscut într'adevăr mai mulți bărbați în unul singur, și numai în acest caz instinctul, căruia pe drept cuvânt îi mențin numele, se satisface cu o singură ființă. Dar nu cu acest bărbat trebuie să se mărite femeia. Iubească-l atât cât o va ține inima; mărite-se însă apoi cu altul.

— Așa dar, nu e tot una să iubești și să te căsătorești?

— Se mai îndoiește cineva?

— Și nu pe același bărbat, pe același soi de bărbat, îl va iubi femeia în prima fază și-l va lua de soț în faza a doua?

— Fiți siguri că nu.

Pentru a dovedi că viața omenească cuprinde o perioadă de tinerețe nesățioasă și pasionată pe care nimeni n'o poate înlătura fără primejdie, aș putea aminti povestea Elisabetei Masson.

Elisabeth crescuse într-o casă posomorită de provincie pe care o făceau încă mai tristă sgârcenia și brutalitatea părintelui. Ca să se apere, a făcut ce fac în astfel de împrejurări copiii cărora nu le place zarva: s'a închis în sine, și-a redus viața, și-a ascuns-o. După moartea d-lui Masson, s'a mutat la Paris cu mama și bunicul ei. Dar mama era tristă și necăjită, bunicul infirm; oarecare sfială provincială îndepărta dela acest cămin pe prieteni, ca și relațiunile posibile.

Acceași constrângere meschină apăsă greu asupra vieții Elisabethei, până o înăbuși. Fiindcă rămăsese curajoasă, ea adoptă grelele îndatoriri ale vieții lor; fiindcă era bună, le îndrăgi chiar. Curând ea ajunsese să guste intimitatea atât de strămtă a acestei existențe; era pornită mai mult să disprețuească decât să regrete distracțiile ce-i lipseau. Nu tolera să i se arate compătimire. Poate se credea fericită.

Ajunse astfel la douăzeci și cinci de ani. În jurul ei se spunea de obicei: „Elisabeth nu se va mărita până la moartea d-nei Masson; nu va consimți niciodată să-și părăsească mama”. Intr'adevăr ea refuză pe numeroșii pețitori pe care-i atrăsese averea și renumele ei. Dar lumea se înșela asupra cauzei acestor repetate refuzuri. Ea se simțise jignită că unul voia s'o ia fără dragoste, ba se dăduse la o parte în fața eventualității unei dragoste pentru care credea că-i trecuse vremea. Ca toate ființele care, în îndeplinirea unei sarcini grele, s'au bucurat prea puțin de ajutorul altcuiva, se deprinsese să judece lucrurile serios și nu fără amărăciune. Părea mai mult decât vârsta ei. Mersul și mișcărilor îi erau nesigure. Tenul și ochii ei se trecuseră parcă.

Se mărită totuși cu Georges Rocher, a cărui soră, d-na Noyon, fusese cea mai bună prietenă a ei, și care era mai tânăr decât dânsa cu cațiva ani. Căsătoria aceasta fu clasată de cunoscuți în categoria căsătoriilor din dragoste și toți spuneau că d-ra Masson avusese noroc. Dar Elisabeth nu era nici de cum îndrăgostită de Georges Rocher. Socotindu-se de acum înainte incapabilă de a trezi sau a încerca o pasiune, ea acceptase și lăsase apoi să crească în ea afecțiunea protectoare ce i-o inspira acest tânăr. Il lua din rațiune, din devotament, din prietenie. Iar Georges Rocher, la rândul lui, prins prea din vreme de o viață de muncă, se însura cu Elisabeth fiindcă se complăcea în tovărășia ei, și simțise înrăurirea binefăcătoare a blândeței și judecății ei. Se socotea incapabil de a iubi, în sensul românesc al cuvântului, dar în schimb

se gândea că nu e niciodată prea de vreme să pui temeiul unei existențe sigure și că încredințând-o Elisabethei, o dădea pe mâini bune.

Amândurora le era teamă într'ascuns de comunitatea fizică a căsătoriei. Dacă ar fi depins de ei, ar fi renunțat poate la ea. Cu atât mai mare le fu surprinderea văzând că-și plac extrem de mult unul altuia. Întâmplarea aceasta, avu drept prim efect o reținere vădită a Elisabethei, pe care mamă-sabia o recunoscu la întoarcerea din călătoria de nuntă. Când femeia a așteptat prea mult măritișul, o vezi, numai în câteva luni, întinerind cu zece ani sau pierzând tot atât din vârstă, după caz. Se întâmplă apoi că, prin efectul reacțiunilor reciproce ale plăcerii asupra tandreței și ale tandreței asupra plăcerii, Elisabeth începu să-și iubească bărbatul. Dragostea aceasta își păstră la început caracterele de gravitate și cum-pătate cu care o întipăriseră împrejurările. Incetul cu incetul însă evolua, își sparse ghioaca, se deschise larg, cuprinse sufletul și viața întreagă a Elisabethei. Tot ce fusese înnăbușit în inima ei răzbătu în deplina lumină a conștiinței; tot ce fusese constrâns se îndreptă: fericirea îi redete tinerețea. Femeia aceasta de treizeci de ani, serioasă din fire și pe care experiența o măturizase înainte de vreme, se pomeni, printr'un fel de putere retroactivă, întoarsă la acea vârstă pe care viața o desființase în permanență până atunci. Elisabeth nu mai era măcar o soție îndrăgostită de bărbatul ei, ci o fată îndrăgostită de dragoste.

Și atunci ce se întâmplă? Mai întâi, Elisabeth încercă să transforme ceea ce la soțul ei nu era decât tandrețe plină de voioșie și încredere, în avânturi de dragoste pătimașă. Fără să înțeleagă bine această exigență, Georges i se împotrivi. Elisabeth își proclamase doar de atâtea ori fericirea; se întâmplase oare ceva care s'o fi putut micșora sau primejdui?... „Ce dorești, spunea el, ce-ți lipsește, Elisabeth? Nu te iubesc oare ca înainte?” Elisabeth nu știa ce să răspundă. Simțea nedeslușit parcă o nevoie de senzații extreme și con-

trarii, și mai cu seamă, ar fi vrut ca Georges să ghicească el mai întâi această nevoie nelămurită și s'o satisfacă înainte ca să se desemneze mai precis. Georges însă crezu pur și simplu că nevastă-sa e nervoasă și obosită, și fiind medic, o îngriji. Intre timp, d-na Noyon, sora lui Georges, se mută la Paris. Confidențele făcute Louisei Noyon de către Elisabeth, oricât erau de vagi și de caste, treziră curiozitatea lui Maurice Noyon, care se îndrăgosti pătimaș de cumnată-sa. Elisabeth, simțindu-se ocrotită împotriva lui Maurice prin toate piedicele ce-i despărteau unul de altul, și mai cu seamă prin propriile ei sentimente, de vreme ce-l iubea pe Georges și nu voia să-l iubească decât pe el, lăsă să crească această dragoste a cărei putere o măsura tocmai după absurditatea ei. Se lăsă pătrunsă de ea fără s'o împărtașească. Și când această dragoste îi deveni indispensabilă, se află fără putere ca să nu-i cedeze.

— A devenit așa dar metresa lui Maurice Noyon?

— Desigur, perifriza mea e destul de limpede. A devenit metresa lui Maurice Noyon și a fugit cu el. Dar, deși își păresea bărbatul, ea simțea bine că se va întoarce odată la el, că ea era tovarășa iar Georges tovarășul, sortiți să trăiască și să moară unul lângă celălalt. Iși alesese bine soțul, și erau făcuți unul pentru altul. Din păcate, se măritase păstrându-și neatință și ascunsă tinerețea, fără a-i fi putut măcar măsura tot focul, după libertatea închipuirii și dorințelor ei, cum fac atâtea alte fete. Fericirea deșteptase instinctul amorțit, iar instinctul venea acum să sgudue viața conjugală pe care ar fi trebuit s'o precedeze și s'o pregătească. „Când ne-am căsătorit, nu te iubeam, spunea Elisabeth lui Georges. Nu speram să mai iubesc. M'a întinerit fericirea pe care mi-ai dat-o... Gândește-te la viața mea de altădată. Nu vezi tu că dăruind mereu din tinerețea mea, nu mi-a mai rămas nimic pentru mine? N'am înțeles în ce măsură mi-a lipsit decât după ce mi-ai restituit-o tu. Și acum anii săriți au reapărut. Iubesc dragostea așa cum aș fi putut-o iubi la

douăzeci de ani. M'am trezit din mulțumirea mea atât de sigură, prea sigură. Vreau o dragoste plină de primejdii și aventuri; am nevoie să fiu implorată și cucerită, mai mult încă decât să iubesc... Când ne-am luat, — adăuga ea cu o limpezime de vederi care, o recunosc, e destul de rară în astfel de situații — când ne-am luat, era în noi un ce prea cuminte care n'ar fi trebuit să vină decât la vremea lui. Am fi rămas cumiști dacă n'am fi fost atât de fericiți. Dar pentru noi care nu iubiserăm încă, fericirea aceasta prea tânără trebuia să trezească dragostea — (în locul ei aș fi spus instinctul) —; nu putea însă s'o satisfacă cu totul''.

Acestea sunt vorbele cu care Elisabeth își luă rămas bun dela Georges. Trec peste durerea sfâșietoare a despărțirii lor.

Povestea Elisabethei amintește prin multe trăsături aceea a Henriettei, cea mai mică din cele două surori care s'au măritat în aceeași zi. Chiar dacă succesiunea acestor două povestiri ar risca să pară monotonă, nu le-am apropiat însă fără intenție. Povestea Henriettei e un caz obișnuit; povestea Elisabethei e un caz extrem. Henriette s'a măritat de tânără, la prima deșteptare a vieții. Elisabeth, dimpotrivă, dacă luăm în considerare condițiunile exterioare de educație, mediu și vârstă, ajunsese după toate aparențele la momentul matrimonial. Henriette nu-și iubea bărbatul și i-a fost credincioasă. Elisabeth l-a iubit pe al ei și l-a înșelat. Aceasta pentru că instinctul rezistă, ca să zic așa, tuturor temperaturilor fizice și morale; pentru că e cu atât mai irascibil și mai de temut cu cât a fost comprimat mai îndelung și cu cât deșteptarea se produce la o vârstă mai depărtată de vremea normală.

Pentru Elisabeth, o singură împrejurare ar fi făcut ca instinctul, la ea, să rămână în starea lui de vir-

tualitate inocentă. Ar fi fost suficient să nu-și iubească de loc bărbatul. Dacă nu l-ar fi iubit pe Georges, nu l-ar fi înșelat niciodată, și tocmai această este partea curioasă a întâmplării. Să ne închipuim că după moartea d-nei Masson, ca să scape de singurătate, ea s'ar fi măritat cu un bărbat așezat și binevoitor; ar fi acceptat atunci fără greutate o existență la care fusese pregătită prin toate deprinderile ei trecute. Caracterul ei s'ar fi dezvoltat, sau ar fi continuat pur și simplu, în același sens; neastâmpărul ei tinereșc n'ar fi reapărut niciodată. Dar nici n'ar fi cunoscut vreodată clipă fericită. Astfel, exemplul ei se anula dela sine, căci, doar despre fericire e vorba. Chiar și pentru Elisabeth, fericirea nu putea dura în căsătorie decât după satisfacerea instinctului ce se afla amorțit în sufletul ei, dar nu desființat, și pe care însăși căsătoria l-a trezit la viață.

Și fată care a fost soarta unei femei virtuoză, obișnuită să chibzuiască și să se constrângă, sigură de sine, simțind de altfel pentru soțul ei întreaga varietate de sentimente pe care am încercat să le precizez. Ce se va întâmpla atunci cu femeile normale, care se mărită la vârsta obișnuită, după educația obișnuită? Faptele răspund pentru mine, și orice stăruință ar fi supărătoare. Pornirea care, la Elisabeth, nu s'a deslănțuit decât după mai mulți ani de căsnicie, va izbucni, poate mai puțin violentă, dar și mai puțin constrânsă, cu aceea libertate, cu aceea promptitudine pe care o putem constata în fiecare zi. Așa se explică cum la prima ciocnire căsniciile tinere se răsvrătesc și de destramă. Priviți în jurul vostru; parcurgeți drumul cu ochii sau cu memoria: e o plimbare printre ruine. Și așa se pregătesc la femeile cele mai solide și cele mai întregi, acele neașteptate convulsii ale tinereții comprimate, dar care uneori, chiar în căsniciile destul de vechi, destul de bine consolidate prin obișnuință, determină acele catastrofe oribile pentru moralist și inexplicabile pentru observator.

Intreb cu toată candoarea, și convins că nu exprim

aci, sub prima aparență de paradox, decât un adevăr foarte simplu și care mâine va fi banal: nu ar 'fi mai bine ca, chiar pentru femei, aceste exigențe ale instinctului, aceste porniri ale tinereții, să se reverse în voie înainte de căsătorie, adică într'o perioadă când, după părerea mea, ele nu sunt dăunătoare? Sunt gata, dacă doriți, să consider instinctul acesta pe care l-am definit, ca un viciu, ca o tară originară. Dar aveți oare puterea să-l stărpiți? Și dacă nu, căutați să-i mărginiți efectele la acea perioadă a vieții când ele sunt mai puțin păgubitoare, în loc să-l reprimați, așa cum faceți, atâta vreme cât e inofensiv, și să-i lăsați întreaga putere intactă și întreaga libertate pentru clipa când poate pricinui suferințe și dezastre. Femeia, așa dar, să-și cheltuească înainte de căsătorie tot ce este mobil în capriciul ei; să-și epuizeze, într'un număr oarecare de aventuri, și poate în una singură — căci am făcut adineaori rezerva, și o fac și acum, că să fiu mai clar, pentru cazurile când instinctul poligamic se poate satisface cu o singură dragoste — să-și slească neliniștea sentimentală, inexperiența ei nesățioasă și mereu în căutare, să-și consume acea perioadă a vieții când viața pare cea mai prețioasă și cea mai scurtă, când orice oră ce nu e dăruită senzațiilor puternice pare o oră de anticipare a morții, când imaginația adaugă atâta putere avântului simțurilor, când mândria dă atâta preț dăruirilor inimii. Și după aceea, prin fatala revoluție a lucrurilor, va veni și vârsta când orizonturile își schimbă planul, când, printr'o lunecare treptată, sentimentul, faptele, cuvintele își schimbă valoarea reciprocă. Roata s'a învârtit atât de bine, totul pare atât de deosebit după distanța punctelor de vedere, încât nici nu te mai recunoști, nici nu te mai poți regăsi pe tine. Iată deodată că patima aprinsă din ajun a devenit oboșeală și plictiseală. Prea multele desamăgiri te-au ostenit, prea multele plăceri au născut sațiul și desgustul. Este criza care, în procesul de continuă creștere a ființei omenești, însoțește toate schimbările de structură. Atunci

când criza a început, și numai atunci, s'a împlinit și maturitatea matrimonială.

Bărbații care nu s'au însurat în prima lor tinerețe au cunoscut această criză. Și înțelepciunea obișnuită socotește imprudent ca un bărbat să se însoare înainte de a fi resimțit efectele ei. De ce oare? De care lucru se teme lumea atunci când un bărbat se însoară înainte de „a-și fi trăit traiul” și „a fi dus viața de burlac”? Se teme ca după câțiva ani, viața conjugală să nu-i pară searbădă și monotună. Se teme ca, odată cu părerea de rău pentru anii pierduți, odată cu sentimentul tinereții trecătoare, să nu se ivească o poftă nesățioasă de plăceri și patimi. Se teme ca soliditatea căsniciei să nu reziste deslănțuirii subite a instinctului viril. Teamă justificată, dar care nu e mai puțin întemeiată, precum s'a văzut, pentru femeie decât pentru bărbat. Mai sensuală încă și mai pătimașă decât bărbații, fiindcă e mai personală și mai legată de viață, femeia are și ea „să-și trăiască traiul”, și nici pentru ea nu este mai puțin temerar să se mărite înainte de a se fi liberat de această pornire. Din momentul deci ce s'a conceput căsătoria ca o stare temeinică și durabilă, apare necesar ca și femeia să-și fi „trăit traiul” mai înainte, adică viața de pasiune și aventuri. Va veni apoi ziua când și dânsa se va simți obosită de sbucium și schimbări, când o nevoie de stabilitate și liniște, la început nelămurită, se va întări cu fiecare emoție nouă. Gânduri și fapte care păreau altădată meschine și vrednice de dispreț, vor căpăta zi de zi tot mai multă consistență și înrăurire, și ele vor fi gândurile serioase, actele folositoare ale vieții, aceleași care până în ajun erau socotite ca un fel de anexă a dragostei sau ca o piedică pentru dragoste: o casă de condus și de îngrijit, relații de întreținut, o avere de sporit, copii de crescut, uneori o muncă folositoare de îndeplinit. La fel cu bărbatul ajuns la aceeași perioadă a vieții, femeia va căuta toate acele satisfacții sufletești și totodată și materiale pe care le va găsi numai, cum se spune, „la

casa ei". Acestei faze noi trebuie să-i corespundă un fel nou de viață, și acesta e tocmai căsătoria. Iată și de ce căsniciile bune nu se întemeiază pe aceleași raporturi ca legăturile de dragoste.

Cer să mi se îngăduie o comparație. În ale sale *Studii asupra vieții omenesti*, profesorul Metchnikoff cercetează, prin efectul cărei „desarmonii”, deși știm că moartea e inevitabilă, simțim totuși atâta groază la gândul de a muri. Să nu se supere nimeni de această apropiere: nu consider căsătoria ca un fel de moarte prematură, și ați putut vedea dimpotrivă, că mă fac apărătorul ei. Moartea e necesară, și o socotim drept răul cel mai mare. Căsătoria e necesară, de vreme ce corespunde unei stări normale a firii noastre, și în fapt, ea este izvor de conflicte și de suferințe lără număr. Vă aduceți aminte cum îndrăznețul profesor rezolvă această desarmonie aparentă? El ajunge la concluzia că din vina noastră, murim prea de timpuriu, și înainte de vremea când moartea ni s'ar părea bună și de dorit. Murim înainte de a fi epuizați, puterea și pofta noastră de viață. Dacă însă omul ar isbuti să prelungească termenul prea scurt al existenței, el ar atinge momentul când s'ar simți îndestulat de zilele trăite. Într'o societate bine administrată, bine hrănită mai ales, oamenii n'ar muri înainte de a fi atins acel moment. În același chip explic și eu, și pretind să rezolv, desarmonia căsătoriei. Ea este un rău când ne lovește înainte de termen. Să așteptăm până va apărea ca un liman răcoros și odihnitor pentru bărbatul ostenit de frământări, pentru femeia sătulă de pasiune.

Mai fericit decât profesorul Metchnikoff, îmi pot întemeia susținerea pe experiența căpătată, pe experiența pe care oricine o poate lesne căpăta sau reînnoi. Este un adevăr constant că, între treizeci și patruzeci de ani, bărbații sunt cu atât mai puternic atrași spre căsătorie cu cât au dus până atunci o viață mai diversă și mai sbuciumată, și toată nenorocirea e că se însoară atunci cu tinere fecioare, în loc de fe-

mei formate prin același antrenament. Este un adevăr constant că femeile libere, după zece-cincisprezece ani de pasiuni felurite, încearcă o nevoie imperioasă de a se statornici, și căsătoriile de felul acesta ar fi cele mai bune, în teorie, dacă nu le-ar lipsi de cele mai multe ori anumite condițiuni necesare pentru agrementul, plinătatea, ba chiar pentru demnitatea vieții conjugale. Dar nu stăruim asupra acestor exemple. Rețin numai realitatea a ceea ce am numit momentul matrimonial. Esențialul este să nu ne căsătorim înainte de a fi atins acel moment și ca, până vom realiza armonia posibilă a morții, să știm în sfârșit a compune armonia mai simplă a vieții.

* * *

„Lucrul acesta l-au realizat multe femei înainte ca să vii d-ta cu descoperirea, intervine aci întrerupătorul. Și nimic mai ușor și mai elegant decât soluția pe care au găsit-o, din pură comoditate pentru ele, o recunosc, și fără a face teorii. Inchipue-ți o femeie măritată, de foarte tânără și, asemenea celor mai multe femei foarte tinere, fără ca personal să acorde mare importanță alegerii soțului. Iată-o bogată și bine situată. În primii ani de căsnicie, va avea un număr suficient de amanți activi, fără vreo piedică din partea bărbatului ei, care e om cu scaun la cap. Apoi, în perioada de maturitate a tinereței, după ce va fi avut și timpul și ușurința de a alege, ea va reține, pentru tot restul vieții, un bărbat simpatic având gusturi potrivite cu ale ei. Primele ei legături fuseseră precare și secrete, aceasta din urmă va fi solidă, serioasă, — fățișă atât cât vor îngădui moravurile societății în mijlocul căreia trăiește. Așa a făcut d-na..., d-na..., și atâtea altele. (Aci, un șir de nume care echivalează, o recunosc, cu un întreg program, dar în alegerea cărora e mai bine să lăsăm cititorului întreaga libertate). Și-au satisfăcut din belșug instinctul. Odată instinctul ostenit, și-au ales tovarășul potrivit acestei noi faze. Și toate

astea fără revoluție, fără reformă, fără discursuri, ci doar prin justa și prudenta folosire a înlesnirilor pe care li le pune la îndemână căsătoria'.

Nu se poate să nu răspund acestei obiecțiuni, căci e serioasă, și voiu căuta s'o fac cu voie bună. Dar sunt un gânditor moral. Și tocmai aci, va trebui ca moralitatea mea să isbucnească cu putere, fără totuși să mă împoaște prea mult cu ridiculul la care se expun moralistii. Recunosc că, în linii generale, procedeul d-nei A... și al d-nei B..., amintește mai mult ca orice teoria mea. Și este locul aci să menționez acea vorbă adâncă a unei femei pe care am auzit-o într-o zi spunând că trebuie să avem în sfârșit curajul de a apăra adulterul și că nu ar exista dificultate în căsnicie pe care adulterul să n'o poată rezolva. Cred și eu la fel, dar n'aș fi întreprins această lucrare dacă aș fi găsit soluția bună. Repet, înțeleg să scriu o carte morală.

Trec deci peste considerațiunile de fapt pe care le-aș putea opune acestei primejdioase diversiuni, și dintre care una cel puțin ar putea părea topică. Cu amantul lor definitiv, cu amantul-soț, d-na A... sau d-na B... au fost nevoite să renunțe la unele bucurii care, după mine, sunt alimentul și recompensa căsătoriei. Oricât ar fi soțul de binevoitor, și lumea de complezentă, d-na A... nu locuște cu amantul ei, d-na B... nu pleacă în călătorie cu el. S'au lipsit de copii, căci legal n'ar fi fost ai lor și nu i-ar fi putut crește în felul și în direcția aleasă de ei. Deși își cunosc interesele respective și se îngrijesc de ele, aceste interese nu le sunt comune. Nu vom găsi în obiceiurile lor, în felul lor de a se purta, nici chiar în ambiția lor, acea armonie desăvârșită, acea unitate pe care o dă comunitatea deplină a vieții. Intrebați-o pe d-na A...; vă va mărturisi că, dacă un divorț n'ar fi ridicul la vârsta și în situația ei, ar fi fericită să se mărite cu amantul ei. Consultați-o pe d-na B...; va recunoaște că, prin efectul unei situațiuni nesigure și false, amantul i-a devenit aproape mai greu de suportat decât bărbatul.

Aș putea desvolta aceste argumente și altele încă, dar e necesar să răspund obiecțiunii de mai sus. Oricât de binevoitor sau de nepăsător am presupune că e bărbatul, se poate oare concepe ca o astfel de situație să se organizeze fără un șir întreg de minciuni mari și mai mărunte, de trădări mai mult sau mai puțin suspecte? Aceasta îmi ajunge ca s'o resping. Să zicem că ultimul amant e recunoscut fățiș, dar cei dintâi au fost oare și ei la fel? De sigur că nu, și iată deci căsnicia contaminată dela obârșie prin toate josnicele atitudini ale adulterului: tăcerea și complezența interesată a soțului, minciunile tacite sau explicite ale soției, imposturile față de amant, de bărbat, de amantul precedent, de copii, de lume și față de sine-însăși. Cum ar putea rezista oare lealitatea unei femei la această corupție? Chiar și în această de a doua perioadă a vieții, în acea stare quasi-matrimonială când totul se poate petrece la lumina zilei, oare persoana bărbatului nu rămâne, după cazuri, odioasă, lamentabilă sau ridiculă? Ironia, mila sau desgustul pe care-l inspiră nu cade oare și asupra celorlalte două personaje, asupra amantului ca și asupra femeii? Cum se va putea explica faptul că bărbatul și-a păstrat nevasta, sau că nevasta a consimțit să rămână lângă soțul ei, altfel decât prin mobile josnice și urite? Căci e vorba aci, o înțelegeți prea bine, nu de o pasiune trecătoare ce nu distruge în mod necesar viața conjugală, lucru pe care-l admit ca toată lumea, ci de, o a doua căsătorie ce vine să se substituie celei dintâi. De ce nu s'a mers până la capăt cu substituirea, și ce mai caută aci acest figurant, inutil în casa în care nu mai e stăpân, anulat în sânul familiei al cărei cap este?

Înțeleg că prezența lui poate evita unele situații supărătoare, consolida unele avantaje, că de pildă, bărbatul poate fi bogat, sau nobil, sau celebru, pe câtă vreme amantul definitiv n'are decât un nume vulgar și avere puțină. Dar în viață nu-ți poți însuși toate avantajele laolaltă, și m'am gândit de multe ori că

moralitatea constă poate numai în curajul de a alege. După această alegere, în orice caz, se recunosc caracterele deschise și drepte, dar în felul cum d-na A... și d-na B... și tovarășii lor au tras foloase din jocul de-a-v'ăți-ascunselea cu viața, nu văd destulă franchețe și sinceritate. Franchețea, adevărul desăvârșit față de sine și față de ceilalți, poate fi suficient pentru a cărmui raporturile dintre sexe în căsătorie. Dar dacă această regulă e unică, ea este și strămtă, și în ce mă privește, nu admit nicio excepție dela ea. Oricât ar fi deci de ingenioasă soluția ce mi s'a propus, eu o înlătur. Căsniciile noastre sunt și așa destul de corupte, și oricine va înțelege că nu pot accepta ceva ce le-ar degrada încă și mai mult. Toată străduința mea tinde doar ca să le însănătoșească printr'o leală recunoaștere a nevoilor și caracterelor și printr'o justă adaptare a moravurilor la natură. Cu cât propunerea pe care o fac e mai delicată, cu atât ea cere mai multă franchețe, mai multă probabilitate reciprocă. Și tocmai aceste însușiri lipsesc eroilor și eroinelor întrerupătorului meu.

* * *

„Ar trebui, vai, să se spună fetelor că dragostea și căsătoria sunt două lucruri deosebite, care nu merg împreună. Ar alege înainte de a se hotări, sau ar face ca voi (ca voi, bărbații, adică), ar iubi mai întâi și s'ar mărita după aceea”. — Așa vorbește eroina din *Indrăgostita*, cu puterea de divinație pe care i-a atribuit-o un poet, și cuvântul acesta cuprinde în el întreg proiectul meu. Dar, trebuie să spunem fetelor, trebuie să repetăm tinerilor, că nu au aștepta dela căsătorie împlinirea nevoii lor de dragoste, sau mai bine zis de pasiune, că prin definiție, ea este potrivnică acestei nevoi, de vreme ce nu este altceva decât monogamia organizată, cât timp pasiunea, în prima fază a vieții amoroase corespunde unui instinct poligamic. Trebuie să spunem și să repetăm că

legătura matrimonială este o instituție necesară și binefăcătoare, dar cu condiția strictă ca să nu recurgem la ea decât atunci când instinctul și-a pierdut din putere, și adaug că acest moment se manifestă dela sine după semne ce nu înșeală. Iată ce va trebui să spunem fetelor. Dar mi-e că nu vor aștepta până să le-o spunem.

Căci eu, pe fete mă bizui pentru a duce la bun sfârșit reforma ce propun, și nu pe educatorii timizi sau pe legiitorii neatenți. Și spunând reformă, întrebuițez un termen inexact. Nu este vorba de a reforma propriu zis căsătoria, ci mai curând de a o ameliora, de a o pune la locul ei firesc, (de a o reintegra în funcțiunea ei adevărată. Această reintegrare se va face printr'o schimbare a moravurilor și a opiniei care de pe acum se desemnează și ale cărei diriguitoare active vor fi tocmai fetele. Gândiți-vă la situația lor. Imi propun să v'o zugrăvesc mai pe larg și mai în deaproape. Dar de pe acum trebuie să recunoașteți cât de greu a devenit pentru ele căsătoria, căsătoria noastră tradițională. Fără îndoială, se întâmplă și astăzi, pentru orice fată, oricare ar fi averea ei și societatea din care face parte, ca un bărbat să considere că luând-o de nevastă, face o afacere avantajoasă. Dar fetele cele mai răsărite resping cu dispreț aceste tranșacții mercenare; niciuna nu li se pretează decât cu inima îndoită; și, la dreptul vorbind, dacă în adevăr căsătoria e o afacere, de ce n'ar dori fata să fie avantajoasă pentru ea? Orice fată a cunoscut, în lumea ei, tineri care i-ar fi putut oferi o căsătorie potrivită, tineri pe care i-ar fi iubit desigur. Vedeți însă că bărbații cu care fetele ar dori să se mărite, nu se mărit însoară, sau, dacă se însoară, nu-și aleg fete. Teatrul și divorțul fac un teribil consum de bărbați tineri. Cutare se însoară cu metresa lui, cestălalt nu așteaptă decât moartea unor părinți incomozi ca să ia de nevastă pe femeia cu care a trăit. N'aveți decât, și aci, să vă uitați în jurul vostru.

Ce se va întâmpla când această stare a moravurilor

se va fi generalizat și mai mult? Ce se va întâmpla când fetele se vor fi convins, prin repetate exemple, că viața liberă de mai înainte, nu numai că nu împiedică pe femei să se mărite, ci le poate chiar înlesni măritișul? Viața aceasta liberă, pe care o considerăm ca antecedentul necesar al stării matrimoniale, toate fetele năzuesc spre ea în taina sufletului lor. Ceea ce le oprește astăzi, e faptul că au conceput căsătoria ca o țintă sigură și apropiată, că se tem că un singur capriciu, o singură distracție le-ar putea îndepărta dela ea în chip rușinos. Dar nu va trece mult și fetele își vor spune: „Prea de multe ori am văzut că foștii amanți ai unei femei n'o împiedicau să găsească un soț bun, mai bun de sigur decât aceia care mi se propun”. Sau: „O căsătorie satisfăcătoare a devenit un loz la loterie. Dacă e să renunț la măritiș, cel puțin să nu renunț la dragoste”.

Prin astfel de tranziții, eu văd moravurile îndreptându-se spre o fază de mai multă prudență și fericire. Poate că atunci va fi suficient ca, în fiecare familie, libertatea fetelor să fie organizată cu acel spirit de delicatețe și decență pe care atâtea mame îl aplică spre a protegi libertatea fiului lor. Va fi nevoie și aci de aceeași indulgență binevoitoare, de aceeași toleranță surăzătoare și blândă, născută din conștiința că se îndeplinește o funcțiune naturală. Dar e prematur să orânduim de mai înainte aceste raporturi discrete, variabile după caz, și care nu se pot totuși stabili decât pe un fond de deprinderi comune. Când ele vor intra definitiv în uz, opera necesară va fi fost îndeplinită. Spre deosebire de reformatorii temerari care încercau contopirea, logic imposibilă, între dragoste și căsătorie, se va fi despărțit, pentru fiecare sex, căsătoria de dragoste. Se va fi redat căsătoriei virtutea ei, vremea ei și scopul ei, dela care fusese abătută prin nechibzuință și prin inevitabila lunecare a moravurilor. Se va fi salvat o instituție compromisă și totuși necesară. I se va fi redat unica șansă de mântuire și durată.

II

Cititorul cunoaște acum sistemul meu. Ii știe geneza: i-am arătat și ținta la care vrea să ajungă. Preocupat mai mult de claritatea demonstrației decât de pregătirea dramatică a expunerii, am spus deschis dela bun început ceea ce altul, mai dibaciu, ar fi lăsat să se ghicească treptat. Se cuvine acum să fac o analiză mai amănunțită, dar credincios angajamentului ce mi-am luat, voi arăta de pe acum planul ei și direcția de ansamblu.

Ceea ce am numit, uzurpând un neologism comod, desarmonia căsătoriei, se poate descompune, la prima reflecție, într'un anumit număr de principii constitutive. Această desarmonie generală este rezultatul mai multor desarmonii parțiale, și n'am de sigur pretenția de a le enumera pe toate, dar sunt câteva pe care le putem ușor recunoaște și defini. Care sunt cauzele care turbură de cele mai multe ori căsniciile? Sub ce aspect se înfățișează de obicei conflictul necesar dintre soți? Este mai întâi oboseala sau desgustul vieții comune, a comunității fizice, a cohabitației, este plictiseala, este surescitarea caracterelor ce se ciocnesc mereu prin aceleași asperități, este neînțelegerea zilnic sgândărită asupra gestiunii menajului, asupra intereselor, ambiției, chestiunilor de bani. Incă odată, nu am pretenția să expun aci toată infinitatea de cauze, ci să enumăr doar pe cele mai banale. Dar

pentru acelea de care mă voi ocupa, aş vrea să arăt cu oarecare precizie că neînţelegerea, turburarea se explică totdeauna în acelaşi fel, că dacă legătura matrimonială duce la cutare sau cutare situaţie supărătoare, e fiindcă n'am făcut-o să corespundă scopului ei şi fiindcă între funcţiune şi organ s'a stabilit o distanţă tot mai mare. Desacordul fizic dintre soţi, plictiseala unui traiu prea intim, iritaţia, proasta dispoziţie, conflictul de interese şi de caractere derivă mai totdeauna din faptul că legătura matrimonială, făcută pentru a uni doi oameni la egalitate, ca să zicăşa, doi oameni ajunşi la aceeaşi fază a vieţii şi la aceeaşi cunoaştere a existenţei, apropie astăzi fiindte dintre care una cel puţin n'a ajuns încă la momentul matrimonial, n'a depăşit încă clocotul instinctului şi neastămpărul tinereţii.

Aceasta este demonstraţia de amănunt pe care aş vrea s'o fac, adâncind-o mai mult sau mai puţin, după interesul şi originalitatea dezvoltărilor pe care le comportă, şi nu fără a mă lăsa în voia digresiunilor ce m'ar putea ispiti în drum. În sprijinul tezei pe care o susţin, probele vor fi puternice. Voi încerca totuşi să aduc una şi mai convingătoare. Căci, trecând dela căsătoria aşa cum se practică astăzi, la căsătoria aşa cum va fi după sistemul meu, am pretenţia să arăt că ceea ce astăzi este semăntă de desbinare devine numaidecât, în sistemul, meu, element de înţelegere şi fericire. Şi astfel, potrivit regulilor metodei baconiene, după ce am verificat ipoteza mea prin prezenţa concordantă a cauzei pe care o presupun şi a efectelor ei constatate, o voi verifica din nou prin absenţa lor.

* * *

În această privinţă şi pentru a curăţi terenul, notez mai întâi că împrejurarea care exercită înrădăcirea cea mai directă asupra viitoarei armonii a căsniciilor, este fără îndoială alegerea bărbatului sau a so-

ției, și că în condițiunile actuale, există toate motivele ca această alegere să fie viciată. Ceea ce constituie în mod esențial căsătoria, este punerea laolaltă cu o ființă de celălalt sex a tuturor întâmplărilor vieții, a tuturor funcțiunilor fizice și a tuturor năzuințelor morale care o alcătuiesc; este și faptul că această comunitate trebuie să fie socotită de mai înainte, nu ca precară, ci ca statornică, și ca ea să fie înțeleasă, dela bun început, dacă nu sub aspectul eternității, cel puțin sub categoria duratei. Se admite ca în anumite cazuri angajamentul să poată fi revocabil, dar în clipa când îl contractezi, el e socotit ca durabil, și acest lucru nu mi-l vor refuza chiar și cei mai zeloși apărători ai divorțului. Comunitatea, durata, unitatea, iată noțiunile constitutive ale căsătoriei. Căsătoria bună este aceea care face posibilă și plăcută continuitatea vieții în comun, a vieții casnice ca și a vieții sociale, care îngăduie soților să întreprindă împreună și de acord între ei misiuni pentru desăvârșirea cărora e nevoie de timp, cum este gospodărirea averii sau educația copiilor, care îngăduie prelungirea fără monotonie și fără părere de rău a familiarității intime cu o singură ființă. Căsătoria rea e pur și simplu aceea care nu satisface aceste cerinți, și e de prisos s'o mai definesc altfel.

Acordul trainic al trupurilor și caracterelor în ceea ce au ele mai stabil și mai deplin format, iată deci condițiunea sau mai curând însăși definiția armoniei conjugale. Or, gândiți-vă cum se fac astăzi, și în chip necesar, căsătoriile. Sau se hotărăște fata după voia ei, sau totul e aranjat de familie pentru ea. În primul caz, o fată care n'a iubit încă și vrea să iubească, se va mărita cu cine-i place, și va fi ceea ce se numește o căsătorie din dragoste. În cazul al doilea, e o căsătorie de interes sau de afaceri, pe nedrept decorată cu frumosul titlu de căsătorie din rațiune. În ce mă privește, nu aș vedea niciun rău într'asta, dacă s'ar urmări potrivirea serioasă dintre soți și nu egalitatea de avere și de situație. Dar o situație

egală nu însemnează în mod necesar și potrivirea dintre gusturi, ambiții, educație, obiceiuri. Egalitatea averilor nu implică nicio afinitate de caracter sau de năzuință, nici măcar dispoziții asemănătoare pentru conducerea căsniciei și rezolvarea chestiunilor de bani. Așa că o căsătorie din interes sau de afaceri se întemează pe potriviri cu totul exterioare, pe conveniențe cu totul aparente, iar în ce privește căsătoria din dragoste, aproape că nu mai e nevoie să repet că, în situația actuală, ea se bazează pe simpla întâmplare. Căsătoria însă pe care o vor contracta două ființe ajunse la culmea matrimonială, după ce vor fi dobândit experiența propriului lor suflet și experiența lumii, două ființe ce vor ști să se judece dincolo de primele manifestări ale caracterelor și să se recunoască dincolo de mobilitatea emoțiilor, acea căsătorie va avea cel puțin șansa de a se întemeia pe afinități reale, pe o potrivire adevărată a soților.

Și mai gândiți-vă, vă rog, că pe acești soți, experiența lor amoroasă îi va fi învățat că e nevoie de transacțiuni, de acomodări. Ei vor ști ceea ce numai viața ne poate învăța și încă cu atâta greutate, anume că fiecare caracter, chiar cel mai banal, își are fondul său propriu, ireductibil, și că ființele care vor să continue a trăi împreună nu birue deosebirile dintre ei decât printr'o înceată acomodare mutuală. Gândiți-vă în sfârșit că acest bărbat și această femeie vor fi atins momentul matrimonial, că adică, oboșiți de aventuri schimbătoare și de incertitudinea pasiunilor, vor năzui spre odihnă, spre siguranță și liniște. Nu vor aduce în căsnicie apucături intransigente și bătăioase, fiindcă nu vor aduce un caracter intact, întreg. Intransigența e făcută din siguranță neștiutoare și din încredere în sine; ea se explică și prin orgoliul inexperienței și prin idealismul tinereții. Soții pe care-i vreau eu, vor fi mai cuminiți; viața, fără a fi alterat temelia indestructibilă a ființei lor, îi va fi rotunjit colțurile și cioplit contururile. Își vor aduce unul altuia un suflet de mai înainte pătruns și îmblânzit de dra-

goste, de suferințe și bucurii. Mai cu băgare de seamă în alegerea tovarășului, ei vor fi și mai iscușiți în a-și potrivi gusturile și viața, și cum în această unire serioasă și matură, ei își vor fi pus aproape toată nădejdea de fericire ce le mai rămâne, odată stabilită armonia căsniciei, ei vor pune mai multă grijă și precauție ca s'o ocrotească... Dar, nu vreau să zăbovesc prea mult asupra acestor generalități banale în care cititorul lesne m'ar fi putut suplina. Intru în miezul subiectului meu și încep cu prima, cu cea mai gravă și cea mai frecventă dintre toate dezărmoniile: dezarmonia fizică, adică reaua adaptare a trupurilor, reaua, organizare a plăcerii.

Vă amintiți de povestea maimuței din Cassan? A istorisit-o Balzac în acea carte stranie, iritantă și surprinzătoare: *Fiziologia Căsătoriei*.

Cassan era un parc minunat și singuratic, ieșit acum o sută cincizeci din ani, din fantezia fastuoasă a vreunui fermier general, iar maimuța era un maimuțoiu antropomorf, drăcos nevoie mare, de care proprietarul domeniului nu se mai putea despărți și pe care, în lipsa lui, îl lăsa stăpân deplin al casei.

Într-o zi, maimuțoiul dădu de o vioară. O luă, o frământă repede în fel și chip, o puse sub bărbie, ciupi strunele, le izbi puternic cu arcușul și în cele din urmă, văzând că nu izbuteste să scoată sunete care să-l satisfacă, apucă instrumentul de mâner și-l sparse. Maimuța din Cassan e pentru Balzac simbolul soților. „Câți urangu... bărbați, vreau să spun, nu se însoară fără a ști ce-i o femeie! Câți nu au procedat cu ea asemenea maimuțoiului din Cassan cu vioara!” Alegoria e destul de limpede, și presupun că și formula.

Neștiința femeii în ce privește părțile ei cele mai plâpânde și mai secrete, inexperiența sensualității feminine în ce are mai delicat și mai anevoios acest

mecanism, iată cea dintâiu vină a soților, iată începutul și cauza obișnuită a desarmoniei fizice. Balzac observă totuși că în general, cu toată greșeala inițială a soțului, cu toată desamăgirea soției, căsnicia începe cu o perioadă de credit reciproc, căruia i-a lăsat numele clasic: Luna de Miere. Bărbatul așteaptă cu răbdare ca ziua următoare să aducă revelația ce nu s'a produs în ajun. Femeia, la care curiozitatea a fost atârțată până la extrema limită și care găsește, de altfel, în căsătorie o sumedenie de noi satisfacții de vanitate, lux și libertate, n'a sleit încă toate resursele ei de supunere și bunăvoință. Dacă e sensuală, își va spune și dânsa că plăcerea se mai poate ivi, dela o noapte la alta. Dacă e iubitoare, se va lăsa în voia aparenței de pasiune pe care o deșteaptă în bărbat primele clipe ale posesiei. Dar va veni o zi „când toate stângăciile ce au prezidat la această unire se vor ridica de jos asemenea crengilor o clipă încovoiate...” Desamăgirea prea vădită a soției va provoca vreo infidelitate din partea soțului. Soțul, descurajat, se va lăsa păgubaș, poate tocmai în momentul când soția începea să-l urmeze cu mai puțină plictiseală, și iată o femeie gata pregătită pentru primul amant care-i va face curte. Sentimentul plăcerii a fost desvoltat în femeie; n'a fost însă satisfăcut.

Cred că e mai bine să-mi însușesc această analiză decât s'o fac din nou la rândul meu. Este prea adevărat că primul contact fizic dintre soț și soție poate ridica între ei un zid de neînțelegere cu neputință de trecut, și am văzut căsătorii din dragoste — spun, din dragoste — stricate astfel din prima noapte. Cea mai frumoasă idee dramatică pe care a avut-o Dumas fiul se întemeiază pe o observație de același gen. Jeanne de Simerose, în *Prietenul Femeilor*, își iubeste bărbatul, nu poate și nu va iubi niciodată pe altcineva, dar n'a putut suporta fără desgust, fără groază, trecerea bruscă dela logodnă la posesie. O prejudecată de obârșie tot atât de veche cât și civilizația noastră petrecește cu un fel de ridicul pe soțul care, din prima

clipă de libertate, nu a pus completă stăpânire pe nevastă-sa. E nevoie de o educație mai grea și făcută cu mai multă grijă.

Dar de ce bărbatul persistă în această greșeală seculară că prezența lui, contactul lui sunt suficiente pentru a crea plăcerea? De ce și-o ia el, fără să știe s'o dea, cum spune poetul? De ce rămâne nedelicat, de ce rămâne egoist sau brutal în posesie? Deprinderile ereditare ale sexului său îl fac de sigur să creadă că dacă pentru dânsul, gestul lui e suficient, trebuie să fie suficient și pentru femeie, căci ea e făcută pentru uzul și folosul lui. Nu se cântă din vioară fără a fi învățat; nimeni n'are pretenția să scoată din instrument sunete armonioase mânuind arcușul la întâmplare. Tot astfel, nu trebuie nimeni să aibă pretenția de a scoate plăcere dintr'o femeie nouă, fără a fi învățat să cânte din ea.

Aci se oprește autorul *Fiziologiei Căsătoriei*, și vom urma noi în locul lui. Să observăm mai întâi cu un singur cuvânt și fără a mai reveni asupra acestei chestiuni, un lucru de care cititorul și-a dat seama numaidecât, anume că toate observațiile, reflecțiile și deducțiile lui Balzac dispar dacă în locul fetei virgine luăm o femeie știutoare și cu experiență. Criza descrisă de Balzac nu este altceva decât conflictul dintre experiența prost condusă de bărbat și inexperiența totală a tovarăsei lui. De aceea am și văzut bărbați, a căror tinerețe fusese severă și puțin dedată pasiunilor, preferând să se însoare cu o văduvă sau o femeie divorțată, decât cu fete. Ei își dădeau seama de incompetența lor, și decât să aibă de format, ei, un discipul, preferau să găsească un dascăl, sau cel puțin un colaborator.

Merg mai departe și susțin că, dacă educația prealabilă a bărbaților este prost condusă sau îndrumată pe căi greșite, dacă desarmonia fizică ce rezultă de ac

introduce în căsnicie, chiar dela obârșie, semanța desbinării și a suferinței, apoi aceasta se datorează însăși concepției noastre despre căsătorie. Să luăm deci un tânăr din burghezie de douăzeci, douăzeci și cinci de ani, care trăiește cu părinții lui, așa cum se obișnuște la această vârstă. Presupun că nu e nici frumos nici urât, nici bogat nici sărac, ba, dacă vreți, e chiar bogat fără însă să dispună de avere personală, ci, pentru nevoile lui, doar de puținul pe care-l câștigă sau îl primește lunar. Cu alte cuvinte, îl presupun un om mijlociu din toate punctele de vedere, tocmai bun ca să ne servească de exemplu, și dacă am spus că e mediocru ca frumusețe, e fiindcă nu-l vreau nici prea desmoștenit ca să îndepărteze oarecum femeile de el, nici prea înzestrat ca să le seducă dela cea dintâi privire. Băiatul e voinic, liber de orice sentiment stânjenitor: puneți-vă întrebarea care va fi viața lui de dragoste. Spun viața de dragoste, și cer iertare sufletelor delicate că mă folosesc aci de acest cuvânt. Puneți-vă pur și simplu întrebarea, cum ar fi spus Stendhal, ce femei va avea acest tânăr până în patru-cinci ani, adică până în ziua însurătorii.

Băiatul are surori, și surorile au prietene; are verișoare, are camarade mai mult sau mai puțin apropiate, tovarășe de adolescență și de jocuri: una din ele fără îndoială, atunci când el era de cincisprezece ani, îi inspira un sentiment duios și împărtășit, dar azi ea nu se gândește decât la măritis, iar camaradul de altădată i se pare încă băiețuș. Să admitem totuși că predilecția ce aveau unul pentru altul a persistat: există oare vreo altă ieșire decât căsătoria? Amorul, la un tânăr normal nu este un răsfăț de copil, e un sentiment aprins care cere o hrană temeinică. În nicio clipă a vieții, afară doar de pragul bătrâneții, dragostea nu e atât de strâns legată de dorință. Își va lua oare de metresă pe verișoara lui, pe prietena surorii sau pe sora prietenului? Ar isbui de sigur, dacă ar avea voința destul de îndrăzneță și de puternică, dar n'o va încerca. Fapta e prea gravă,

și prea multe scrupule îl vor reține; chiar dacă ar trece peste ele, și încă l-ar opri greutatea materiale. Nu va fi deci amantul unei fete, și dacă se pot cita exemple contrare, ele sunt așa de rare, presupun concordanța atâtor condițiuni dintre care fiecare în parte ar fi atât de greu realizabilă, încât mai bine să înlăturăm această excepție. Păstrate și pregătite pentru căsătorie, fetele vor rămâne bine proteguate, în țarcul lor închis cu grijă, și dacă vreun seducător va răzbi totuși până la ele, acela nu va fi un băiat așa de tânăr.

Înlăturând fetele, rămân femeile măritate — și încă odată cer iertare pentru formele sumare și brutale pe care mi le impune subiectul. Tinerii care au citit câte o carte sunt înclinați a-și face cele mai frumoase iluzii în această privință. Cum să nu crezi, când ai răsfoit un număr îndeajuns de mare de romane moderne, că femeile, dacă se mărită, o fac numai pentru distracția burlacilor, și că e suficient să pierzi un ceas la o serată elegantă ca să te alegi cu o întâlnire? Nu voiu îndrăzni să susțin că e greu să devii amantul unei femei măritate, de teamă să nu intru în conflict cu părerea celor mai mulți Francezi, de teamă mai ales să nu-mi contrazic eu însumi teza, ceea ce mi s'ar părea mai grav. Dacă lucrul însă e ușor, el nu e ușor pentru băieții prea tineri. Aceștia sunt cunoscuți ca indiscreți, compromițători; le lipsește și tactul și dibăcia, și numai fantezia indulgentă a unui poet a putut face ca Fortunio să fie preferat lui Clavaroche. Să admitem totuși, ca să fim largi, că o femeie tânără ar fi dispusă să îplinească dorințele tânărului nostru. Aci, niciun scrupul, nicio greutate morală nu se mai împotrivesc, dar iată că se ridică din nou piedici materiale. Când, unde și cum va fi d-na X... metresa tânărului? Chiar dacă presupunem că fericitul acesta are o profesie, el trebuie să meargă la birou, să urmeze studii, să se pregătească pentru concursuri; el știe că de munca lui de acum depinde cariera lui viitoare. Dacă e industriaș sau comerciant,

e ocupat tot timpul, afară de Duminicile și seriile. Cum va face ca să se întâlnească cu d-na X... la ora clasică a adulterelor? Și unde s'o întâlnească? Ca să-și mobileze o cameră undeva, îi lipsesc banii. Nu va avea îndrăzneala să-i propună d-nei X... vulgara și periculoasa cameră de hotel sau garsoniera confortabilă a cărei adresă suspectă se lăfăește prin pagina a opta a ziarelor. Căci cariera de amant e o carieră de trândav și de om bogat. Ii va lipsi libertatea și mai ales îi vor lipsi banii, ca să-și poată organiza o legătură, ca s'o prelungească, ca s'o adapteze cerințelor, deplasărilor, capriciilor unei femei.

Știu, nu-i vorba, că aci excepția este mai frecventă, dar nu vreau să cercetez, cum e și drept, de cât speța cea mai obișnuită. Știu de asemenea, că d-na X..., dacă o presupunem foarte îndrăgostită și foarte îndrăzneată, va accepta combinațiile cele mai vulgare, sau va lua dânsa inițiativa, ba chiar va recurge la mijloace mai rafinate. Dar, fără a voi să pun la atât de grea încercare delicatetea eroului meu, amintesc că l-am presupus mediocru, în stare de sigur să încerce și să inspire un sentiment de dragoste, dar nu acel soi de dragoste ce birue orice pudoarea și sare peste orice opreliște. Să nu uitați, de altfel, că viața de familie, din care el nu s'a descătușat încă, nu e tocmai favorabilă încolțirii unor simțiminte atotstăpânitoare și unor hotăriri îndrăznețe. Mediocritatea lui firească e susținută în sânul familiei, de pildă prin înrăurirea, prin acea mulțumire leneșă ce naște din confort, din răsfăț și regularitate. Odată adulterul pornit, se va obișnui cu el sau se va lăsa iubit ca oricare altul. Dar nu va simți și nu va impune unei femei, acea dorință irezistibilă ce desființează toate piedicele și ține loc de toate conforturile.

De fete ferindu-se, respins de femei, neavând măcar îndrăzneala sau mijlocul de a duce spre ținta lor firească prilejurile ce se anunță favorabile, ce se va face un tânăr plin de foc, liber, sănătos, ale cărui simțuri și-au atins deplinătatea puterii, ale cărui toate

conversațiile, toate lecturile, toate visurile sunt îndreptate numai spre dragoste și spre plăcere? Se va duce să caute dragostea acolo unde e mai ușoară, plăcerea acolo unde se oferă. Va deveni clientul ocazional sau regulat al unor profesioniste ale omorului, și iată tocmai concluzia pe care o urmăream, primejdia pe care trebuie s'o semnalez. Căci vânzătoarele de plăcere vor fi pentru viitorul soț cele mai rele educatoare în ale dragostei. Ah!, fără îndoială, există printre ele fete încântătoare, cărora eleganța amantilor ce și-i aleg le îngăduie să păstreze, ba chiar să-și desvolte deprinderile de voluptate. Dar, o repet, am luat un tânăr mijlociu, nu îndeajuns de bogat ca să fie amantul generos al unor femei atât de costisitoare, nu îndeajuns de înzestrat ca să devină „amorezul” vreunei fete frumoase care l-ar dresa gratuit pentru plăcerea ei. Așa dar, burghezul meu mediocer va fi nevoit să se mulțumească cu prostituția mediocră; va fi musafirul de câteva clipe al fetelor de cabaret sau de localuri de noapte. Ce-l vor învăța aceste profesioniste pripite? Se gândesc ele oare la plăcere în brațele acestui tovarăș de o noapte sau de un ceas? Alături de clienții lor succesivi, ele nu se gândesc decât la meseria lor, care e de a trezi senzația bărbatului; de propria lor plăcere nici nu poate fi vorba, afară numai dacă, dintr'un scrupul de meseriaș conștiincios, binevoiesc s'o simuleze.

Vedeți acum primejdia unei astfel de educații? Iată pe viitorul nostru soț întărit în iluzia ereditară că satisfacția bărbatului trebuie în mod necesar să trezească și la tovarășa lui o satisfacție egală. Dar mai e ceva, și mai rău. Procedeele acestor amante de o clipă vor fi insinuat pe ascuns acestui tânăr egoist că dacă, în contactul fizic, plăcerea unuia din parteneri trebuie pregătită și rafinată, apoi nu poate fi decât aceea a bărbatului. Odată însurat, el își va aminti de unele apucături ale unor profesioniste grăbite sau cu grijă de a-și câștiga banul în mod conștiincios. Și nu numai că acest imprudent își va lăsa nevasta în voia

neștiinței sau a inerției propriilor ei simțuri. El va izbuli chiar s'o revolte prin exigențe ce trezesc la femei un desgust îndreptățit, de îndată ce nu mai corespund unui schimb liber de iubire și de voluptate.

Trec repede asupra acestor lucruri, și le spun pe cât pot de cuviincios, dar ele trebuiesc spuse și prea mult s'a trecut cu tăcerea asupra lor. Iată ce n'a văzut Balzac, iar stării de fapt pe care a descris-o atât de just, el nu i-a precizat, după părerea mea, cauza exactă. Poate însă că ceea ce-i adevărat pentru vremea noastră nu era în aceeași măsură pentru timpul lui. În primii treizeci de ani ai veacului trecut, existau, dela femei până la prostituate, așa cel puțin ni se spune, o sumedenie de nuanțe intermediare. Să nu vorbim de rău epoca noastră; grizeta se mai întâlnește și astăzi, sau, ca să fim mai exacti, sunt și astăzi unele femei care și împart viața între o meserie manuală ce nu le procură decât cele necesare și câteva legături aranjate discret care le asigură în același timp plăcerea și prisosul. Dar aceste legături nu sunt lipsite de primejdii care vor face pe tânărul meu să șovăie: ele se pot prelungi în timp, iar teama de a „se încurca”, întreținută cu rafinament de părinți, va rupe legătura tocmai atunci când, femeia prinzând și ea gust la aventură, ar fi început să devină profitabilă pentru bărbat. Adăugați că modelele sau modistele nu sunt din păcate ferite de riscurile unei sarcini, și că, oricât ar fi un bărbat de prudent, nu poate ascunde la infinit metresei, numele și adresa lui. Adăugați mai ales, și aceasta e o considerație de natură a consola sufletele delicate de latura necesar grosolană a acestui capitol, că este penibil și crud de a trezi un sentiment mai puternic, uneori chiar un început de dragoste, la o ființă în care n'ai văzut decât o jucărie plăcută, sau satisfacerea mai comodă a instinctului. Și totuși, dacă femeia nu aduce cât de cât sentiment în aceste legături trecătoare, ele vor fi scurte, deci infructuoase, iar dacă femeia, deși indiferentă, nu le continuă decât din interes, atunci fi

retrag simpaticul nume de grizetă, și ne întoarcem la un alt caz, deja prevăzut.

Repet deci că cei mai mulți dintre tineri și-au luat lecțiile de dragoste dela simple prostituate. Din zece băieți de familie care se vor însura mâine, opt cel puțin n'au cunoscut alte educatoare. Pentru viața cea nouă a căsniciei, ei au fost formați de aceste robotnice ale plăcerii, muncitoare cu bucata, gândindu-se numai cum să-și isprăvească truda mai repede și cum să câștige cât mai mult pe zi sau pe noapte. Cu ajutorul lor se vor fi pregătit ei pentru sarcina cea mai grea ce și-o poate asuma un bărbat: aceea de a lua o fecioară, de a o deprinde cu un act a cărui singularitate întreagă nici cele mai pregătite nu o bănuiesc, a trezi în niște simțuri noi toate putințele lor amorțite, a scoate din pudoare o voluptate nouă.

În d-na Lucile P... am observat pentru întâia oară că se schimbase ceva atunci când am văzut-o mâncând căpșune. Luam masa împreună cu ea la yerisoara ei, d-na K..., care suferă de rinichi, de bășică, și de intestine și se hrănește cu lapte și paste fierte în apă, dar care își face o mândrie din a oferi cele mai bune mese din Paris. Nu vă voi repeta menu-ul mesei la care mă refer: îmi lipsește competența și memoria. Dar îmi amintesc că, după ce am rămas mirat auzind glasul d-nei P... printre ale celorlalți musafiri care se extaziau de felul cum fusese gătită, nu știu ce carne anume și de gustul unui șos, m'am mirat pentru a doua oară când am văzut-o servindu-se cu căpșune și mâncându-le. Nu știu care din doi, poetul sau poetesa, ar fi putut zugrăvi mai bine aceste căpșune. Tot ce pot spune, e că erau niște căpșune mari, de un roșu închis, parfumate ca o întreagă grădină, și decât să le caut epitețe evocatoare, am început să urmăresc pe d-na Lucile P... care le mânca. Privirea ei mai vie, tremurul ușor ce-i țuguia buza umedă,

gesturile ei lacome și în același timp grijulii de mâinile ei, totul desvăluea o sensualitate ațâțată și în curs de a se satisface. Mirarea mea fu așa de mare încât voi la început s'o împărtășesc vecinei mele, dar tăcui din discreție.

Ea fu deci aceea care mi se adresă întâi. Trebuie să spun că era cea mai bună prietenă a Lucilei P..., care nu-și acordă încrederea cu ușurință și care, cum se va vedea, știe să aleagă. „Nu-i așa, îmi zise ea, că Lucile e mult schimbată?” Făcui pe prostul. „Văd doar atât, răspunsei, că d-nei P... îi plac căpșunele. — Da, dar acum doi ani nu-i plăceau. Găsii o replică fericită: — Se întâmplă și lucruri mai rele, acum doi ani nu-mi plăcea teatrul...” După care, conversația, bine îndrumată, deveni generală. Peste câteva minute, discuția se încinsese în jurul vârstei actrițelor celebre, și putui să-mi continui observațiile în voie.

Degeaba însă toată atenția mea. Insuflețită o clipă, statuia redevenise statue. Lucile P..., după subita trezire de adineauri, era iarăși aceeași gravă, serioasă, ireproșabilă, insensibilă d-nă P..., pe care bărbații o dau de pildă femeilor, și pe care chiar și femeile știu s'o citeze la momentul oportun spre mândria și apărarea sexului lor. Soție a unui inginer eminent care, în cele mai mari afaceri, a știut să păstreze purtări demne și o cinste desăvârșită, respectată atât pentru bunătatea ei puțin cam severă, cât și pentru inteligența ei nițel cam cărturărească, pentru tactul, bogăția și răceala ei, d-na P... domnește fără tăgadă peste o societate din cele mai alese. Dar de ce mânca oare căpșunele cu mutra aceasta de îndrăgostită, ea căreia nicio senzație mai puternică nu i-a alterat vreodată privirea limpede și zâmbetul politicoș?

M'am gândit toată seara la asta, apoi am uitat. O lună mai târziu, felicitându-l pe un camarad pentru tânăra prietenă cu care-l întâlnisem: „Da, îmi răspunse, e o față bună. Dar cum, nu ne-ai văzut încă împreună până azi? Sunt doar doi ani de când ne întâlnim. A fost pe vremuri cu P... știi cine, P...

- Cum, directorul Minelor de...?
- Tocmai.
- Nu se poate, dragă, cred că confunzi. P...? bărbatul d-nei P...?
- Da, P... bărbatul d-nei P...
- Ei asta-i, cred că confunzi.
- Ba nu confund de loc, îmi răspunse el mai mult cu nerăbdare decât cu politețe. Dar dacă ții atât de mult ca P... să nu aibă metresă, mă rog. La bună vedere”.

Tot atât de necrezut ca și lăcomia d-nei P... îmi părea infidelitatea soțului ei. P... s'a însurat de foarte tânăr; a muncit mult, ca un om căruia îi plac tot atâtea matematicile cât și banii; mi s'a părut întotdeauna că-și iubește nevasta. Mă gândeam la toate astea în drum și nu-mi venea să cred, când o asociere de idei îmi trecu deodată prin minte. O revedeam pe d-na P... mâncând căpșune; și-mi adusei aminte de cuvintele vecinei mele de masă. „Nu-i plăceau acum doi ani...” Ia stai, sunt doar doi ani de când P... a rupt cu fata aceea drăguță care trăiește acum cu camaradul meu. Totul se explică, mă gândii: Lucile a descoperit necredința bărbatului ei; furie, reproșuri și în cele din urmă, iertare. La vârsta de astăzi a lui P... și a soției lui, după douăzeci de ani de căsnicie, împăcărilor de felul acesta readuc întotdeauna un soi de tandrețe de care soții se desvătăseră. Și cum toate formele sensualității se leagă, iată rezolvată și mica problemă care mă frământase atât de mult în seara aceea.

Mă simțeam mândru de perspicacitatea mea și, ca să-mi primesc răsplata, nu mă lăsaî până nu stătui iarăși de vorbă cu vecina mea de masă. Cuvintele ei dovedeau limpede că fusese părtașă la secret, și, de altfel, cum am mai spus, e cea mai intimă confidentă a Lucilei. Prima dată când luarăm iarăși masa împreună, adusei vorba despre familia P... După ce-i trezii în deajuns curiozitatea cu câteva fraze vagi și formule cu dublu înțeles: „Ei bine, îi spusei, știu tot!

— Tot, adică ce? *

— Tot ce s'a petrecut, acum doi ani... Scumpă doamnă, faci foarte bine pe mirata, dar știu tot și din isvor de netăgăduit.

— Atunci, stai mai bine decât mine, răspuse ea, eu nu știu nimic.

— Degeaba tăgăduiești, căci cu asta nu dovedești altceva decât că ești o prietenă sinceră și sigură, lucru de care nu m'am îndoit niciodată.

— Domnule, replică ea cam înțepată, să lăsăm gluma la o parte. Nu știu nimic. Dacă ai ceva să-mi istorisești, istorisește. Nu sunt mai puțin curioasă decât celelalte femei, și cum nu sunt nici mai puțin indiscretă, îți poți închipui că aș fi vorbit de mult dacă aș fi avut ceva de spus''.

Argumentul acesta mă convinsese, dar înainte de a-i povesti cele ce aflasem, îi cerui să-mi explice cuvintele ei dela ultima noastră convorbire.

— Dar ce am spus?

— Pe când o urmăream cu privirea pe d-na P. care mânca căpșune cu vădită lăcomie, mi-ai spus: Nu-i plăceau acum doi ani. Ce însemnau aceste cuvinte?

Vecina mea luă numaidecât un aer stânjenit și incurcat.

— Nu, e prea delicat de spus.

— Bine, atunci nu vei afla nimic. De altfel, pentru ce mi-ai asvârlit aceste cuvinte misterioase dacă nu ca să mă provoci să te întreb de înțelesul lor?

— Ei bine, îmi răspuse ea stingherită și nu fără a roși puțin, Lucile, de doi ani încoace... Cum să-ți spun?... Lucile, de doi ani încoace, începe să simtă că poate exista plăcere în iubire... Nu-i așa că e ciudat, la vârsta ei, și după atâția ani de căsnicie?

Eram atât de mulțumit de mine încât îmi venea să bat din palme, și fără a mă mai lăsa rugat, îi înșirai pe nerăsuflăte toată povestea. Mă ascultă fără a mă întrerupe, cu o mirare din ce în ce mai mare, și când ajunsei să trag concluziile mele personale, pe obrazul vecinei mele nu mai putui citi nimic.

— Și acum, zisei, care e părerea dumatăle?

— N'am nicio părere, răspunse ea cu gravitate, păstrează-ți secretul, asta-i tot ce te rog. Vai, dacă ar bănuî Lucile!...

— D-na P...? Dar d-na P... știe tot, scumpă doamnă, de vreme ce tocmai..

— Lucile nu știe nimic, mă întrerupse ea cu hotărâre, sunt sigură de asta cum sunt sigură că mă aflu aci și că-ți ascult năsbățiile; ea nu trebuie să afle niciodată.

Hotărît, în chestiunea aceasta îmi era dat să merg din mirare în mirare.

— Dar atunci, cum explici?

— Nu explic nimic, răspunse vecina, n'am nimic de explicat...." — Dar văzând mutra mea plouată, zâmbi și, aplecându-se la urechea mea: „Ești un copil, zise. Nu ghicești că dela muierea aceea, printr'o întâmplare fericită, P... a învățat ceea ce...

Aci, se codi și tăcu.

— ...ceea ce avea s'o facă pe nevastă-sa să-i placă amorul, adăogai eu, și prin urmare, și căpșunele".

Dar vecina mea se ridică. „Să-ți ții însă gura, zise. Niciodată căsnicia P... n'a fost atât de fericită. Și nu știu, zău, dece ți-am vorbit așa cum ți-am vorbit. Uite lucruri pe care n'ar trebui să le spui niciodată bărbaților".

Ba, după părerea mea, uite lucruri care ar trebui să fie mereu repetate bărbaților. P..., înainte de căsătorie, ca student sărac, apoi ca inginer harnic, avusese prea puține prilejuri și poate și prea puține mijloace ca să-și desăvârșească educația de care ar fi profitat, apoi nevastă-sa. Dar nici alții, care se cred mai experimentați, nu sunt mai brezi, și dacă d-nei P... i-a fost dat ca abia după douăzeci de ani să afle, cum și în ce fel e sensibilă, sunt alte femei care mon- fără s'o afle.

Aci morala e satisfăcută, de vreme ce soția a învățat ceea ce n'a știut până atunci, chiar dela bărbatul ei, deși după trecere de atâta timp și printr'un ocol neprevăzut. Dar în cele mai multe cazuri, nu este oare amantul acela care găsește ceea ce soțul, dacă ar fi căutat cu mai multă grijă și varietate, ar fi descoperit de mult el însuși? E lucru banal ceea ce se întâmplă atâtor femei desamăgite, plictisite sau rămase aproape neștiutoare în ale dragostei după mulți ani de căsătorie, și pe care un amant, printr'o grijă mai atentă sau cu mai multă imaginație, le face să se descopere pe ele însele. Oricât ar fi de delicat să stăruim, cum să trecem sub tăcere că la femei nu există de multe ori decât un singur punct sensibil, sau mai degrabă decât un sigur punct care comandă întreaga lor sensibilitate?

De altfel, în povestea d-nei P., totul a fost providențial. Se spune că soțul, după această binevenită escapadă, i-a rămas perfect credincios; — un altul ar fi prins poate gust la aceste aventuri, și ar fi împins poate mai departe curiozitatea odată trezită; d-na P.. nu păru mirată de noile talente ale soțului ei după douăzeci de ani de mediocritate; — dar o alta, mai curioasă și mai experimentată, ar fi căutat poate să afle la ce școală străină și-a învățat bărbatul ei așa de bine lecția.

D-na P.. era femeie cuminte. Timp de douăzeci de ani s'a resemnat să suporte, ca pe o formalitate incomodă dar din fericire destul de rară, ceea ce lumea persistă a numi dragoste. Atașată de soțul ei prin alte legături, ea accepta fără prea vădită plictiseală acest raport suplimentar de al cărui folos nu-și prea dădea seama — rămăsese de altfel, sterilă — nici mai ales de importanța și agrementul lui. Prin aceasta însă liniștea ei sufletească nu fusese întru nimic alterată, și aci văd eu partea cea mai vrednică de luare aminte din povestea ei. Intr'adevăr, câte femei ar fi așteptat atât de îndelung, chiar dacă răbdarea lor ar fi fost să fie răsplătită într'o zi ca aceea a d-nei P...?

Câte femei ar fi păstrat timp de douăzeci de ani această atitudine de acomodare, zămbitoare și împăciuitoare? Ispitele de obicei, nu lipsesc pentru a turbura o soție desamăgită în speranțele ei de sensualitate și pentru a-i inspira dorința de descoperire. Ori sunt confidențele, adesea exagerate sau înflorite din vanitate, ale vreunei prietene, mai bine servită; ori e muzica, pictura, unele peisagii, sau pur și simplu, pentru temperamentele mai comune, acele descrieri de un libertinaj atât de precis pe care le-a popularizat romanul modern. Iar dacă excitările nu vin din afară, va incolți treptat în sufletul femeii un sentiment cu totul intim pentru care o compătinesc pe d-na P... că nu l-a încercat niciodată; sau pentru care o voiu felicita că l-a înăbușit cu atâta virtuositate; este presimțirea, apoi siguranța că există în chip necesar în dragoste altceva decât ceea ce a cunoscut ea, că dacă dragostea s'ar rezuma la un act atât de banal și de searbăd, ea n'ar fi modelat lumea așa cum o vedem, n'ar conduce toate dorințele și toate faptele oamenilor, n'ar fi elementul ce inspiră arta. Și astfel, pentru a arunca pe o femeie în brațele unui amant, va fi deajuns, după împrejurare, cuvântul evocator al unui poet, sau sinuciderea sentimentală a unei croitorese înregistrată la faptele diverse ale unui ziar.

Il însoțeam în vizitele de plecare pe prietenul meu Loup, numit de guvernul Republicii substituit de procuror pe lângă parchetul din Gap. Străbătea Parisul cu metodă, ținându-și lista într'o mână, cărțile de vizită în cealaltă, și pe drum ne făceam unul altuia confidențe amestecate cu vagi păreri de rău. Ajunși în bulevardul Courcelles, ne-am oprit la casa senatorului M... și Loup a intrat la portar. În timp ce mă plimbam de colo colo pe trotuar, o tânără femeie ieși de după colțul străzii Alfred de Vigny atât de brusc încât mă aflai nas în nas cu ea și ne privirăm drept în ochi

fără voia noastră. Era îmbrăcată toată în negru și purta vâl de doliu. Părul blond, sub pălărie, era încărlițat. Obrăzul era fin, foarte tânăr, și observai că aerul acesta de tinerețe extremă, aproape copilărească, care mă izbi înainte de orice, rezulta și din subțirimea trăsăturilor și din expresia perfect liniștită a privirii. Amestecul acesta de siguranță și de candoare s'ar fi potrivit destul de bine cu o fată tânără care se pomenește pentru prima oară singură în stradă, și e mândră de neștiința ei. Impresiile acestea cam vagi, le resimții, cum vă închipuiți, în interval de câteva secunde; dar în aceste câteva secunde mi se păru că femeia mă privește și pe mine cu aceeași atenție. Apoi, în clipa când mi se păru că ghicesc pe buzele ei un început de zâmbet, ea mă depăși și-și urmă drumul.

Mă hotărâi deodată să mă iau după ea. Dar prietenul meu Loup terminându-și mângălirea unei cărți de vizită cu expresia regretelor și a recunoștinței sale devotate la adresa senatorului M..., ieșea tocmai atunci pe poartă. Mă apropiai de el: „Dragul meu Loup, pe ziua de azi vei continua fără mine. Nu te mai pot însoți.

— Cum, mă lași în pană?

— Da, o vezi pe femeia aceea în negru?

— Acea care merge așa grăbită pe bulevard?

— Da. E drăguță, nu?

— Ce să-ți spun, nu văd decât vâluri negre.

— În sfârșit, m'am timp să-ți explic. Trag o fugă s'o ajung. Luăm masa împreună diseară și-ți povestesc. Vin să te iau la opt”.

Și fără a aștepta răspunsul, mă repezii pe urmele femeii în negru.

Îmi plăcea să urmăresc femeile, mai întâi dintr'o manie de hoinar distrat ce așteaptă ca întâmplarea să-i procure o direcție pentru plimbările-i singuratece, apoi dintr'o înclinare de visător sentimental, pândind la fiecare colț de stradă aventura ee-i va schimba poate întreaga viață. Urmăream așa dar bucuroș fe-

meile, dar le urmăream fără pricepere, cu o stăruință stângace ce putea să pară indiscreție sau grosolanie, însă nu era decât pasivitate supusă. Odată pornit, nu mă mai lăsam, ci mergeam înainte, de multe ori chiar cu gândul în altă parte. În ziua aceea, am avut timp să mă gândesc la multe, căci plimbarea a fost lungă. Am ajuns la Etoile, am coborît prin Avenue Marceau la podul Alma pe care l-am trecut, am luat-o dealungul lui Avenue Bosquet, am depășit Champ de Mars, apoi biserica Invalides, și am intrat în bulevardul Montparnasse. Incepeam să mă simt ostenit, dar mergeam înainte, cu pași măsurați și păstrând distanța.

În gând îmi spuneam: „Ar trebui totuși să-i vorbesc. Dacă urmărirea i-ar fi fost neplăcută sau incomodă, m'ar fi făcut de mult s'o înțeleg. Deci, trebuie să-i vorbesc. Dar ce să-i spun?” Eram tot atât de stângaciu în acostarea femeilor cât și în urmărirea lor, și aci e încă unul din cusururile educației franceze. La liceu, făceam nenumărate disertații și narațiuni, dar cine s'a gândit vreodată să ne învețe cu ce cuvinte se cuvine să te adresezi, după vârstă, după loc și împrejurări, unei femei pe care n'o cunoști? Și astfel, stinghereala mea creștea odată cu oboseala când, în bulevardul Montparnasse colț cu Avenue du Maine, necunoscuta în negru se întoarse dintr'odată, se opri privindu-mă în ochi, mă lăsă să mă apropiu, apoi, după o pauză care mi se păru lungă, îmi zise pe un ton simplu și binevoitor: „E mult de când mă urmărești, domnule!”

Odată conversația începută, eram în stare să răspund. Aflai astfel claie peste grămadă tot soiul de amănunte pe care nu-mi venea să le cred: că necunoscuta mea era măritată de șase luni, că bărbatul ei era judecător la tribunalul din C... Tot vorbind, ajunserăm la gară.

„Te întorci în astă seară la C...?”

— Da, dar n'am tren decât peste două ore.

— Vrei să le petrecem împreună?

— Bucuros, răspunse ea fără mofturi. Dar ce facem?

Tăceam, neștiind ce să-i propun.

„Aproape de aci, la dreapta, este un fel de restaurant... hotel... unde cobor uneori cu bărbatul meu când trebuie să rămânem o noapte la Paris”.

Supus, o condusei la localul arătat, și în câteva minute, după prea puține tranziții, atât de repezi și de ușoare încât rămăsei uluit, ajunserăm acolo unde, după cum mi-e firea, n'aș fi vrut să ajung decât după săptămâni de iubire și așteptare. Ciudată femeie! Trupul îi era tot așa de pur și de tânăr ca și privirea. În schimbul de gesturi dintre noi, ea arăta un amestec de inocență și cinism din cele mai curioase. Imi veni în minte o scenă din *Liaisons dangereuses*, și-mi închipuii cum trebuie să fi fost noaptea de nuntă a Céceliei Volanges, după cele cincisprezece nopți în care Valmont se străduise s'o formeze. Nicio emoție din partea ei, și pe cât îmi putui da seama, nici voluptate prea mare. Cât despre mine, mirarea și stânjeneala mi-au stricat toată plăcerea.

Când se apropie ora, o recondusei la gară, și ne făgăduirăm să ne scriem pentru o nouă întâlnire. Dar n'am mai revăzut-o de atunci. Intr'adevăr, când mă dusei să-l trezesc pe Loup, care dormea dus în patul lui, și când ne aflarăm apoi la masă, în micul nostru restaurant obișnuit, prima mea grije fu să-i povestesc surprinzătoarea aventură. O ascultă mai întâi cu indiferență, apoi cu vădită emoție. Când isprăvii, îmi spuse pe un ton solemn:

— Și acum, vrei să știi cu cine te-ai... da... azi după amiază?...

— O cunoști?

— Cu nevasta lui Girard, nenorocitul.

Scosei o exclamație de om aiurit. Girard fusese unul din camarazii mei intimi la Facultatea de Drept, un băiat cum nu se poate mai blând, mai așezat, mai serios.

— Nu începe nicio indoială, urmă Loup. Girard a fost numit acum un an, judecător la C..., luând-o pe nedrept înaintea altora. S'a însurat acum șase luni

cu fata președintelui său. Vine destul de des la Paris, și l-am întâlnit și săptămâna trecută. Ii luceau ochii de fericire. O nevestică atât de bine crescută, imi spunea, o gospodină atât de bună; numai în provincie mai poți găsi fete cu astfel de educație. O nevestă, într'un cuvânt, pe care te poți bizui.

— Asta am observat și eu.

— Taci, întrerupse Loup, mă desguști. Gândește-te ce ar spune Girard, sârmanul Girard, dacă mâine ar afla!...

Ce-i drept, la asta mă gândeam și eu, și ideea aceasta mă apăsa îngrozitor. D-na Girard mi-a scris apoi din nou, și am tăcut. Scrisorile ei erau de altfel simple și drăguțe, atât de naturale că le puteam reciti fără strângere de inimă.

Povestea aceasta e adevărată. Am deformat-o prea puțin ca femeia citind-o să nu se recunoască într'însa. Ar putea să-mi spună ea astăzi cărei dorințe, cărei fantezii i s'a supus în ziua aceea? Fapta ei a fost atât de ciudată încât nu s'ar fi putut explica decât printr'o dorință absurdă de răsbunare, asemenea aceleia pe care Francillon n'a îndrăsnit s'o ducă până la capăt, dar cele ce-mi spusese Loup desminteau această ipoteză, la care nici nu mă pot opri. Adevărul e că întâmplarea aceasta a fost pentru mine punctul de plecare și cauza unei crize amare de misoginie. Mi-l închipuiam pe Girard în clipa când vreo împrejurare neprevăzută i-ar desvălui că nevestă-sa, pui-țuța lui nevinovată pe care o adora cu tainică mândrie, s'a dat unui necunoscut, cu nepăsare, din simplu capriciu. Lucrul acesta ar fi prea deajuns ca să distrugă și să pustiască vieța unui bărbat, și mai cu seamă a unui bărbat iubitor și încrezător ca Girard. Degeaba căutam o explicație plauzibilă a acestei aventuri, al cărei erou fusesem — spre marea mea întristare. Oricât de bună părere aş avea despre mine, nu pu-

team totuși crede că înfățișarea mea era atât de ispititoare încât să nimicească într'o singură clipă orice noțiune de cinste și datorie. Și nici nu puteam presupune, amintindu-mi exact cum s'au petrecut lucrurile, că a fost vorba de una din acele nestăpânite cerințe ale simțurilor care, după câte mi se spune, aruncă uneori pe o femeie în brațele primului bărbat întâlnit. Prietena mea de un ceas nu era o sensuală, de asta îmi dădusem perfect seama. Imi aminteam imobilitatea obrazului ei, precizia indiferentă și desbrăcată parcă de orice emoție, a mișcărilor ei. În seama cui, deci, să pun această întâmplare, dacă nu în seama viciului, care la femei e atât de natural, de vreme ce ele mint fără motiv, înșeală fără plăcere, din simpla joșnicie originară a firii lor? Și-mi repetam în gând blestemele poetilor, atât de potrivite cu desgustul ce încercam eu însumi.

Deși încă și astăzi nu-mi pot aminti de această aventură fără o ușoară stinghereală, inclin totuși spre altă interpretare. Dacă aș fi fost mai cu băgare de seamă sau aș fi avut mai multă experiență, unele amănunte și unele trăsături de care m'am simțit numai șocat, ar fi trebuit să-mi deschidă ochii. Ar fi trebuit să acord mai multă importanță contrastului dintre înfățișarea adolescentă și aproape feciorenică a necunoscutei, și nepăsarea automată a mișcărilor ei. Tocmai acest contrast îmi pare azi mai semnificativ și mă îndeamnă la o judecată mai dreaptă. Profitasem, dacă voiți cu tot dinadinsul să fi fost vreun profit pentru mine în această întâlnire, de un caz, destul de banal probabil, de desarmonie fizică consecutivă primelor încercări conjugale. N'aș vrea să-l măhnesc pe sârmanul meu Girard nici măcar sub pseudonim, dar îmi închipui cu câtă gravitate plină de nepricepere, cu câtă stângăcie ceremonioasă și expeditivă se va fi purtat el cu fetița rătăcită prin patul lui conjugal. Cred că femeile sunt cu atât mai docile la gesturile dragostei cu cât sunt mai tinere, și fetița aceasta, candidă și ascultătoare, se va fi supus cu drăgălașă bună-

voință neprevăzutei dorinți a soțului ei. Surprinsă la început și îndurerată, a așteptat, apoi plăcerea, dar plăcerea n'a venit. A așteptat dragostea și nici dragostea n'a venit. Desbrăcate de misterul cu care le împodobise neștiința, ce însemnau pentru ea aceste gesturi îndeplinite mașinal și pe care trebuia să le suporte în fiecare seară? Il lăsa pe partenerul ei să le îndeplinească, le suporta cu o pasivitate crescândă și încetul cu încetul ele pierdură pentru dânsa orice semnificație, orice valoare. Erau, ca să zic așa, niște forme goale, pe care nimic nu venea să le umple și să le însuflețească, nici plăcerea, pe care nimeni nu se pricepuse s'o trezească în ea, nici pasiunea pe care nimeni nu i-o inspirase, nici acea tandrețe ce naște din deprindere și pe care nu era încă în stare s'o guste. Instinctul amorului însă, instinctul pe care l-am numit poligamic, se trezea într'însa și începea treptat să prindă formă. Cu ce ar fi putut ea să i se împotrivescă? Fecioară nu mai era. Tot ce reținuse din căsătorie, era să considere ca naturale și chiar ca lipsite de importanță, formalitățile amorului fizic. Cine putea s'o oprească de a repeta, cu un trecător care la prima vedere i-a plăcut oarecum, aceste gesturi a căror însemnătate n'o simțea, și al căror sens măcar nu-l înțelegea?

Fapta ei n'a fost dragoste, n'a fost dorință, n'a fost curiozitate. A fost doar indiferența impudică a unei tinere căsătorite, pusă în slujba unui capriciu fugitiv. Nimic, de altfel, nu se armoniza mai bine decât această impudică, — care la o femeie mai în vârstă ar fi fost cinică — cu prospețimea puerilă ce emana din întreaga ei persoană. Încă odată, ce putea ea să opună sugestiilor celor mai rapide ale instinctului, în faza aceasta care nu este în fond nici aceea de fată, nici aceea de femeie? Femeia e proteguită de însăși dragostea pe care o simte, sau de dragostea pe care o concepe și o așteaptă. Fata e ocrotită de însăși fecioria și neștiința ei. Dar cum să acorzi un preț oricât de mic unei mimice devenită banală prin zilnica ei re-

pețire și care nu stărnește nici plăcere, nici emoție, care nu mai trezește măcar turburare și suferință? Seducătorii de profesie de mult au înțeles acest adevăr paradoxal. Ei știu prea bine — și nu se codesc de a trage folos din această cunoaștere — că femeile de curând măritate, chiar dacă soțul e pe cale să le placă, chiar dacă soțul le place deabinelea, sunt prada cea mai ușoară pentru ei. Ei știu că o femeie e fără apărare când s'a deprins cu realitățile amorului fără ca ele să-i placă încă, când pudoarea aceea specială ce se naște din voluptate nu s'a substituit încă pudoarei pierdute a inocenței, și când, ne mai având cinstea-i de fecioară, n'a căpătat-o încă pe aceea de îndrăgostită. Femeia pe care ei o strâng atunci în brațe seamănă de sigur cu aceea pe care am posedat-o cu inima îndoită în acea după amiază de mult, care mi s'a dat cum ar fi curățat un măr, fără a arăta niciun interes mișcărilor pe care le învățase. Femeile acestea, cu cât au fost mai curate înainte de măritiş, cu cât educația lor a fost mai prudentă și mai severă, cu atât mai mult viciu aparent vor aduce în primul lor adulter, iar cinismul lor va fi pe măsura neștiinței lor de fecioare. Dar seducătorii sunt mai iscusiți decât soții, și femeia pe care și-o înapoiază după un număr potrivit de lecții, nu mai seamănă cu aceea pe care au primit-o. Se poate deci trage o învățătură din povestea mea, fie pentru bărbatii de curând însurați, fie pentru tinerii favorizați de o aventură cum a fost a mea, și care vor face bine să nu-i dea cu piciorul tocmai atunci când ar putea să le devină de folos și lor și partenerei.

Nu-mi pare deci rău că v'am spus povestea, și fiindcă am prins gust, să vă mai spun una.

* * *

Printre confidența a prietenului meu Eugène (L.) am aflat că luase hotărîrea să se însoare. Orfan încă dela vârsta de cincisprezece ani, fusese dat de niște

rude depărtate ca intern într'un liceu din Paris. Din liceu a trecut la Școala Politehnică, iar de acolo la un regiment de artilerie. Apoi, sătul de o meserie ce nu se potrivea nici cu gusturile lui, nici cu firea lui delicată, nici mai cu seamă cu înclinările sale naturale spre meditație și studiu, a demisionat din armată pe neașteptate. La douăzeci și cinci de ani s'a pomenit liber, stăpân pe o avere frumoasă, fără relații în societate, susceptibil ca fire și apucături, cum a și rămas, și plăcându-i numai, pe lângă muzică și citit, plimbările singuratică și spovedaniile sentimentale.

În anii de liceu și Politehnică, și petrecuse Duminicile și uneori și o parte din vacanțe, la un văr al mame-si, profesor universitar de Drept Roman. Mi-aduc aminte că am luat și eu odată masa la profesorul Pierre, pe vremea când împreună cu Eugène L... urmam clasa de retorică, și văd parcă și acum, la capătul celălalt al mesei, un bărbat spân și tăcut, de o severitate aproape ecleziastică, dar care se vedea că ascunde sub răceala aparentă a ochilor albaștri și în cutele grave ale gurii, o bunătate duioasă de copil. Profesorul Pierre avea o fată, cu trei sau patru ani mai mare ca prietenul meu. Era și ea la măsură, dar nu mi-a făcut o impresie destul de puternică ca să-mi fi rămas limpede chipul ei în minte. Mi-amintesc doar de o frunte înaltă sub părul lins ca de chinezoaică, și de niște ochi frumoși de mioapă, încrezători, calzi și neprefăcuți.

Eugène L..., după ce și-a dat demisia, s'a mutat la Paris. L-am introdus în câteva cenacluri literare pe care dorea să le frecventeze, dar el își relua vizitele dese de altă dată în casa profesorului Pierre. N'am cunoscut, de altfel, om mai orânduit ca Eugène L...; la dânsul o obișnuință căpăta repede caracterul unei obligații zilnice. Ne vedeam aproape în fiecare zi, în fiecare zi stătea câte o oră-două cu verișoara lui cântând împreună la patru mâini, căci fata, imi spunea el, se înnebunea după muzică. La adunările noastre băiețești, nimeni nu era mai exact ca el, în

amândouă înțelesurile, că adică nu lipsca niciodată și sosea totdeauna la timp.

Am fost deci aproape îngrijorați nevăzându-l într-o Marți la poetul C..., care pe vremea aceea invita tot tineretul literar la discuții săptămânale. S'a întâmplat ceva, m'am gândit, și chiar ceva grav, dacă Eugène a renunțat să discute estetică până la ora trei după miezul nopții. Și într'adevăr în ziarele de dimineață am citit despre moartea profesorului Pierre, răpit în câteva clipe de o embolie. Am alergat numaidecât acasă la prietenul meu și am aflat că plecase nu știu în ce colț din Touraine unde urma să se facă înmormântarea. Timp de opt zile am rămas fără vești, apoi am primit o scrisoare prin care Eugène mă anunța și mă ruga să comunic și prietenilor noștri comuni, că s'a logodit cu d-ra Laurence Pierre, verișoara lui.

„Intimitatea noastră, mi-a destăinuit el mult după aceea, avea încă din copilărie un caracter aparte pe care tu nu l-ai cunoscut. La Laurence, ca la multe fete care și-au pierdut mama de timpuriu și s'au pomenit în fața unor îndatoriri premature, sentimentul matern s'a trezit mai de vreme ca de obicei. Când am descălecat din târgul meu la Paris, aveam cincisprezece ani; trist și sfios cum m'ai văzut, ce m'aș fi făcut fără dragostea vigilentă și protectoare a verișoarei mele? De atunci m'am deprins să-i încredințez tot ce aveam pe suflet, să-i caut aprobarea în toate, și când m'am întors la Paris după ce am demisionat din armată, conversațiile noastre de fiecare zi nu au fost altceva decât o revenire la sentimente mai vechi. Pagina pe care o scriam dimineața, i-o supuneam ei, nu atât pentru că aș fi avut o încredere deosebită în gustul ei literar (sau pentru că judecata ei m'ar fi putut convinge), ci fiindcă găseam un reconfort, un sentiment de siguranță, în credința că ea îmi împărtășește toate gândurile și toată truda. Am fost de față la moartea tatălui ei, și am însoțit-o în satul acela din Touraine unde se născuse bătrânul și unde știam că dorea să fie înmormântat. Când ne-am întors dela cimitir, când

mi-am dat socoteală de singurătatea în care avea să rămână verișoara mea, și în același timp de singurătatea care de atâția ani mă apăsa și pe mine, i-am spus dint'r'o bruscă pornire: „Să rămănem împreună. Să ne căsătorim”. Ea n'a putut decât să plângă fără să-mi răspundă, dar seara i-am repetat propunerea cu mai multă căldură, întărindu-mi argumentele cu rugăminți. Rămăsese singură, era săracă, iar eu, cum aveam să trăiesc, lipsit de o intimitate care era unica mea putere, unicul meu sprijin, dar care de acum înainte avea să devină mai greu de continuat? Ea nu răspundea, deși din când în când o simțeam gata de a se lăsa convinsă, și mi s'a părut deodată că înțeleg obiecțiunea pe care nu îndrăsnea s'o formuleze: „Laurence, i-am spus, ești sora mea. Pe sora mea dragă, pe ea nu vreau s'o pierd. Ca o soră, așa te rog să vii să trăiești alături de mine.” La aceste cuvinte, ea s'a ridicat și, mereu tăcută, s'a apropiat de mine și mi-a dat mâna.

„Nu pot spune, a urmat prietenul meu, cât m'am simțit de fericit și de ușurat că Laurence pusesese această condiție înainte de a-și da consimțământul. Nu știu dacă acest fel de înțelegeri se întâmplă des, deși înclin a crede că ele nu sunt chiar așa de rare cum se presupune, dar știu cât de mult răspundea această înțelegere dorințelor mele, sau mai curând temerilor mele secrete. Să iau eu o astfel de inițiativă, n'aș fi îndrăznit, căci mai toate femeile se simt ofensate când nu le dorești decât ca bune prietene. Cu cât sunt mai lipsite de frumusețe și de atracție trupească, cu atât mai ușor se simt jignite de distincția prea brutală ce ar face-o cineva între însușirile lor sufletești și disgrăția lor fizică. Ca să n'o supăr pe Laurence, n'aș fi îndrăznit să-i ofer eu această soluție; cu atât mai bucuros am fost că atitudinea ei mi-a sugerat-o și aproape mi-a impus-o! În raporturile mele, destul de rare și incomode, cu femeile pe care le-am cunoscut până atunci, n'am simțit decât stinghereală și amărăciune, uneori până la desgust. Dar chiar dacă aș fi

păstrat o amintire mai plăcută a săruturilor de femeie, nu aş fi conceput decât cu groază obligaţia de a le primi dela Laurence. Cum ți-am spus, ea era pentru mine o soră, o soră mai mare, cu ceva matern în solitudinea ei. Și numai la gândul corpurilor noastre unite, mă revoltam ca de un incest, de o profanare.

Ne-am căsătorit deci; am făcut lungi călătorii împreună și nu ne-am întors la Paris decât în vederea tipăririi primului meu volum. Succesul acestei cărți mi-a impus o pauză în gusturile mele nomade, lucru de care Laurence nu s'a plâns. Ne-am instalat, cum știi, în aceeași casă în care Laurence locuise atâta vreme împreună cu tatăl ei; aci ai venit și tu de atâtea ori cu camarazii noștri din tinerețe, care s'au regrupat în jurul nostru. Maxime H... a fost împreună cu tine, cel mai nelipsit, și după câțva timp mi s'a părut că se îndrăgostește de nevastă-mea. Nu dela Laurence am aflat-o; prea desăvârșită îi era simplicitatea inimii. Pe camarazi îi primea cu aceeași liniștită cordialitate cu care o mamă întâmpină pe prietenii copilului ei. Atât de contopită cu munca și ideile mele încât era într'adevăr un al doilea eu-însuși, când intervenea în discuție, o făcea în locul meu, ca să-mi cruțe oboseala unei fraze, pe care n'aș fi formulat-o cu alte vorbe decât ea. Această lipsă desăvârșită de preocupări personale era de natură să-i ascundă începutul de dragoste al lui H..., de care eu mi-am dat seama după alte simptome. Am fost surprins, dar de loc supărat, și nimeni n'a putut bănui descoperirea ce făcusem. Tăcerea mea l-a încurajat fără îndoială pe H... căci câțva timp după aceea, Laurence, înmărmurită, cum îți închipui, mi-a adus la cunoștință termenii unui soi de declarație ce i-o adresase Maxime, atât de precisă și de îndrăzneată încât până și dansa nu se mai putea înșela asupra înțelesului.

Laurence a fost de părere să-l îndepărtez din casă pe Maxime, dar n'am consimțit, ca să evit comentarii răuvoitoare. Am rugat-o dimpotrivă să păstreze față de Maxime aceeași atitudine ca înainte, după ce, mai

întâi, am pus lucrurile la punct printr'o scrisoare redactată de noi amândoi. Laurence a știut să păstreze această poziție atât de grea cu o naturalețe desăvârșită, fără ca în simplitatea apucăturilor, ei să se fi putut întrezări vreun semn de constrângere sau de complezență. Femeia cea mai rafinată nu ar fi dovedit atâta iscusință; pentru așa ceva trebuie inimă curată. Dece atunci, în lunile următoare, m'am simțit turburat, nesigur și parcă nemulțumit de mine? Faptul că Laurence a putut trezi, ce-i drept la alt bărbat, aceleași dorințe ca orice altă femeie, mă cufundase într'un fel de neliniște plină de mirare pe care nu aveam puterea s'o birui. Așa dar Laurence era o femeie, de vreme ce l-a putut ispiti pe Maxime? Nu era oare niciun pericol în continuarea acestei vieți anormale și incomplete? Laurence nu-i suporta oare și dansa înrăurirea secretă? Cât timp eram lângă ea, și mai mult încă atunci când o vedeam alături de Maxime, seninătatea ei mă liniștea. Dar în singurătatea nopții, mă cuprindea iar îngrijorarea. Pe neașteptate, într'o dimineață, după o noapte de insomnie, îmi străfulgeră prin minte o imagine: Laurence în brațele lui Maxime, cu obrazul ei atât de deschis, contractat de expresia plăcerii. Chiar în seara aceea, cu un fel de brutală hotărâre care n'o surprinse atât cât m'aș fi așteptat, am fost amantul neveste-mi.

„Am înțeles de atunci încoace că printr'o evoluție lăuntrică de care ea nu și-a dat seama, dragostea lui Maxime o pregătise și pe dansa pentru această schimbare. Și trebuie să cred că eram copti amândoi pentru noua existență, de vreme ce am găsit într'însa o satisfacție atât de completă. Plăcerea comună nu altera prietenia desăvârșită dintre noi, iar această prietenie extinsă ca să zic așa, dela sufletele la trupurile noastre, aducea în viața noastră amoroasă, aceeași reciprocă încredere plină de duioșie ca și în conversațiile noastre. Amorul, pentru noi, nu era decât o nesfârșită destăinuire în care nimic nu putea stânjeni nici vo-

luptatea. Poate că nu ne doream, dar ne plăceam. Zidul dintre noi se prăbuşise. Regăsisem în unitatea persoanelor noastre, unitatea gusturilor noastre. Pentru fiecare din noi, această nouă existență a fost o emancipare, o eliberare neaşteptată a întregii ființe, iar prietenii noştri, fără a putea ghici cauza schimbării, i-au observat în curând efectele. Numai Maxime a înțeles limpede cele petrecute, prin acea divinație ocultă ce însoțește adesea o patimă atât de violentă ca a lui. N'ar mai fi aproape nevoie să-ți istorisesc urmarea; o cunoști ca și mine. Ți-l amintești pe Maxime în rolul de îndrăgostit sarcastic și disperat. Apoi de călătoria lui bruscă și de întoarcerea-i tot atât de neaşteptată. Suportase fără prea mare durere ca Laurence să-i respingă dragostea. Dar nu se putea împăca cu gândul că tocmai el fusese acela care ne apropiase. Lua față de mine o mutră umilită și prefăcută sau se cufunda într'o tăcere duşmănoasă. Cu Laurence dimpotrivă, orice prilej îi era binevenit ca să-i exprime în cuvinte crude și pe un ton brutal, aproape sălbatec, persistența durerii și dorinței lui. Laurence m'a rugat din nou să nu-l mai primesc în casă, și din nou am refuzat. Maxime nici nu-și mai dădea osteneala să-și ascundă sentimentele, și o rupere de relațiuni ne-ar fi expus mai mult ca oricând comentariilor de care tocmai mă feream. Fericirea mea, de altfel, mă dispunea spre indulgență, și această desnădejde romantică trezea în mine mai curând milă decât ironie. Nu mi-a trecut prin minte că Laurence simțea și ea nevoia de a se apăra împotriva acestei dragoste a cărei dramatică mărturisire merelu repetată nu se putea să nu-i atâțe imaginația. Din ziua aceea mi s'a părut că s'a schimbat ceva în felul Laurencei față de Maxime, dar sunt mândru, și n'am lăsat să se bănuască nimic. Restul îl știi. Trei luni mai târziu, Laurence a fugit cu Maxime în Italia; șase luni mai târziu s'a întors disperată, și socotindu-se nevrednică de a-și relua lângă mine locul ce o aștepta oricând, a plecat să se închidă în căsuța ei din Touraine, unde se află

și azi, fără ca rugămintțile mele desnădăjduite să-și poată birui remuşcările și desgustul.

Cititorul a prins, cred, legătura dintre teoria mea și această anecdotă puțin cam curioasă, asupra căreia recunosc că am stăruit prea mult.

Aș putea trage din ea concluzia, ca și din povestea Elisabethei Masson, mai întâi că instinctul poligamic trebuie să fie foarte înrădăcinat la femei ca să poată astfel rezista la întreaga influență a educației, ba chiar și la voința chibzuită a caracterului. Ca și în povestea Elisabethei, atingem aci ceea ce voiu numi un caz-limită, căci care femeie se poate lăuda că va birui instinctul dacă până și o femeie ca Laurence s'a lăsat doborâtă? Dar ceea ce vreau să dovedesc, este la ce urmări primejdioase, variabile după împrejurări și după caractere, poate duce o inițiere greșită a femeilor în dragoste. În cazul Laurencei L..., inițierea a fost greșită fiindcă a fost târzie, mai greșită încă fiindcă a fost întâmplătoare. Nu discut dacă înțelegeri de felul aceleia care intervenise între Laurence L... și soțul ei pot sau nu asigura o conviețuire trainică și plăcută, deși incompletă. Numai sărăcia vocabularului de care mă pot folosi mă silește s'o numesc căsătorie, și cercetarea acestui fel de căsnicii iese din subiectul meu. Dar odată ce ai încheiat o astfel de înțelegere, cumițenia îți cere s'o respecti, sau cel puțin să n'o desfăci decât în urma unei evoluții sufletești, și nu sub biciul unor atățări venite din afară. Inițierea femeii, când e prematură și, ca să zic așa, obligatorie, împiedică statornicirea echilibrului conjugal. Când e târzie și accidentală, ea poate pricinui dezastre mai grave, sfărâmand echilibrul dobândit mai înainte; și tocmai aci am vrut să ajung.

O rupere de echilibru, iată cum se explică în ultimă analiză nefericita întâmplare a prietenului meu. Mai notați și altceva, ce poate părea ciudat la prima vedere. Cât timp mai era virgină, Laurence nici nu s'a simțit măcar atinsă de dorința lui Maxime. De îndată

însă ce s'a dat soțului ei, ea a fost silită să se apere; și, spre nenorocirea ei, a cedat. Ce să deducem de aci, dacă nu tocmai ceea ce arătam adineauri, că perioada când femeile se lasă mai în voie instinctului este aceea ce urmează unei inițieri anormale? Și avem aci un argument mai mult pentru a dovedi că, dacă fericirea conjugală se bizue înainte de toate pe armonia fizică, această armonie depinde astăzi în cea mai mare parte de felul cum e introdusă femeia în viața amoroasă de tactul și de experiența educativă a soțului. Dar această experiență și acest tact, unde vreți să le fi căpătat bărbatul?

Nu vreau să înmulțesc anecdotele, dar aş putea înmulți cazurile. Am presupus adineauri că în împrejurările mediocre și uneori respingătoare în care viitorul soț se deprinde cu contactul femeilor, i se deșteaptă cel puțin sensualitatea. Așa se și întâmplă, cred, de cele mai multe ori; dar și excepțiile sunt numeroase. Să vi se destăinuiească tinerii. Veți întâlni mulți printre ei la care desgustul dăruirii venale — dacă aceste două cuvinte opuse se pot însoți — jignirea unei delicatețe mereu bruscate au alterat până și producerea plăcerii. Sunt ei oare mai puțin sensuali, mai puțin virili decât camarazii lor? Nu, de sigur; dar excitarea născută din lecturi și din visuri, noblețea firească a gustului lor, au înălțat în ochii lor chiar și plăcerea simțurilor, și atunci, din repetatele lor desamăgiri, ei își compun, ca și Eugène L..., un fel de castitate teoretică. Dece n'ar putea simți și un bărbat o anumită mândrie pentru trupul lui, asemenea mândriei ce constituie virtutea la femei? Să presupunem că un bărbat de felul acesta se însoară, că-și iubește nevasta. Simțurile lui adormite se vor trezi, și timp de câțiva ani va fi o căsnicie fericită, dar în curând vom avea un bărbat necredincios. Nu iubea femeile înainte de a se însura; le iubește de când a învățat să-și iubească nevasta. Această sensualitate pe care i-a desvăluit-o căsnicia nu poate rămânea mult timp îngrădită în căsnicie. Instinctul pe care-l innăbușea altădată în el, de pe urma desiluziilor încercate și a mediocrității

prilejurilor ce i se ofereau se va simți liberat și va crește nestingherit. Se va manifesta la început prin acea curiozitate de ceva nou pe care o ațâță întotdeauna posesia continuă a aceleiași femei. Restul nu va mai depinde decât de împrejurări.

Observați, de altfel, că dacă pentru anumite categorii de bărbați, însăși posibilitatea plăcerii e subordonată formei de consimțire a femeii, armoniei gesturilor și vorbelor, într'un cuvânt farmecului manierei și al decorului, pentru alte categorii ea depinde chiar de sentimente. Pentru mulți bărbați, și nu dintre cei mai mediocri, plăcerea nu este decât ultima evoluție a tandreței, cu alte cuvinte, elementul sentimental, fără a covârși într'înșii voluptatea amoroasă, constituie cel puțin condițiunea ei indispensabilă. Nu vreau să spun că acești bărbați nu simt nimic dacă nu iubesc, dar fără a merge până la cuvântul iubire, se poate afirma că orice plăcere se îmbină la ei cu sentimentul de încredere și de tandrețe, iar posesiunea nu e decât o efuziune finală a iubirii. Unor astfel de firi, care nu sunt rare, la ce le va fi folosit libertatea de „a-și trăi traiul”, afară doar dacă întâmplarea le scoate în drum o aventură providențială? Inchipuiți-vă un astfel de tânăr în așternutul unei femei de stradă: nu simțiți că cel dintâiu cuvânt vulgar, cel dintâiu gest grosolan îl va pune pe fugă, sau dacă totuși va rămânea, desgustul îi va fi sugrumat de mai înainte plăcerea?

Această subordonare a plăcerii fizice la sentiment e și mai obișnuită la femei. Inchipuiți-vă o femeie care-și iubește duios bărbatul, dar căreia acest bărbat, din nepricepere, n'a știut să-i trezească plăcerea. Puterea de neînălțurat a instinctului o va îndemna să caute la alți bărbați ceea ce căsătoria nu i-a adus încă. Iubire însă nu are decât pentru bărbatul ei, și fără iubire nu există plăcere pentru ea. Se va lăsa mânăta din aventură în aventură, din decepție în decepție. Nicio femeie n'a avut atâția bărbați ca dansa, niciuna nu e socotită mai ușuratecă. Adevărul însă e că ne-

voia sexului ei a silit-o să caute la mai mulți bărbați ocea ce nu-și putea procura dela unul singur. Intre viața plină de primejdii și lipsită de iluzii pe care o duce, și cea mai pură fericire conjugală, soarta pusese doar o singură piedică: lipsa de experiență, de atenție și de iscusință a acestui soț pe care-l iubea.

Esența însăși a căsătoriei, așa cum e instituită în starea actuală a moravurilor noastre, e de a uni o fată virgină cu un bărbat deja experimentat și de a lăsa pe seama bărbatului educația fecioarei. La baza sistemului se află principiul sau, după mine, prejudecata virginității fetelor. Dar admitând că trebuie negreșit ca fetele să ajungă la căsătorie neatînse și neștiutoare, ar trebui cel puțin ca aceste novice să găsească dascăli buni, și ca pregătirea lor conjugală să fie dată pe mâini sigure. Sistemul actual interzice fetelor de a căpăta înainte de măritiş, nici măcar o experiență teoretică despre dragoste. Iar pe de altă parte, printr'un efect indirect, împiedică pe cei mai mulți bărbați de a-și procura în condițiuni potrivite această experiență pe care unul din cei doi soți trebuie totuși s'o aibă. Dacă băieții, în perioada de libertate ce precede căsătoria, sunt siliți să recurgă la lecțiile unor prostituate, o fac oare de bunăvoie, din preferință? N'ar fi ei oare mai bucuroși, dimpotrivă, să găsească la îndemâna lor, printre cunoștințele intime, acea metresă pe care sunt obligați astăzi s'o ceară în tâmplării? În loc să-și cheltuiască în întâlniri scurte și întâmplătoare, focul tinereții lor, n'ar prefera ei oare să-l dăruiască întreg unei prietene care să fie egala lor, și pe care o tandrețe comună s'o fi pregătit, ca și pe ei, la nașterea și schimbul dorințelor? Or, tocmai aceasta le este interzis de convenția socială ca actul cel mai reprobabil și mai laș, și dacă această convenție, evident, e îndreptățită în starea de azi a moravurilor, urmarea ei însă nu este oare de a îndrepta pe băieți spre plăcerea venală, spre contactele suspecte, spre deprinderile vicioase, spre josnica pasivitate pe care o comportă o astfel de plăcere? Sub-

cele mai aspre pedepse, voi opriți pe fete de a ajunge la căsătorie cu experiența dragostei, dar în același timp îi stricați și pe viitorii lor dascăli. Prea multe greșeli deodată.

Gândiți-vă că aceste căsătorii ne la timpul lor se contractează tocmai atunci când instinctul poligamic ajunge să aibă cea mai mare putere la femei; când virginitatea era tocmai singura piedică ce irita forța latentă a acestui instinct, comprimând în același timp expansiunea lui; și nu vă mai mirați că odată cu luna de miere, femeile constată, nu micșorarea unei fericiți pe care n'au cunoscut-o, ci sleirea unei răbdări deja obosite. Iată unde ducă fără doar și poate concepția noastră despre căsătorie. Greșeala noastră este de a clădi conviețuirea pe o inegalitate de situații și de stări sufletești; nebunia noastră e de a uni un bărbat cu o virgină, și nu un bărbat cu o femeie. Presupuneți, în locul unei fecioare, o femeie care să fi trecut prin două sau trei aventuri amoroase, și toată construcția mea se prăbușește, ca și la Balzac. Luați acum o văduvă sau o femeie divorțată, și riscurile desarmoneiei scad extraordinar, prin faptul că femeia va putea compensa pregătirea defectuoasă a bărbatului dacă ea însăși a căpătat o învățătură bună, iar dacă a fost prost descălită, nu va aștepta dela dragoste altă emoție decât aceea pe care a mai încercat-o. Presupuneți în sfârșit o căsătorie dintre o fecioară cu un bărbat tot atât de neprihănit ca și dânsa și pe care ea să-l știe ca atare, și această căsnicie, deși excepțională, va oferi totuși mai puține primejdii decât căsătoriile noastre obișnuite, întru cât stabilirea armoniei va fi fost în mod necesar precedată de o perioadă de cercetare și de studiu în comun, dar în aceste prime dibuiri, răspunderea va fi împărțită, și de altfel, în dragoste ca în multe alte domenii, te descurci mai ușor când ești neștiutor cu totul decât când ai apucat pe o cale greșită. Dintre toate combinațiile posibile, cea mai rea este aceea care azi e cea mai obișnuită și care pare deci cea mai firească.

Armonia fizică nu se stabilește în căsnicie decât la inexperiență egală, sau la cunoaștere comună. Trebuie ca partenerii să aibă parte egală de știință sau egală nevoie de a se instrui. În starea actuală a moravurilor însă, totul fiind rânduit în așa fel ca așteptarea și curiozitatea fetelor să fie atâțate în cel mai înalt grad, aceasta presupune în mod necesar ca bărbații să cunoască perfect acele taine pe care ele le ignorează și a căror desvăluire o reprezintă tocmai căsătoria. Această situație e destul de supărătoare în sine, chiar dacă bărbatul se dovedește soț iscusit, căci o desvăluire a tainelor, făcută chiar în condițiuni fericite, poate să nu dea întotdeauna tot ce se spera de la ea. Exaltarea închipuirii pe care constrângerea o provoacă adesea la fete le poate aduce desiluzii, și decepțiile de acest fel sunt mai periculoase când sunt consecința căsătoriei decât atunci când au precedat-o. Dar dacă pe deasupra, cum se întâmplă mai întotdeauna, bărbatul este și nepriceput în sarcina lui de soț, cu câtă înverșunare se va întoarce împotriva lui această curiozitate atât de îndelung ținută în încordare, această speranță atât de surescitată! Nimic nu e mai primejdios decât așteptările înșelate, și cititorul știe cu cât desgust și enervare svârli departe de tine o carte al cărei desnodământ s'a lăsat prea mult așteptat și care la urma urmei, plictisește.

* * *

Și acum, să consimțiți, printr'o sfortare de imaginație pe care cred că n'am îngreuiat-o prea mult, a vă transporta în societatea viitoare când căsătoria se va face după sistemul meu, când cele două sexe se vor fi bucurat în tinerețea lor de aceeași libertate de purtare și de aceeași diversitate în dragoste, când contractul matrimonial va uni numai ființe ce vor fi ajuns, după precocitatea variabilă a firii lor, la acel anotimp mai sigur al vieții ce urmează vârstei pasiunilor. Să luăm, cum am făcut și adineaori, un tânăr mijlociu,

ales din societatea burgheză mijlocie, și să căutăm împreună ce pregătire i-ar trebui ea să devină un soț bun.

S'a mai făcut această observație că, printr'o înlănuțire firească, obișnuința amorului desvoltă și gustul educației amoroase. Pentru primele lecții ale tânărului meu, întrevăd o femeie între douăzeci și opt și patruzeci de ani, adică la hotarul dintre vârsta pasiunilor și vârsta matrimonială. Vreau să spun că această femeie nu e încă măritată, dar a început să întrevadă ideea unei căsătorii apropiate. Neastămpărul instinctului s'a potolit la ea, dorințele (ei nu mai sunt nesățioase, dar curiozității ei împlinite, îi lipsește poate numai prilejul de a forma tocmai un băiat inexperimentat. Această educare va desăvârși cunoștințele ei despre bărbați, va inaugura sentimentul matern, și astfel această ultimă aventură, după care învățătura-i amoroasă va fi terminată, va servi totodată de hotar și de legătură între cele două perioade ale vieții ei. Dacă cititorul are nevoie de o imagine mai precisă, îi voiu cita bucuros primele aventuri de dragoste dintre Fanny Manolé și Augustin din *Casa Păcatului* de D-na Marcelle Tinayre, sau povestirea lui de Régnier intitulată *Vacanțele unui tânăr cuminte*. L-aș pofti pe cititor să-și reprezinte pe cei doi amanți ai noștri sub trăsăturile d-nei d'Esclaragues și ale tânărului Georges Dolonne. După această ultimă aventură, cea mai savuroasă după părerea ei de atunci, îmi închipui că d-na d'Esclaragues s'a măritat, ca o femeie cuminte ce era și a dus o viață liniștită.

Cum ar putea fi inițiat mai bine un tânăr în dragoste decât de mâinile acestea blânde și experte? Amanta lui va fi maternă și ocrotitoare; ea va satisface acea dorință de încredere, acea nevoie de expansiune sentimentală care la băieții tineri de tot însoțește întotdeauna primele avânturi sexuale. Ea va ști să-i cruțe toate pudorile, să treacă peste toate stângăciile, de vreme ce ea însăși va găsi plăcere în ele. Dar dacă o presupun destul de caritabilă pentru a

organiza cu duioșie plăcerea acestui copil pe care urmează să-l educe, o văd totuși încă destul de egoistă ca să se gândească și la plăcerea ei. În brațele acestei femei, amantul va înțelege că voluptățile dragostei nu sunt adesea decât o armonie cam anevoios obținută, că plăcerea, când nu este egală și împărtășită, nu e decât o satisfacție brutală urmată de desgust și părere de rău; și din acel moment el nu va mai încerca să cânte din femeie, cu atât mai puțin dintr'o fecioară, ca maimuțoiul din Cassan care avea pretenția să cânte din vioară. Gândiți-vă că această femeie atât de duioasă, lângă care și pentru care el e un bărbat, este egala lui, poate prietena lui. Ea îl cunoaște poate din copilărie, l-a văzut crescând. Trecerea dela adolescență la pubertate, astăzi atât de grea, și care a dus la melancolie sau la sinucidere atâtea suflete prea sfioase sau prea exigente, se va putea opera astfel fără criză, fără turburări, și atât de lin încât va lăsa apoi, pentru viața întreagă, ca un fel de duioasă recunoștință de dragoste.

Mă întrebați de ce îmi aleg inițiatoarea printre femeile care se apropie de momentul matrimonial și nu dintre femeile măritate. Intâi, cum această primă legătură a tânărului meu trebuie să fie înfocată și voluptoasă, vreau ca ea să prezinte interes și pentru femeie, vreau cu alte cuvinte ca și femeia să fie mânăta de dorință. Această dorință, pe care fără îndoială femeia n'o cunoaște atunci când e stăpânită întreagă de instinctul poligamic, are de asemenea prea puține șanse de a se ivi după secătuirea totală a instinctului. Sunt de părere că posesia unui bărbat virgin va fi de obicei ultima manifestare a instinctului sau, dacă preferați, ultimul său capriciu, că această aventură, în aparență disproporționată, va servi de pregătire firească pentru căsătorie și pentru maternitatea chibzuită. Iată de ce pe prima amantă a tânărului meu, am ales-o în acea clipă a vieții care mi se pare punctul de înădărire dintre cele două stări sentimentale ale femeii. Clipa aceea va fi cea mai potrivită pentru femeie, după cum tot

cea mai potrivită va fi și pentru amant. Ceva mai de vreme, femeia nu se gândește decât la dragoste: ceva mai târziu, nu se gândește decât la fericire. Am nevoie ca ea să fi fost destul de pătrunsă de dragoste pentru a fi renunțat de a o mai resimți, dar nu îndeajuns de ostenită pentru a fi pierdut gustul de a o transmite mai departe. Intre perioada de activitate când nu lucrezi decât pentru tine, și perioada de seninătate, când te bucuri de munca împlinită, este loc pentru o perioadă pe care o voi numi de prozelitism: când vrei să popularizezi și să răspândești rezultatele obținute.

Nu uit totuși că, în cercul familiei sau al prietenilor, tânărul meu erou a ales încă de mult o fetiță de vârsta lui — verișoară, prietenă a surorii sau soră a unui prieten — tovarășa favorită de jocuri, complice nevinovată a primei sale curiozități. Au crescut împreună și nu s'au despărțit niciodată; pe deasupra micilor neînțelegeri luate în tragic și care au fost ca un fel de criză de creștere a iubirii lor, ei au simțit cum această iubire prinde rădăcini. Băiatul a atins de curând deplina pubertate, adolescența este și ea nubilă, și poate ați fi preferat ca experiența amoroasă a tânărului meu să înceapă cu schimbul acestor două virginități. Am mai spus-o: dacă nu putem face altfel, trebuie să preferăm unor experiențe inegale, neștiința comună. Mă îndoiesc însă dacă e bine ca Cloe să fie prima amantă a lui Dafnis. Dafnis o iubește pe Cloe, Cloe îl iubește pe Dafnis; iar pe cioban ca și pe ciobănița, Nimfele i-au închinat dragostei. Lesbos e țara lor, ei sunt doi copii goi ce se joacă la soare și se scaldă împreună în izvor. Totuși, înainte de a se însura cu Cloe, Dafnis a fost elevul Lycenionei. Această pastorală e simbolică. Tânărul, înainte de a se atinge de fecioară, se cuvine să treacă prin mâinile unei femei, și, din romanul lui Longus, atât de fals

uneori în grația lui afectată, pe acest adevăr vreau să-l rețin. De altfel, între eroul meu și camarada lui favorită, eu nu văd deloc aceleași raporturi ca între ciobăniță și ciobănaș. Dragostea lui Dafnis pentru Cloe, a Cloei pentru Dafnis, e tot atât de simplă ca și costumul lor: ea îl găsește bine legat, el o găsește frumoasă; fiecare din ei dorește să-l poseadă pe celălalt pe cât de complet o îngăduie natura, și se irită că nu știe cum; nu cunosc nimic mai sensual decât această idilă. Moravurile noastre de azi, mai puțin sumare, dau naștere la legături mai complexe și mai greu analizabile. De aceea, deși recunosc fondul de atracție sensuală din care se alimentează astfel de raporturi, îmi închipui că dragostea eroului meu pentru tânăra sa prietenă se va manifesta mai întâi sub aspectul platonice și sentimental. Șovăirile lui Dafnis se datorează neștiinței lui, apoi fricii de a nu răni, de a n'o face să sufere pe ciobăniță, și cuvintele trebuie să înțeleasă aici în sensul lor cel mai exact. Șovăirile tânărului meu nu vor fi atât o stângărie fizică, ci mai mult zăbava unui amant sfios, care, e drept, nu știe cum să procedeze, dar care mai ales nu știe să vadă limpede în inima lui. Ceea ce-i va ocroti pe cei doi tineri va fi sfiiala lor pudică, un fel de stângărie sentimentală.

Iată însă că băiatul, prin grija inițiatoarei de care am vorbit, a prins conștiință de virilitatea sa. Nimic de acum înainte nu mai împiedică pe Dafnis să se apropie de Cloe, dacă Lyceniona și-a îndeplinit misiunea cum se cuvine. Observ însă că lui Dafnis i-a fost suficientă o singură lecție dată în pripă; pentru tânărul meu însă, vreau lecții mai multe și mai puțin pripite. Inițierea nu trebuie să se producă, cum a fost aceea făcută de Lyceniona, în timpul unei scurte odihne, lângă un părau; vor trebui săptămâni și săptămâni, și nu mă îndoiesc că în timpul acesta mica prietenă — verișoară, prietenă a surorii sau soră a prietenului — va fi fost neglijată de urficiosul ei tovarăș. Ea va suferi, și prin această suferință amestecată cu gelozie,

va fi căpătat un sentiment mai limpede, mai ascuțit al dragostei ei. De aceea, când tânărul meu va fi fost părăsit de amanta lui, — căci nu el va fi acela care va rupe, ci dânsa se va simți oboșită, și anume tocmai în momentul când, fără a fi devenit încă cu desăvârșire bărbat, amantul ei își va fi pierdut prima dragălaşenie de adolescent, — el va putea descifra în sufletul fetei un sentiment mai conștient și mai sigur. Fără indoială gelozia constrânsă se va exprima mai întâi la dânsa printr'o răceală voită, prin supărare și dispreț. Dar prietenul ei nu se va mai lăsa înșelat. Fără să și-o fi mărturisit — pentru că i-ar fi fost incomod — el nu odată a simțit suferința pe care o pricinuea; înțelegerea lui, trezită odată cu simțurile, îl va face să pătrundă ușor această taină. El se știe iubit, se știe destul de îndrăzneț, ca să stoarcă mărturisirea, ca să smulgă consimțământul prietenei, acum când amintirile lui pline de mândrie îi dovedesc că e bărbat. Se vor potrivi și vârstele și trupurile lor, neștiința uneia se va însoți prea bine cu știința încă proaspătă a celuilalt. Fericit amestec de grație copilărească și de experiență ce se minunează, de duioșie mirată și de libertinaj naiv!

Nu voiu urmări mai departe fericita carieră a eroului meu; nu mă interesează decât principiile acestei cariere. Din clipa când a fost amantul unei fecioare, el a căpătat mai multă știință decât îi va trebui în viitor pentru a deveni soțul iscusit al unei femei. De azi înainte el știe, și nu va mai uita, câtă blândă și comună sollicitudine cere o plăcere împărtășită, cum dragostea știe să învingă pudoarea, și cât datorează iubirii voluptatea. Nu-mi închipui o mai armonioasă inițiere, nici pentru băiat nici pentru fată, iar aceasta din urmă va mai gusta și satisfacția, oricând prețioasă pentru sexul ei, că primele ei plăceri, i le va fi adus prima ei iubire. Aceasta este așadar combinația pe care o socotesc cea mai fericită, admit însă că nu este singura probabilă. Din nepriceperea lor, datorită unei erale inexperiențe, unei egale sfiiciuni, poate că cel

dintâiu care se va libera nu va fi întotdeauna tânărul. Înainte ca Dafnis să fi primit învățatură dela Lyce-niona, s'ar putea foarte bine ca la rândul ei Cloe să fi găsit un dascăl. Interesul pe care femeile îl resimt la un moment hotărît al dezvoltării lor sexuale, pentru neștiința băieților, se întâmplă ca și bărbații să-l încerce pentru inocența fetelor. În acest domeniu nu e nevoie să ne mărginim la inducțiuni și presupuneri; e suficient să observăm. Este sigur că la bărbați, și în deosebi la aceia care au cunoscut pasiuni numeroase, dorința de fecioare succedă dragostei pentru femei. Ei se trezesc într'o bună dimineată în ochi cu chipul de neșters al unei fetițe pe care au zărit-o în ajun, și acest chip îi urmărește pretutindeni. Știi că sunt multe elemente ce se îmbină pentru a stârni în ei această poftă nouă: oboseala de pe urma trădărilor suferite, iluzia că inocența va aduce și fidelitate și că naivitatea rămâne statornică, sau, cine știe? sentimentul ascuns că un trup proaspăt va fi în stare să le primenească puterile ostenite. Atâtea mobile puțin coerente între ele, pe care nu înțeleg să le fac mai nobile decât le văd, dar dealungul cărora se însăilează pe nevăzute o lege a speciei, legea după care orice ființă, după ce și-a terminat învățătura dragostei, trebuie, înainte de a trece la odihnă, s'o transmită mai departe: *Quas cursoris vitae lampada tradunt*, și niciodată această alegorie oarecum învechită nu s'a aplicat cu mai multă justete.

La această ispită, astăzi, omul cumsecade rezistă. În sistemul meu însă, atât rațiunea cât și firea îl vor îndemna să cedeze. Să-l lăsăm s'o seducă pe fecioara pe care o dorește. Dacă inima fetei e tot atât de neatinsă ca și trupul ei, ea se va lăsa bucuros îndolă unor îmbieri atât de prudente. Cucerirea unui bărbat matur, a unui bărbat de ale cărui numeroase aventuri ea va fi auzit, îi va măguli vanitatea. Există, de altfel, o afinitate naturală între prima tinerețe a femeilor și maturitatea amoroasă a bărbaților. O fată foarte tânără se amorezează sau de un bărbat matur sau

de un băiat de vârsta ei. Să zicem chiar că fata pe care și-a pus ochii acel bărbat, are o legătură sentimentală cu un camarad — văr, frate al prietenei, prieten al fratelui — așa cum am presupus adineauri; să ne închipuim că această Cloe îl posedă pe al ei Dafnis; asta n'o va împiedica de a rămâne aceeași pradă ușoară pentru un seducător cu experiență. Bărbatul, dacă e iscusit, va profita cu ușurință de dorințele inconștiente pe care le va fi trezit tânărul. Cécile Volanges din *Liaisons Dangereuses*, e îndrăgostită de Cavaler. Totuși, cum i se face semn, devine amanta lui Valmont, și doar Cécile e fată cinstită. Dar poate că nu s'ar fi dat atât de repede lui Valmont, dacă acel Cavaler n'ar fi adus-o în stare amoroasă.

Observ, în trecere, că tocmai pofta aceasta bruscă de virginitate împinge astăzi pe atâția desfrânați spre căsătorii târzii. Nimic mai nepotrivit și în mod fatal mai nefericit decât astfel de căsnicii. Luna lor de miere va fi de sigur pătimeasă și poate duioasă, dar foarte curând se va ivi gelozia la bărbat, sațiul și poate disprețul la femeie. Rațiunea și grija de fericirea comună trebuie în astfel de cazuri să-l îndemne pe bărbat, nu să se însoare, ci să seducă. El nu e soțul potrivit pentru o fată virgină: el e bun numai ca s'o instruească în dragoste, și aceste două funcțiuni nu se pot confunda. Dar în sistemul meu el nu va fi nevoit să ia de nevastă pe tânăra fată care-i place, căci o va putea avea și fără asta. Și va înceta s'o mai iubească de îndată ce o va fi făcut asemenea celorlalte femei pe care le-a cunoscut. Iar fata care nu va fi îmbătrânit, ca să zic așa, decât la trup — vreau să spun că experiența ei amoroasă nu va fi grăbit cu nimic dezvoltarea ei sentimentală — se va întoarce în chip firesc spre camaradul pe care-l iubea și care, în timpul acesta, afară numai dacă nu va fi preferat să se complacă în sentimentul poetic al suferinței și fidelității, va fi profitat la fel de antractul intervenit. Dacă tinerii se revăd, mereu dornici unul de altul, instruiți fiecare pe proprie socoteală, apropierea lor va fi atât

de simplă, atât de spontană încât nici nu-și vor da seama care din doi s'a dat celuilalt. Se vor iubi tot așa cum altădată se sărutau, oferindu-și fețele lor amândouă din aceeași pornire firească. Dacă băiatul a rămas cuminte în timpul aventurii prietenei, dansa va fi aceea care-l va lua de mână, și astfel, prin intermediul fecioarei, experiența bărbatului va fi transmisă adolescentului.

Nu precizez aci decât cazurile cele mai verosimile; las închipuirii cititorului grija de a completa această idilă cam schematică. Dar înălătur hotărît, ca pe o excepție prea rară, schimbul a două virginități. Ar trebui pentru asta, la unul sau la celălalt, o pornire prea fățișă, o voință prea hotărîtă, dar în general nu se prea observă la vârsta aceasta, o maturitate atât de timpurie a simțurilor și caracterului. Amorul, în prima tinerețe, e mai nesigur, și dorința, numai din sentiment încolțește. Pentru teza mea, de altfel, aceasta n'are importanță. Ceea ce mă preocupă este numai dacă, în noțiunea de căsătorie așa cum o înțeleg eu, voi putea forma soți buni, adică, din punctul meu de vedere, soți în stare să facă nevasta lor să guste conviețuirea trupească ce rămâne elementul esențial al căsătoriei. Am pretenția că am dovedit lucrul acesta. Pe bărbații de astăzi îi strică dela bun început viața amoroasă pe care o duc. Sper că în sistemul meu introducerea bărbaților în viața trupească este destul de plăcută pentru ca ei să păstreze gustul și mijlocul de a se mai perfecționa. Viața, pentru fiecare din ei, va fi aceea pe care o vor voi împrejurările. Vor iubi, vor suferi, vor fi iubiți, vor încerca desamăgiri. Când va suna ceasul, se vor însura cu o femeie care, ca și dansii, va simți încolțind în sufletul ei dorința de mai multă siguranță și de unitate. Nu știu dacă vor fi fericiți unul prin celălalt, dar cred că în felul acesta ei vor fi înălăturat de mai înainte motivul cel mai sigur al nefericirii.

III

Intrevăd în gândul întrerupătorului meu o obiecție pe care trebuie s'o preîntâmpin: De ce, spune el, atât de amănunțite și îndrăznețe prevederi? Oricine, de sigur, vede că în căsniciile de azi, organizarea raporturilor trupesti e de o însemnătate covârșitoare. Pentru căsătoriile așa cum le concepem noi, chestiunea e gravă. Dar pentru o căsnicie ca aceea pe care o propui d-ta, unind un bărbat oarecum obosit cu o femeie și ea ostenită, ce interes mai pot avea aceste raporturi? Ce importanță are ca iubirea să fie bine sau rău organizată? Doar nu va mai dura mult. De altfel, chiar pentru d-ta, scopul căsătoriei nu mai este iubirea. Ajunge ca situațiile, caracterele, gusturile să se potrivească. Ce nevoie ca și trupurile să se potrivească?

Răspund: Și de ce n'ar dura mult iubirea, într-o căsnicie după sistemul meu? Socot, e drept, că pentru a contracta o căsătorie, trebuie să aștepti momentul matrimonial. Dar această nu e o chestiune de vârstă, de validitate fizică, ci doar o stare sufletească. Cunoști, ca și mine, femei care vor ajunge la această stare destul de târziu, bărbați care nu o vor atinge poate niciodată, alții dimpotrivă care vor fi copti pentru ea încă din tinerețe. Să stabilim vârsta cea mai obișnuită: va fi fără îndoială cam pe la treizeci de ani pentru femei, cam pe la treizeci și cinci pentru băr-

bați; decadența fizică e încă departe. Dar să spulberăm echivocul până la capăt. Dacă e adevărat că, după părerea mea, căsătoria corespunde vârstei când dorința de stabilitate succedă neastămpărului pasiunii, eu n'o concep însă ca o prietenie platonice; nu înțeleg să micșorez cu nimic partea ce trebuie s'o ocupe conviețuirea trupească în fericirea conjugală. Firește, dorințele nu vor mai fi vijelioase, dar va trebui ca soții să-și placă unul altuia. Continuitatea plăcerii nu mi se pare mai puțin frumoasă decât focul dorinței, nici mai puțin rară; așa că precauțiunile mele sunt îndreptățite.

M'ați înțeles greșit dacă vă închipuiți căsniciile preconizate de mine, ca niște ospicii de resemnați, sau ca spitale pentru schilozii din dragoste. Ceea ce vă ofer nu e un azil de vreme rea, un adăpost de bătrânețe: o mănăstire laică. Eu nu vă spun: ați trăit destul; s'a împlinit măsura de fericire ce v'a fost dat să gustați; de acum înainte, statorniciți un hotar între viață și moarte. Vă spun: poftiți în casa mea, vă veți simți mai bine decât într'a voastră, mai bine poate decât în aceea pe care de curând ați părăsit-o. Veți găsi în orice caz într'înșă felul de existență ce se potrivește mai bine cu perioada din viață în care intrați. Poți fi fericit și fără pasiune, ba mulți moralști au crezut că aceste două cuvinte se exclud unul pe altul. Când instinctul poligamic s'a sleit, tinerețea inimii și a minții mai poate dura. Să nu vă fie deçi cu mirare că mă îngrijesc să împodobesc o casă pe care n'o vreau austeră. Căsătoria, pentru mine, nu este toropcala, după ce dragostea s'a stins, nu este nemișcarea de după viață. E un nou fel de a trăi, un al doilea fel de a iubi.

Trebuie să înțelegeți de asemenea, că în viața conjugală așa cum o concep, cea dintâiu condiție a fericirii, sau chiar numai a confortului, va fi adevărul desăvârșit, sinceritatea completă a unuia față de celălalt. Prieteni numai dacă ar fi, și trebuie să fie prieteni sinceri. Asociați numai dacă ar fi, și trebuie să fie

asociați leali. Or, nu cred posibilă această onestitate desăvârșită atâta timp cât cei doi soți nu se vor simți contopiți prin comunitatea trupească, legați unul de altul prin plăcerea împărtășită. Ascultați ce spune în această privință cel mai profund moralist al tuturor timpurilor, La Bruyère: „Prietenia poate dăinui între persoane de sex diferit chiar fără nimic grosolan (Intelegeți fără contact sau dorință fizică); dar o femeie va privi întotdeauna un bărbat ca pe un bărbat, și invers, un bărbat va privi întotdeauna pe o femeie ca pe o femeie”. Ceea ce înseamnă că această prietenie va rămânea întretesută cu cochetărie, că bărbatul ca și femeia, în dorința lor de a plăcea, se vor conforma printr-o tainică pornire sufletească, gusturilor și preferințelor celuilalt. Cochetăria constă, în esență, din a pune în lumină, deci din a exagera, uncori chiar a afecta, acele daruri ale inimii sau minții, prin care crezi că ai putea plăcea, și a ascunde tot restul. Ea este o lipsă de sinceritate conștientă sau involuntară. Răul n'ar fi așa de mare dacă eforturile pe care o implică această minciună ar putea fi prelungită toată viața. De îndată însă ce scopul a fost atins și dovada în această privință e sigură, eforturile se destinde și firea adevărată re apare. Bărbatul și femeia de care vorbește La Bruyère, dacă după câțiva ani de prietenie curată s'ar hotărî să se căsătorească, ar rămâne înmărmuriți pomenindu-se în fața unei femei străine și a unui bărbat străin.

Deduc de aci că în viața comună, această cochetărie platonicească nu poate dăinui. Rostul sau condiția duratei ei este ca fiecare dintre cei doi prieteni să-și păstreze viața autonomă, unde să se poată odihni în voie după constrângerea la care-l obligă prietenia, să-și dea frâu liber pornirilor pe care le înfrâna din compresență, să lepede manierele afectate pe care i le impunea dorința de a plăcea. Viața conjugală nu înlesnește ascunzișurile; trebuie să te arăți așa cum ești. De altfel, chiar în această prietenie curată de care vorbește La Bruyère, să nu uităm că femeia îl pri-

vește pe bărbat întotdeauna ca bărbat, și reciproc, și această expresie trebuie luată și într'un înțeles mai puțin figurat. Ea înseamnă că între un bărbat și o femeie, în ciuda castității absolute impuse de împrejurări sau de convențiuni, va stărui întotdeauna oarecare turburare. Și nu va veni oare un moment când această turburare, dacă nu va fi spulberată, va risca să pervertească și să otrăvească prietenia însăși? Sub cea mai ușoară excitare — și aceasta se va întâmpla cele mai adeseori dintr'o pornire de gelozie — neliniștea sexuală se va transforma într'un fel de dorință, așa cum ați văzut în cazul prietenului meu Eugène L... Indată ce unul sau altul dintre cei doi prieteni își va fi dat seama de aceasta, prietenia, dacă vrea să persiste, va trebui să elimine neliniștea, și putem astfel concepe cazul când un bărbat și o femeie, fără a fi de loc îndrăgostiți unul de altul, dar simțind cu timpul insuportabilă această stinghereală nefirească dintre ei, vor dori să devină amanți sau deabinelea soț și soție, pentru a putea continua să fie prieteni. Recitiți romanul: *Paranteza amoroasă* — e al celui mai fin cazuist al adulterului contemporan —; veți găsi aci această situație dedusă cu cea mai exactă logică. Poate chiar că prietenia pură a lui La Bruyère nu e posibilă decât după posesiune, între doi foști amanți care vor fi contractat fiecare câte o altă legătură, sau chiar vor fi recunoscut prin experiență că trapurile lor se potrivesc mai puțin decât firile lor. Și acest lucru femeile se pricep așa de bine să-l lase a înțelege amantilor de care vor să se despartă.

Așa dar, prin chiar faptul că viața conjugală se va întemeia pe prietenie și pe o sinceritate desăvârșită, ea va trebui să comporte și comunitatea trupească. Fără comunitate trupească, va rămâne în picioare cochetăria care însemnează lipsă de sinceritate, va lua naștere turburarea prin care prietenia se destramă. Deși doresc ca în viața conjugală, armonia fizică să nu mai fie elementul esențial, nioi mai ales elementul unic al fericirii, mențin totuși că ea trebuie să rămână

unul din elementele indispensabile, iar acei care cred că ar putea-o înlătura ca fără de folos, îi vor simți în curând nevoia. Căsătoria actuală, în care această armonie e și mai necesară, o face de mai înainte imposibilă. În sistemul meu, veți admite, cred, că ea va fi în general realizată. E un avantaj de care am dreptul să mă prevalez.

„Prietenii, amanții și soții ar trebui să aibă totul comun între ei, afară de cameră. Exigențele grosiere și măruntele hazarduri corporale se adună ca fumul de lampă, în jurul flăcării atât de curate și de albe a dragostei. Tot astfel cum, cu cât sunetul glasului nostru e mai depărtat, cu atât ecoul îi repetă mai limpede silabele, tot astfel sufletul care trebuie să-l oglindească pe al nostru cere să nu fie prea aproape de el. Cât mai depărtate trupurile, cât mai apropiate sufletele...” Fraza aceasta a lui Jean-Paul Richter mi-a venit adineauri în minte, și mă întreb din nou cât adevăr e în aceste vorbe profunde. Răspunsul meu, îl prevedeți. Jean-Paul are dreptate când e vorba de sistemul meu.

Cunoaștem căsătorii din dragoste, căsătorii în care unul din soți ar putea spune celuilalt, ca și Françoise în frumoasa comedie a lui Porto-Riche: „Nu m'am măritat ca să fiu fericită, m'am măritat ca să te am pe tine”. Un bărbat dorește din toată puterea o fată, o fată e îndrăgostită nebună de un bărbat. În organizația noastră socială, ce altă soluție există decât căsătoria? Și aceste căsătorii, noi le numim căsătorii din dragoste. Te căsătorești nu pentru a fi fericit, nici pentru a face pe cineva fericit, ci pentru a avea, pentru a poseda o ființă a cărei posesie e subordonată acestei formalități legale. Unirea, sau cel puțin înțelegerea, depind de reciprocitatea dorinței; ele vor dura atât cât va dura și dorința, nicio clipă mai mult. Și iată o primă problemă de rezolvat: traiul laolaltă,

conviețuirea, prelungeste oare dorința, o ține trează, sau dimpotrivă o secătuește, o face searbădă?

Experiența ne dă răspunsul. Se poate constata că, afară de rare excepții, căsniciile cele mai puțin trainice și mai puțin fericite sunt tocmai acelea în care la obârșie a stat dorința fizică cea mai aprinsă. Fără îndoială, această aparentă anomalie se poate explica prin multe cauze. Puterea dorinței se stinge în mod firesc — la femeie ca și la bărbat, orice s'ar spune — prin chiar posesia, iar pe de altă parte, cu cât dorința e mai aprigă și mai vijelioasă, cu atât mai repede își schimbă ținta. Nu rămâne mai puțin adevărat că conviețuirea completă grăbește aceste schimbări inevitabile, duce fatal la saturație. Conviețuirea face ca posesia să fie prea frecventă și prea ușoară. Actul după care altădată râvneai, va deveni repede o plăcere prevăzută, o deprindere, o funcție. Și totuși, viața în comun ne va sili să-l continuăm cât mai regulat, să întărim aceste deprinderi, care se potriveau doar cu pornirile aprinse dela început, și pe care va fi tot atât de primejdios să le prelungim sau să le întrerupem.

Mărturisesc că am auzit o femeie încântătoare a părând practicele conjugale împotriva procedeeleor obișnuite ale amantilor: „Ia de pildă pe prietena mea Charlotte, ne spunea d-na V...: azi e Miercuri, la ora cinci s'a dus să se întâlnească cu amantul ei. Se va întâlni iar cu el Sâmbătă la aceeași oră. Va trebui deci ca Sâmbătă, fix la ora cinci, plecând dela o vizită sau dela croitoreasă, Charlotte să se simtă dispusă pentru dragoste. Cu o clipă mai înainte, tot gândul îi era la probă sau la șuete. La amantul ei va începe să se gândească în mașină, dorința va începe să incolțească în momentul când va intra pe poarta casei. Și va fi în toiu când va intra pe ușă! Ce fel de dorinți sunt astea, la comandă și la ora fixă? Și dacă dorința nu-i dă ghies, pentru ce se mai duce? Intre bărbat și nevestă, dimpotrivă, ideea de dragoste

se naște în chip spontan din miile de întâmplări neprevăzute ale vieții laolaltă, dintr'un anumit fel de a se așeza unul lângă altul, dintr'o conversație, dintr'un zâmbet, din felul cum îl surprinzi pe celălalt îmbrăcat... Crede-mă, conchidea ea, tocmai în adulter. **amorul devine o funcție, în comunitatea conjugală, e cu adevărat liber...**"

Nu sunt avocatul din oficiu al adulterelor pariziene. dar nu am putut să nu obiectez acestei simpatice doamne că, poate, de Miercuri până Sâmbătă, gândul prietenei ei Charlotte se va împărți numai între amintirile întâlnirii precedente și așteptarea celei viitoare; că dacă ar fi altfel, zisa Charlotte face rău că-și lasă croitoreasa și sporovăielile; că însă, dacă ar fi așa cum spun eu, întâlnirile cu tânărul B... trebuie să aibă de sigur alt caracter decât jocurile accidentale între doi soți blazați prin obișnuință. După această observație, convorbirea și-a schimbat subiectul, și n'am fost destul de răutăcios ca s'o reîncep un an mai târziu, atunci când d-na V..., după cum știa toată lumea, a succeda prietenei ei Charlotte în grațiile tânărului B...

Dar cum s'ar putea tăgădui că dorința se păstrează mai puternică și vreme mai îndelungată, atunci când întâlnirile sunt mai rare și mai grele? O fată sau femeie prea suprayeghiată sau prea ascunsă — bineînțeles dacă ele s'au dat dintr'o dorință aprinsă și nu din libertinaj sau indiferență — trăesc încordate în speranța ceasului nesigur al dragostei. Iar dacă imaginația lor înflăcărată îmbrățișează mai multă fericire decât le va putea da vreodată realitatea, cel puțin amintirile se vor confunda cu visurile lor. Dar pentru a obține această înfrumusețare poetică, care este unul din elementele constitutive ale oricărei pasiuni, trebuie ca memoria să fie populată numai cu imagini puternice, fierbinți, intense, cum sunt acelea din clipele culminante ale dragostei. Adăugați la aceste imagini sumedenia de impresii vulgare, comice, sau numai banale.

ce roiesc în jurul vieții conjugale, și iluzia se spulberă. dorința se stinge.

Greutatea aceasta de a feri amorul contra accidentelor meschine ale promiscuității conjugale este încă una din acelea care l-au preocupat cel mai mult pe Balzac. Acestui periculos subiect, el i-a consacrat una din cele mai frumoase meditațiuni din *Fiziologia Cășătoriei*, a șaptesprezecea, pe care o intitulează: „Teoria patului”. Balzac nu admite ca soții să doarmă împreună și motivul principal este că bărbații nu dorm frumos. Trebuie să ne amintim că pe vremea lui Balzac, scufia de noapte nu ieșise încă din modă, ceea ce explică de ce Balzac, în dorința de a păstra bărbatului întregul său prestigiu, a vrut să-i evite prilejurile de a fi observat în timpul somnului. Dar dacă e adevărat că nu mai există bărbați care să-și pună scufie de noapte, se mai găsesc bărbați care sforăie, sau cărora somnul le sbârcește, le deformează trăsăturile. Și mai bine să nu ne întrebăm ce desfigurări simetrice provoacă somnul sau deșteptarea la femei. Oare dorința fizică va supraviețui multă vreme unor astfel de impresii repetate? A-ți contempla în fiecare dimineață bărbatul sau nevasta în starea în care îi vedem în zorii zilei pe călătorii adormiți dintr'un vagon, oare nu este aceasta cea mai proastă școală de amor?

Adăogați că, după Balzac, care, precum vedeți, nu este de acord cu simpatica doamnă de adineaori, patul comun supune amorul „regulei mănăstirești, geometriei (?) Biroului Longitudinilor.” Aceasta, în ce privește patul comun. Dar Balzac se ridică cu mai multă asprime încă împotriva unui obicei care pe vremea lui era încă ceva nou sau rar și care în zilele noastre s'a generalizat, vreau să vorbesc de paturile alăturate. Cu o precizie de amănunte în care abia îndrăznesc să mă aventurez, el arată că această separație între două paturi alăturate, deși îndeamnă la apronieri, im-

pedică însă ca între soț și soție, să se formeze echilibrul sau comunicația potrivită. Deosebirea de dispoziții va persista între soți până în momentul apropierii, și atunci când unul din ei, ajuns la extremitatea *procesului* său personal, va dori să pășească peste linia de despărțire și să suprime distanța, nimic nu ne spune că partenerul se va afla negreșit în dispoziția complimentară. De altfel, actul însuși de a păși peste linia de despărțire, care revine în mod normal soțului, îl pune și din acest punct de vedere, într-o postură rizibilă. Paturile alăturate, așa dar, nu sunt mai breze decât patul comun, și soții care nu vor nici să se jignească unul pe altul, nici să-și displace unul altuia, n'au decât un singur mijloc: să ocupe odăi separate. Aci Balzac se întâlnește cu formula lui Jean-Paul: totul în comun afară de cameră.

Balzac are dreptate când arată că conviețuirea nocturnă dăunează intensității și trăiniciei dorinței. Dar viața de zi e oare mai puțin periculoasă? Contrarietățile vieții sunt oare mai puțin dăunătoare fericirii decât neînțelegerile dragostei? Din faptul că un bărbat a dorit o fată, că o fată a dorit un bărbat sau a vrut să fie dorită de el, urmează oare în mod necesar că-și vor descoperi aceleași gusturi în alegerea prietenilor sau mobilierului, în orânduirea meselor sau cheltuelilor? Eu pot fi risipitor și nevastă-mea sgârcită, eu pot fi intolerant și dansa habotnică. Eu pot fi incomod fiind că sunt desordonat, și ea iritantă fiind că e prea migăloasă. Eu pot fi împăciuitor cu servitorii, iar dansa prea aspră. O femeie te poate șoca prin apucăturile ei în viață, deși în dragoste știe să te seducă, și aceleași particularități care fac ca un bărbat să fie plăcut în dragoste îl pot face insuportabil în viață.

În căsniciile întemeiate numai pe dorință, unilaterală sau reciprocă, se ajunge la acest rezultat aproape fatal, că tot ce nu este schimb de dorință devine prilej de conflict sau de ceartă. Fără îndoială conflictele acestea se vor potoli, certurile vor ajunge la im-

păcări, a căror formă, de altfel, e ușor de prevăzut. Și nu vreau să contest că aceste împăcări, pot oferi amatorilor o savoare specială, violentă sau delicată, dar tăgăduesc că într'un astfel de regim intensitatea dragostei poate dura multă vreme. Să nu pierdeți din vedere că e vorba de căsniciile de astăzi, de căsniciile în care femeia a intrat fecioară, așa cum fata din Idilă a intrat în Pădure. Accidentele, de altfel inevitabile, ale conviețuirii n'au putut nici să fie prevăzute, nici să fie întârziate printr'o cunoaștere prealabilă a caracterelor, căci o fecioară nu poate judeca firea unui bărbat, și nimeni nu poate judeca firea unei fecioare. Cum să cunoști pe cineva care nu se cunoaște încă el însuși? Abia în primele timpuri ale vieții conjugale se desvăluie natura latentă a femeilor, multă vreme întunecată atât prin constrângere, cât și prin dorință și prin trândăvie. Liberarea ce urmează căsătoriei, adaptarea la funcțiuni noi, scot la iveală, la femei, cu un relief neașteptat și aspru, asperități de caracter sau înclinări pe care ele înșile le descoperă cu surprindere, dar de care bărbatul se agață și se lovește. Gândiți-vă de asemenea că cu cât dragostea, cu cât dorința inițială a fost mai aprinsă, cu atât ciocnirile zilnice ale vieții vor căpăta mai multă violență și gravitate. În luptă cheltuiești tot atâta căldură ca și în dorință. Cele mai mărunte incidente vor deveni drame casnice, drame scurte, să zicem, și care după ce-și vor atinge culmea, vor coborî repede spre același desnodământ cunoscut. Dar încetul cu încetul va crește acea impresie pe care atâția bărbați și atâtea femei au cunoscut-o și pe care o cred obișnuită în mai toate căsătoriile din dragoste, vreau să spun acea surpriză repetită de a găsi în fața ta parcă o altă ființă, de cum ieși din cameră sau din pat; suferința zilnică de a descoperi un străin, aproape un dușman, în ființa cu care te-ai contopit atât de desăvârșit, atât de delicios, abia adineaori. Acolo unde dorința apropie, viața desparte.

Dață recunoșteți lucrul acesta, mai puteți pretinde

că viața în comun e potrivită pentru căsniciile din dragoste? Ar trebui ca inconvenientelor evidente pe care le-am semnalat, să le opuneți vreun câștig compensator, să dovediți de pildă că conviețuirea, deși dăunătoare în toate celelalte privinți, rămâne favorabilă pentru ceea ce este esențial; adică pentru viața trupească, că nu numai că această conviețuire nu dăunează dragostei, dar că o prelungește și o conservă. Tocmai aceasta susținea simpatica d-nă V...; sunteți dar de acord cu dânsa. Poate că regretați chiar că nu s'a purtat cum i-a fost vorba, dar la asta n'am ce face. Imi pare de sigur rău că fericirea ei conjugală n'a durat prea mult, dar o socot destul de fericită că în ciuda greutăților vieții comune s'a putut simți atât de înclinată spre plăcere. E o pildă frumoasă, pe care o cred rară și care, prin faptul că a fost atât de scurtă, pierde nițel din valoarea-i demonstrativă. Dar în fond, pilda aceasta mă interesează prea puțin. D-na V... și soțul ei nu erau îndrăgostiți unul de altul: erau sensuali și trăiau împreună, atâta tot. Nu erau legați printr'o dorință adevărată, ei practicau împreună un fel de libertinaj amical și fără mofturi: obișnuința plăcerii și plăcerea obișnuinței. Nu pot numi dragoste sau dorință, această familiaritate burghezească, chiar atunci când trecă atât de repede la fapte. Dragostea adevărată, dorința puternică sunt din altă substanță, au alte rădăcini. Ele sunt strâns legate de imaginație, care, ea, le alimentează și le dă puteri; se ofilesc și se sting când această imaginație nu le mai vine în ajutor. Cum ar putea viața în comun — comunitatea trupească și comunitatea persoanelor — să respecte acest miraj? Prin amestecul trupurilor, dorința, departe de a se maturiza și a crește, e prevenită, preîntâmpinată. Prin amestecul persoanelor, prin interferența de impresii străine în mijlocul impresiilor amoroase, ființa iubită scoboară până la ființa reală. Ciocnindu-se de colțurile existenței zilnice, imaginea ideală pe care și-a alcătuit-o dragostea, se destramă și se rupe fâșii fâșii. Pentru ca o astfel de dragoste

să dureze, ar trebui să nu existe traiu comun decât în clipele de dragoste, și în vederea dragostei. Ar trebui ca fiecare din soți să poată ascunde celuilalt ceasurile ce nu convin dragostei, ceasurile de sănătate șubredă, de proastă dispoziție, ceasurile acelea când mintea e preocupată de alte griji, trupul pregătit pentru alte nevoi. Apoi, pentru întâmpinarea ființei iubite, la orele alese, să-ți împodobești și gândul și persoana așa cum îți împodobești casa.

* * *

La optsprezece ani, Louise de Chaulieu s'a măritat cu baronul de Macumer, din înalta noblețe spaniolă. Macumer își adora nevasta, pe care o cunoscuse și o cucerise în împrejurări atât de romantice încât ar părea neverosimile, dar e o mare întrebare dacă și Louise de Chaulieu își iubea bărbatul. La drept vorbind, Louise o credea, dar prietena ei de mănăstire și confidenta-i intimă, d-na Renée de l'Estorade, nu era de aceeași părere. Ti se pare că-l iubești pe Macumer-ul tău, îi spunea ea, dar nu iubești decât dragostea. Ești sensuală, despotică și pătimașă. Ți place adorarea fără margini pe care o inspiri, autoritatea nemăsurată pe care o ai asupra unui bărbat îndrăgostit nebun. Ți place să te lași iubită; dar nu iubești. Și înțeleaptă Renée de l'Estorade adăuga: Ia seama ca nu cumva, în dorința ta de a stoarce din căsătorie bucurii pe care în mod firesc ea nu le comportă, să nu te atingi de însăși esența ei. Tu nu ești pentru bărbatul tău o soție, o tovarășă, ci o curtezană pe care o lingușește slugarnic și căreia îi îndeplinește toate dorințele. Înainte chiar de a înceta să te dorească, el își va da seama că fericirea vieții nu constă numai într'o dorință satisfăcută. La aceste argumente, prietena adăuga și teorii mai grave, peste care trec; întâmplarea pe care o istorisesc se petrecea prin 1825, iar d-na de l'Estorade îl citise pe Bonald.

Patru ani mai târziu, Macumer a fost răpit de o

boală fulgerătoare. Louise de Chaulieu era să moară de desnădejde și de remușcări. Nu l-a ucis ea oare pe soțul ei? Nu i-a mâncat viața prin poftele-i nesățioase, prin pretențiile și gelozia ei? Iși dorea moartea, iar pe medicii care au salvat-o i-a blestemat. Dar încetul cu încetul și-a revenit, și, cum se întâmplă de multe ori la sfârșitul acelor crize îngrozitoare care întrerup parcă și refac din nou conștiința, care ne reînvie cu un suflet nou, de cum s'a trezit din nou la viață, a iubit. Soarta îi împlinea dorința pe care o exprimase în tinerețe: să cunoască în deplinătatea lor cele două forme ale pasiunii, aceea pe care o inspiră și aceea pe care o simți. L-a iubit pe d-l Marie-Gaston, așa cum Macumer o iubise pe ea. N'avem informații prea precise despre acest domn Marie-Gaston. Știm numai că era fiul adulterin al unei frumoase englezoaice, poet romantic, dar căruia romantismul nu-i aducea din ce să trăiască. Louise rupse orice legături cu familia ei boierească și cu societatea, ca să se mărite cu d-l Marie-Gaston. Ce motiv ar fi putut-o opri, dacă nici chiar sfaturile bunei ei prietene Renée nu le luase în seamă? Experiența nu te-a învățat nimic, îi spunea d-na de l'Estorade. După nebunia ta de altă dată, faci acum o nebunie mai plină de primejdii. Nu te-ai săturat încă de a căuta în căsătorie ceea ce nu poate da dragostea?... Dar Louise, care era îndrăgostită și geloasă, nu-l lua pe Marie-Gaston decât ca să-l aibă numai pentru ea.

Cele două prietene încetară de a se vedea. Louise pretinse lui Marie-Gaston ca și el să rupă toate legăturile de prietenie sau de recunoștință. Se retrase cu bărbatul ei într'un loc neștiut de nimeni, prin apropiere de Paris, dar ascuns în adâncimi de pădure, ca un palat din basme. Era într'adevăr fericită, dar tremura de neliniște. Simțul dragostei pe care-l avea, ca și experiența căpătată o făceau să vadă un pericol cu totul altul decât acela pe care i-l înfățișa d-na de l'Estorade, și mult mai de temut. De ce se măritase? De ce fugea de lume, și se făcea pustnică alături de soțul ei? Pentru că cunoștea groaznica gelozie

ce o rodea și voia să nu-i dea prilejuri. Dar, ca să se apere de gelozie, nu avea oare să-și pună în primăjdie însăși dragostea? Avea să reziste oare amorul la încercările vieții în comun, la uzura pe care o produce conviețuirea? Louise de Chaulieu, își dădu seama limpede de pericol și-l înfruntă cu curajul desnădejdei.

Iată câteva crâmpete din scrisorile pe care le-a trimis lui Renée de l'Estorade, căci dacă cele două prietene nu se mai vedeau, cum am spus, de scris însă își mai scriau din când în când: „Singura mea îndeletnicire va fi să-i plac și să-l iubesc, să aduc varietate în ceea ce pare ființelor vulgare atât de monoton... Vom duce o viață puțin costisitoare, dar dacă ți-aș spune câți bani am de gând să cheltuiesc pentru toaletă, ai spune, și pe drept cuvânt: a innebunit! Vreau să mă găsesc pentru el, în fiecare zi, așa cum femeile obișnuiesc să se gătească când se duc în lume. Să nu-ți închipui că vreau să fac din această viață un duel, și să mă istovesc cu tot soiul de combinații ca să întretin dragostea. **Vreau doar să nu am să-mi fac vreun reproș**; atât... Pădurile de aci sunt pline de dragoste, adăuga Louise printr-o bruscă presimțire a suferinței. „Numai să nu-mi fi pregătit eu însămi în felul acesta un splendid rug”. Peste doi ani, mereu iubită, mereu fericită, cufundată împreună cu soțul ei în iluzia că viața nu va fi poate destul de lungă ca să cuprindă tot belșugul dragostei lor, ea explica totuși prietenei ei prin ce permanentă disciplină isbutea să-și apere această dragoste. Louise de Chaulieu se lepădase de bună voie de întreaga ei personalitate, pentru a face din mintea ei, după o expresie pe care și-o împrumut, un fel de a doua ediție a inteligenței soțului ei. Devenise o femeie literară, ba chiar o femeie de litere, și colabora neostenită la dramele pe care Marie-Gaston, ca să se distreze, le reprezenta la Paris sub un pseudonim necunoscut de nimeni. Dar aceasta nu e încă nimic. Nu există, cred, femeie, care să nu poată deveni o colaboratoare, sau care să nu-și închipue că

a devenit; Louise însă își impunea constrângeri mai grele. „Mai întâi, draga mea, scria dânsa, află că Louise-Armande-Marie de Chaulieu își face singură odaia. N'aș tolera niciodată ca o femeie străină plătită să afle tainele camerei mele... Minteaa mea a prevăzut totul. Stăpânul, suveranul poate intra oricând la mine. privirea-i nu va găsi niciodată pricină de mâhnire, de mirare, de desamăgire: flori, parfumuri, eleganță, totul aci farmecă vederea. In timp ce el mai doarme încă, în zorii zilei, fără ca să bănuiească, mă scol, trec în cabinetul de toaletă și șterg toate urmele somnului cu loțiuni de apă rece. Când dormim, pielea, fiind mai puțin excitată, își îndeplinește mai greu funcțiunile, se încălzește... De sub buretele ud o femeie iese fată tânără... Mă piepten, îmi parfumez părul, și după această toaletă amănunțită, mă strecor ca un șarpe, pentru ca la deșteptare stăpânul să mă găsească spilkuită ca o dimineată de primăvară... Mai târziu, toaleta din timpul zilei o privește pe jupâneasă și se face în salonul pentru îmbrăcat. Există și toaleta de noapte, cum îți închipui. Așa dar, trei, pentru domnul soț al meu, uneori patru...” Trec peste rest.

Iată prin ce stăruitoare și eroică apărare a încercat Louise de Chaulieu să-și ocrotească dragostea. Imi închipui că cei câțiva ani trăiți alături de Marie-Gaston au trebuit să fie pentru ea un chin voluptos: nițio lăsare în voie, nicio libertate corporală, o teamă continuă a imaginației! Oricât își socotea dragostea de puternică, Louise o îngrijea totuși așa cum mamele își îngrijesc copiii plăpânzi. Chiar dacă ar fi reușit s'o salveze, exemplul ei n'ar fi valabil decât pentru dânsa, căci cunbașteți oare un singur bărbat, cunoașteți oare multe femei, chiar bogate în experiență și dorinți, care să fie în stare să prelungească ani de-a-rândul paradoxul acestei sforțări metodice și desnădăjduite? Dar până și Louise s'a probușit sub povara acestei sforțări. Fericirea ei, încordată la exces, a plesnit la cea mai ușoară atingere a împrejurărilor. N'o să

vă povestesc această întâmplare, căci ar părea prea puțin proporționată cu efectele pe care le-a produs. Louise era frântă. Ca două corpuri care se resping și pe care nu le poți ține lipite decât printr'o permanentă presiune, ea simțea cum chiar sub ochii ei, forma de dragoste pe care o dorea se îndepărtează de forma de viață pe care o alesese; într'o bună zi, o biruh oboseala, și brațele-i căzură istovite. În timp ce destrămarea nervoasă se agrava într'însa, Marie-Gaston simțea cum din plictiseală începe să incolțească neîncrederea, iar constrângerea la care ęra supus fi sporea susceptibilitatea naturală. Un copil ar fi spulberat jucându-se drama absurdă în care amândoi s'au prăbușit. Louise de Chaulieu și-a ales cea mai dramatică sinucidere. Marie-Gaston a innebunit.

Aceasta e povestea Louisei de Chaulieu. Vă veți putea da seama, recitind *Memoriile a două femei de curând măritate*, că n'am denaturat nimic cu comentariile mele. Și ar trebui recitită această carte, care nu e cea mai mare, dar desigur cea mai surprinzătoare dintre capodoperele lui Balzac. Renée de l'Estorade a plâns-o pe prietena ei și n'a uitat-o niciodată; dar îndatoririle ce avea în viață nu-i lăsau prea mult loc pentru dureri. Avea un soț, căruia trebuia să-i sprijine cariera, copii a căror educație trebuia supravegheată. Soție bună, mamă bună, căci n'a căutat în căsnicie decât bucuriile familiei, și nu dragostea. Atât Bonald cât și Balzac cereau ca o astfel de femeie să fie fericită.

* * *

Am expus în amănunte observația de mai sus — și iau acest cuvânt în înțelesul pe care i-l dau medicii — pentru că nu mă simt în stare să născocesc o întâmplare mai concludentă. Dar dacă cititorul îmi îngăduie, aș vrea să-i atrag încă mai mult atenția asupra romanului din care am scos povestea Louisei de Chaulieu. Scrupulul meu se explică cu un cuvânt: nu

există lucrare de Balzac pe care s'o admir mai mult, și tocmai din cauza acestei admirații am fost nu odată neliniștit asupra ideii care este însăși esența cărții de față.

Ați văzut: Louise de Chaulieu, Renée de l'Estorade sunt înfățișate ca două tipuri generale, antitetice, la care s'ar reduce întreaga fire a femeii. Opoziție atât de netă încât s'ar zice că Balzac și-a însușit de mai înainte faimoasa butadă a lui Proudhon. Iubită sau îndrăgostită, Louise de Chaulieu e curtezana căsniciei. Toate resursele minții, toate puterile voinței ei se concentrează asupra dragostei pe care o inspiră sau o încearcă. Ea gustă dragostea prin imaginație și rațiune, tot atât cât și prin simțuri. Sensualitatea deși predomină în ea, e mereu îmbogățită de capriciile unui instinct poetic și idealist care alcătuește adevărata ei noblețe de eroină. Ea nu e animalul pe care-l mână numai dorința; ea știe să calculeze, știe să prevadă și chiar să aleagă, deși pare doar să se supună. O astfel de concentrare spre pasiune a tuturor forțelor active ale ființei este tocmai ceea ce caracterizează faza poligamică, și acest caracter apare la Louise de Chaulieu încă dela ieșirea din mănăstire, în primele ei scrisori de față. Vă închipuiți că nu înțeleg să contest, ba dimpotrivă, această trezire timpurie a instinctului. Caracterul Louisei nu poate fi contestat cum nu poate fi contestat adevărul, atâta timp cât Louise e față, sau femeie foarte tânără. Nimic nu e mai verosimil decât aventura ei cu Macumer, iar faptul că, după ce era să moară de desnădejde la pierderea primului ei bărbat, se pomenește, doi ani mai târziu, îndrăgostită ca o nebună de un altul, constituie și acesta o observație perfect exactă. Era de asemenea necesar că dânsa să iubească un alt bărbat după moartea lui Macumer, după cum era inevitabil ca să-l înșele pe Macumer dacă acesta ar fi trăit. Atâta vreme cât pornirea instinctului nu e sleită, o pasiune nouă urmează unei pasiuni secătuite. Dar unde creația lui Balzac se ridică în fața mea ca un obstacol, e atunci

când vrea parcă să ne arate caracterul eroinei sale ca inalterabil și definitiv. Oăci simțim bine că Louise, în ciuda morții sale timpurii, rămâne pentru Balzac îndrăgostita ce nu se schimbă, poligamica eternă, care din prima și până în ultima zi își va desfășura capriciile exigente și geloase ale unei neobosite tinereți.

Cât despre Renée de l'Estorade, ea se opune Louisei printr'un contrast de o desăvârșită regularitate. Louise va reprezenta până la moarte pasiunea, Renée reprezintă încă din tinerețe rațiunea. Tot atât de frumoasă ca și Louise, tot atât de tânără, ea nu se dă înapoi dinaintea căsătoriei pregătite de tatăl ei; se mărită cu un ciocoiș mărginit, sfios, îmbătrânit înainte de vreme: act de resemnare și de supunere pe care-l ascunde sub un sentiment de milă prefăcută. Puterea puțin obișnuită a inteligenței ei și-o cheltuiește spre a întârzia cât mai mult, apoi spre a face cât mai rare, contactele fizice care o plictisesc, neavând altă grijă decât de a-și exploata moșia și a-și crește copiii. Incetul cu incetul ea capătă pentru bărbatul ei o prietenie reală, devine ambițioasă pentru el, îl înalță până la treptele Pairiei, crește copiii sănătoși care vor face cinste numelui său, și iată în ce constă fericirea pe care Renée o opune Louisei în numele moralei și bunului simț. Li voiu contesta oare lui Balzac că o astfel de căsnicie, întemeiată pe încredere, pe interese și ambiții comune, pe grija de a-și crește copiii, reprezintă concepția cea sănătoasă a căsătoriei? Nu desigur, căci tocmai aceasta înțeleg și eu să dovedesc. Dar unde romanul lui mă turbură, e atunci când ne-o zugrăvește pe Renée, chiar dela intrarea ei în viață, ajunsă dintr'odată la această sănătoasă concepție. Ceea ce mă îngrijorează, e că admite existența unui tip de femeie, sintetizat prin Renée de l'Estorade, la care faza matrimonială se manifestă atât de evident încă înainte de stingerea instinctului.

Persist totuși în a crede că această construcție e arbitrară, și, fără a discuta adevărul accidental al

personajelor lui Balzac, refuz a le admite ca tipuri generale care ar cuprinde întregul adevăr al sufletului feminin. Nici Louise de Chaulieu, nici Renée nu reprezintă pentru mine tipul normal al femeii, și susțin că pentru a obține o existență completă, trebuie contopite una cu alta cele două biografii pe care autorul le deosebește cu atâta grijă. O femeie nu trebuie nici să moară ca Louise, nici să-și înceapă viața sexuală ca Renée; ea trebuie să trăiască cum a trăit Renée, după ce va fi pierdut instinctul dragostei ca Louise. Nimeni nu știe ce s'ar fi făcut Louise de Chaulieu dacă ar fi depășit vârsta tinereții, și totuși afirm că ea n'ar fi stăruit încă multă vreme în concepția-i prea unitară despre viață. Marie-Gaston ar fi părăsit-o, sau l-ar fi înșelat dânsa pe Marie-Gaston. Zădarnic ar fi căutat ea, în câteva aventuri mai scurte, să regăsească gustul unei dragoste de care nu mai avea nevoie. Incetul cu incetul, amintirile ar fi micșorat plăcerile ei; ar fi venit oboseala. Pornirile comprimate ale femeii: gustul pentru societate, vanitatea socială, maternitatea, ar fi surprins-o printr'o trezire bruscă... Ar fi venit atunci vremea să caute în căsnicie ceea ce prietena ei găsisese prea de timpuriu. Iar dacă ar fi persistat totuși cu puterea desnădejdei și în ciuda decepțiilor și a desgustului, în pretențiile pasionate ale tinereții, ea nu ar mai fi decât o excepție, pe care am dreptul s'o înlătur.

Cazul lui Renée e încă și mai evident. De sigur, multe femei au trăit pe vremea ei, și mai trăesc și astăzi, o existență în care aceleași elemente alcătuiesc aceeași aparență de satisfacție. Dar e vorba să știm dacă această existență a fost aleasă din preferință sau din necesitatea împrejurărilor. Fost-a într'adevăr în firea lui Renée să-și mărginească cunoașterea vieții la o astfel de fericire? Nici Balzac nu îndrăznește să susțină așa ceva. Prietenia lui Renée pentru Louise e atât de duioasă încât se pare uneori că pasiunea uneia dintre cele două prietene e suficientă pentru a satisface pe cealaltă, și că Renée își închipue că a

cunoscut dragostea în măsura în care a cunoscut-o Louise. Cu toate acestea, câte neașteptate păreri de rău, câte răsvrătiri brusce și aspru reprimare nu stărnesc în sufletul lui Renée acele scrisori aprinse care în ea nu ating numai prietenia! Ea crede, cu toată puterea rațiunii, că concepția ei despre căsătorie este cea adevărată, și nu se înșeală; dar ea simte, din tot sufletul, că ceva totuși i-a lipsit în viață; și nici aci nu se înșeală. Dacă ar fi fost mai experimentată sau mai curajoasă, i-ar fi scris de sigur prietenei: „fiecare din noi două a avut dreptate și fiecare a greșit. Pornite dela două noțiuni extreme; n'am străbătut niciuna întreaga distanță; am rămas amândouă la jumătatea drumului. Dar în loc de a opune una alteia cele două concepțiuni de viață ce ni se păreau de neîmpăcat, cum de nu ne-am dat seama că ele se completeau după diferitele vârste? De ce nu te-ar duce experiența vieții spre o căsnicie ca a mea? De ce, înainte de a mă mărita așa cum am făcut, n'am împărtășit experiența dragostei așa cum ai făcut tu?”

E oare nevoie să-l combatem pe Balzac chiar cu armele lui? D-na de l'Estorade apare și într'un alt roman al lui; destul de puțin citit, cred, dar foarte puternic, deși nu e isprăvit, *Deputatul de Arcis*. Ea trăiește la Paris, unde bărbatul ei prezidează o curte de justiție; copiii ei au crescut; e mereu frumoasă; are treizeci și doi de ani. Și deodată întâlnirea întâmplătoare a unui artist cu numele Dorlange vine să-i turbure seninătatea de judecată. Ea nu e măcar sigură că Dorlange o iubește. Poate că n'a fost atras decât de asemănarea dintre d-na de l'Estorade cu o femeie pe care a iubit-o altădată. În împrejurările care-i apropie unul de altul, în sentimentele pe care le schimbă între ei, totul e ciudat și nesigur. Dar Renée de l'Estorade e turburată. Incoerența stângace a demersurilor ei trezește atenția, apoi gelozia soțului. Și atunci, iată'o nevoită să-l apere pe Dorlange împotriva celorlalți, apărându-se în același timp pe ea însăși împotriva lui. Romanul nu merge atât de departe, dar cum

ne-am putea îndoi de desnodământul inevitabil? Oricât de curajoasă ar fi fost, d-na de l'Estorade n'ar fi rămas multă vreme cea mai tare împotriva răsvrătirii instinctului. Ca și Elisabeth Masson, ca și atâtea altele, ea și-ar fi dat seama că instinctul înăbușit își ia o groaznică revanșă, că viața poate să amortească în noi tinerețea, nu însă s'o distrugă, că cea mai gravă imprudență e de a turbura ordinea firească în care se înșiră anotimpurile vieții, și că înainte de a deveni înțelepți, trebuc să ne terminăm faza de iubire, dacă nu vrem ca dragostea să ne surprindă la vârsta când nu mai este tocmai înțelept să iubim.

* * *

Ajung acum la a doua categorie de căsnicii: căsniciile din interes, căsniciile negociate și cărora lumea le spune căsătorii din rațiune pentru că, atât de o parte cât și de alta, nicio pornire imperioasă nu le motivează. Și nu e nevoie să mai dovedesc că într'un astfel de caz căsătoria se reduce aproape numai la traiul laolaltă, și că această conviețuire nu dăinuiește decât atâta vreme cât există potrivire de caractere și gusturi. Am mai arătat care sunt cauzele permanente sau întâmplătoare, evenimentele zilnice fatale ce amenință acest acord, împiedică statornicirea lui sau sapă în fiecare clipă temelile-i șubrede. Nu mai revin asupra acestei enumerări; motivele de neînțelegere ce rezultă din conviețuire sunt aceleași pentru toate căsniciile, fie ele din rațiune sau din dragoste. Căci nu trebuie pierdut din vedere că, în starea actuală a moravurilor, ceea ce determină căsătoria din rațiune, nu este raportul dintre persoane, ci raportul dintre situații și averi. Asemănarea dintre pozițiile sociale, potrivirea dintre zestrea fetelor și câștigul bărbaților nu oferă în această privință garanții mai sigure decât reciprocitatea dorințelor sau pornirea comună spre posesie.

Din punctul nostru de vedere, puțin interesează de

altfel ca singura legătură dintre soți să fie interesul sau ca acestui interes să i se adauge și o slabă iluzie de plăcere, vreo vagă și voită simpatie, pe care primele dificultăți ale vieții fizice o vor spulbera în curând. Să-i luăm pe soți în clipa când această falsă excitare s'a prăbușit: vor alcătui o căsnicie bună sau proastă, după cum organizarea vieții în comun va rezista sau va ceda permanentelor presiuni ce va avea de suportat. Ei nu vor avea măcar așa cum au soții îndrăgostiți, beneficiul acelor împăcări pătimase din care dorința iese întinerită. Dar în schimb, dându-și seama că toată fericirea posibilă pentru ei constă în bucuria de a trăi împreună, ei vor ști poate să aducă în inevitabilele lor conflicte, mai multă grabă de a le rezolva, mai multă răbdare de a le tolera.

La început mai cu seamă, voința reciprocă de înțelegere poate într'adevăr să evite, să înnăbușe acele certuri care de o sută de ori ar fi sfâșiat o căsnicie de îndrăgostiți. Aceste certuri, dacă izbucnesc, vor fi și mai puțin aprige, iar efectul lor imediat mai puțin violent. Dar ele vor fi și mai puțin reparabile prin faptul că vor fi mai puțin complet uitate. Incetul cu incetul opoziția caracterelor se va localiza, ca să zic așa, în unele puncte deosebit de sensibile, unde orice frecare, orice contact devine în curând dureros. De altfel, soții, de cele mai multe ori, se opun între ei, nu prin laturile cele mai pronunțate ale firii lor, nici prin defectele lor cele mai izbitoare. Desacordul cel mai persistent se poate exercita asupra unor suprafețe infime ale caracterelor, cu prilejul unor fapte mărunte, meschine până la caraghioslăc. Și istoria căsnicilor seamănă în această privință cu aceea a națiunilor. Ce se va întâmpla atunci? Dacă izbucnește războiul, dacă cei doi soți își dau deplin seama de contradicția dintre deprinderile lor sau, dintre firile lor, dacă recunosc că această antinomie este ireductibilă, conviețuirea lor devine atunci cu neputință, și cum, prin definiție, ei nu se iubesc, cum ei nu sunt legați decât prin comunitatea de existență, odată aceasta

desființată, nu mai rămâne nimic. Divorț, despărțire de fapt, sau organizarea sub masca căsniciei, a două existențe distincte și independente, — soluția variază după împrejurări... Dar nu vreau să stăruiesc asupra acestei prime ipoteze care nu corespunde generalității cazurilor și care are cusurul mai grav de a-mi da prea lesne dreptate.

În cele mai multe cazuri, căsniciile din rațiune vor evolua pe unul din următoarele două căi. Sau unul din soți se va subordona cu totul celuilalt, își va sacrifica felul de a fi, preferințele, personalitatea, va accepta să figureze pe servitorul față de stăpân, să fie instrumentul unei fericiri de care nu se va bucura decât indirect, — și acest rol a fost, vreme îndelungată, acela al femeilor. Dar ar fi îndrăzneț să pretind că femeile au perseverat în această virtuoaasă abnegație. În căsniciile contemporane, elementul subordonat nu mai este în mod necesar femeia. Să spunem deci, în termeni mai generali, că dacă unul din soți domină, va fi acela la care dorința fizică nu va fi supraviețuit încercărilor nefericite ale lunii de miere, că dacă unul din cei doi soți abdică, va fi acela care va fi păstrat într'o măsură oarecare o amintire sau încă o speranță de plăcere. La indiferență fizică egală, ceea ce va decide va fi voința, caracterul sau averea. Cel mai puternic îl va subjuga pe cel mai plâpând; cel mai dârz sau cel cu mai multă răbdare îl va uza pe cel mai slab; fata cu zestre mai mare îl va ține sub dependența ei pe bărbatul trândav și sărac, omul de afaceri care câștigă larg își va supune femeia cu avere modestă. Este adevărat însă că, în această cursă după locul întâiu, bărbatul pornește cu un îndoit avantaj: îndelunga influență a prejudecăților care-i subordonează femeia nu s'a șters încă, iar educația, religia le alimentează încă și astăzi; pe de altă parte, experiența dobândită e o putere care-și joacă încă rolul și de care numai bărbatul dispune. Efectele acestei îndoite inegalități se resimt mai ales la începutul vieții conjugale. De aceea nu rareori se întâmplă

ca, în primele luni de căsnicie, bărbatul să-și asigure o afluire, de care îl vor despuia mai târziu, și pentru totdeauna, fie energia, fie șiretenia femeii, din ce în ce mai conștientă de caracterul ei adevărat, fie indiferența femeii — căpătată cu timpul — pentru plăcerile fizice, de care bărbatul, în ce-l privește, va rămâne mai departe întrucâtva legat.

Sau — și aceasta e a doua parte a dilemei — lupta conjugală nu se va încheia cu o victorie atât de hotărâtă. Nu vom avea un soț despot și unul sclav. Căci bătălia, multă vreme nesigură, se va termina cu o tranșacție onorabilă. În loc ca unul din luptători să se supună, să-și înstrăineze libertatea, și ca astfel armonia să se obțină prin poruncă și ascultare, ea va rezulta din concesiuni reciproce și jertfe consimțite mutual. Câte nu sunt căsniciile a căror liniște se întemeiază pe astfel de instrumente diplomatice! S'a făcut pace, dar e o pace de după războiu, o pace încheiată nu din voință pacifică, ci din oboseala de a mai lupta, din istovire, dintr'o necesitate impusă de împrejurări; pacea care lasă în urma ei dorul de revanșă și represalii. Ei! dacă acești doi soți ar fi atins amândoi vârsta matrimonială, o experiență prealabilă i-ar fi învățat cât preț are pacea cea adevărată. Pornirea lor războinică s'ar fi cheltuit în alt soi de lupte. Ei ar fi azi la vârsta când preferi înainte de toate o atmosferă de blândețe și de împăciuire, când examinezi pe om înainte de a-l alege, când cunoașterea reciprocă e utilă, când omul se pricepe mai bine cum să tragă folos din două caractere ajunse la deplină dezvoltare. Dar în căsniciile de felul acelor pe care le cercetăm acum, numai bărbatul se poate afla în această dispoziție de împăciuire, întemeiată pe rațiune. Și de sigur, el va căuta s'o ridice și pe soție până la această dorință de concordie. El își va închidă chiar că prin această singură efortare, face un mare sacrificiu, de vreme ce renunță la demnitatea comandamentului, la autoritatea ereditară ce aparține sexului său. Dar femeia, chiar cea mai pașnică, dacă

primele timpuri ale căsătoriei i-au permis în sfârșit să prindă conștiință de firea ei originală, să și limpezească întru câtva o concepție de viață proprie, nu va renunța fără rezistență la folosul acestei descooperiri. Iar bărbatul se va irita că aparentul său sacrificiu e atât de rău înțeles și atât de rău răsplătit. Orice rezistență va însemna pentru dânsul sau lipsă de judecată, sau chiar răutate. El nu se va putea deprinde cu gândul că înțelegerea spre care năzuește în chip firesc nu se poate obține decât cu prețul atâtor grele tocmeli, și că ar putea apoi să fie compromisă, așa cum se și întâmplă, de cel mai neînsemnat concurs de împrejurări. Cum să-și dea el seama, dacă nu s'a gândit niciodată la asta, că nevastă-sa nu a ajuns încă la aceeași treaptă a vieții pe care se află el, că dânsa nu așteaptă dela viață același lucru pe care-l așteaptă el? Dar chiar el însuși era oare același om acum zece ani? Ar fi renunțat el atunci atât de lesne la libera desfășurare a caracterului său? Nu se încăpățâna și el atunci în preferințele lui, în desgusturile lui, în înclinările și defectele lui? Experiența i-a mai domolit voința. Deprinderea vieții, deprinderea cu el însuși pe care a contractat-o încetul cu încetul au micșorat treptat importanța pe care o acorda unui anumit fel de acțiune sau simți. Dar această indiferență, această blândă complezență sunt rezultatul unor bucurii și unor încercări pe care nevastă-sa nu le-a cunoscut la fel cu dânsul.

Nu spun că acomodările astfel obținute ar fi totdeauna precare, căci oricum nu sunt atâtea divorțuri câte căsătorii, dar cred că ele sunt anevoioase și că aduc rareori fericirea. Cred că de cele mai multe ori, după alternative repetate de luptă și apropiere, căsniciile dăinuiesc totuși numai pentru că orice în lume tinde să dăinuească, pentru că lipsesc prilejurile de a înlocui o situație de care suferi cu o situație mai bună, pentru că resemnarea rămâne ereditară la multe femei, pentru că mii de motive de morală burgheză și religioasă se opun scandalului sau riscului unei

schimbări. Dar despre ce este vorba, mă rog, dacă nu de a fi fericit, cum spune brahminul lui Voltaire? Și este oare căsnicie fericită aceea în care unul poruncește și celălalt slujește? Cum poate cineva să afle mulțumirea sufletească într'o astfel de situație lipsită de demnitate? Te saturei de a fi mereu ascultat, mai curând chiar decât de a asculta. Desgustul la unul din soți corespunde cu desființarea sufletească la celălalt. Dacă stăpână rămâne femeia, nu uitați că ea se află la o vârstă când instinctul poligamic își atinge deplina putere, și gândiți-vă că în disprețul ei pentru bărbatul pe care-l va fi subjugat, ea își va permite atâtea capricii sensuale, atâtea fantezii de nestăpănit. Dacă a biruit bărbatul, el care se crede născut pentru a fi puternic și a porunci, s'ar putea oare să nu abuzeze de forța lui? Și cu toate acestea, afară de cazul unei imediate despărțiri, nu aveți de ales decât între această robire în care căsătoria se degradează, și acele convențiuni resemnate prin care ea se ofilește. Aci iarăși, amintiți-vă că instinctul are rădăcini adânci, și că chiar convențiile încheiate cu perfectă bună credință sunt la cheremul lui. La prima adiere a dragostei, toată sensualitatea și toată energia pe care femeia a fost nevoită să și le interzică în viața conjugală, se vor descătușa pentru a-și căuta o întrebuintare în altă parte. Viața conjugală nu va mai fi decât ceea ce este în realitate în mai toate căsniciile, un simulacru, o formalitate fără importanță, menită să acopere pustiul unor existențe amorțite sau să ascundă secretele unor vieți al căror sens și a căror fericire nu mai sunt în căsnicie.

* * *

Căsătoria comportă, în măsură inegală și variabilă, după condiția soților, un amestec de singurătate și împrăștiere, de viață intimă și viață socială. În situația de azi, e aproape inevitabil ca unul din aceste elemente constitutive să fie alterat, și excepțiile sunt

atât de rare încât le putem socoti ca providențiale. În căsniciile întemeiate numai pe dorință, numai singurătatea va fi plăcută; viața socială, considerată sub unghiuri deosebite, va stârni neînțelegeri continue și iritante. Pentru ca fericirea sau chiar dorința să dăinuască, ar trebui să poată fi înțărunită într'un fel de izolare nefirească, într'o existență arbitrară din care să fie eliminate toate cauzele externe de excitație. Această existență ideală, în care capriciile dorinței ar alcătui regula și pe care n'ar turbura-o nici măcar gândul că e de vreme sau târziu, că afară e frumos sau urât, nici prietenii, nici banii, nici viața socială, — toți amanții au visat-o. Cum ar putea fi ea realizată în căsnicie, când căsătoria implică punerea laolaltă, pe lângă dragoste, a tuturor acelor griji, de pe urma cărora dragostea tocmai se stinge? În căsătoriile din rațiune, care duc fie la desbinare fățișă, fie la liniște resemnată, singurătatea în doi plictisește de moarte; viața comună nu poate dăinui în acest caz decât prin distracții, prin ocupație, prin agitație. Pentru a salva o aparență de conviețuire, vom desființa în realitate cu totul viața comună, și de multe ori chiar viața personală.

Și atunci, ce e de făcut? Răspunsul e simplu. Bărbatul și femeia să se iubească pur și simplu dacă se iubesc, fără să trăiască împreună, fără să caute alte riscuri de cât acelea ale dragostei, care sunt și așa suficiente. Să nu introducă conviețuirea în legăturile acestea de pasiune care nu o suportă. Să-și unească în mod liber corpurile care se doresc, inimile care se atrag; iar atâta vreme cât sunt la vârsta iubirii, să nu dea nimic din sufletul și trupul lor dacă nu iubesc. De căsătorit, să se căsătorească mai târziu, când vor avea experiența propriului lor eu și experiența lumii, când vor avea puterea și voința de a cunoaște într'adevăr ființa pe care o vor alege. Să-și întemeieze fericirea, fericirea în doi, ca și fericirea față de îndatoririle vieții comune, ca și fericirea față de societate, pe o simpatie prudentă, pe cunoașterea

verificată a sentimentelor ce vor intra în compunerea acestei simpatii.

Există în căsătoriile noastre de astăzi vreun mijloc de a căpăta această știință? În cazul cel mai bun, timpul logodnei e ocupat de dorința din ce în ce mai precisă a bărbatului, de turburarea crescândă a fetei. Logodnicii pot fi liberi sau supravegheați, logodna poate fi lungă sau scurtă, rezultatul e același. Deși se presupune că scopul logodnei e de a îngădui viitorilor soți să se cunoască, totuși ei n'au timp să se studieze în mod serios. Cum ar putea, de altfel, un bărbat să capete o noțiune clară despre ceva pe care fata nu l-a desvăluit încă nimănui, nici măcar ei-înșiși, anume despre adevăratul ei caracter? Fetele se deosebesc mult de ceea ce vor fi ca femei, și doar cu femeia, vei trăi, nu cu fata de astăzi. Uneori căsătoria scoate la iveală instincte foarte hotărâte, înclinări foarte precise. Alteori, ea stăvilește, fixează gândurile și sentimentele ce se dezvoltaseră în sufletul fetei. Această bruscă oprire a dezvoltării sufletești provocată de căsătorie, au observat-o mulți romancieri, și Tolstoi mai mult ca oricare altul. Numai așa se poate explica cele mai adeseori acea senzație dezolantă de singurătate, de descumpănire, a nevestelor tinere în primele luni ale vieții conjugale. Femei care credeau că-și iubesc bărbatul, altele care au ajuns să-l iubească mai târziu, au cunoscut această impresie cu atât mai covârșitoare cu cât starea sufletească ce a precedat căsătoria s'a caracterizat printr'o activitate mai generoasă și mai neastâmpărată. Li se părea atunci că forța lor vitală era mai sporită și totodată mai accelerată; un avânt excesiv le mâna dincolo de puterile lor sincere și de sentimentele lor adevărate. Și iată că toată această activitate complexă, artificial și încordat îndreptată spre căsătorie, și pe care căsătoria, dacă n'o desamățește cu totul, n'o satisface decât scurtă vreme și în chip iluzoriu, se prăbușește la pământ. Unde e încrederea și voioșia dela pornire, entuziasmul dela începutul cursei? Marea e fără pic de vânt, pânzele se lasă moii; călătorii s'au imbarcat

prea de vreme; momentul călătoriei comune nu sosise încă. Cu timpul, cu experiența, sau această activitate și-ar fi găsit scopul, sau femeia cuminițată, ar gusta liniștit această viață de trândavă mediocritate pe care azi n-o poate suferi. Aceasta e însăși legea căsniciei; nu trebuie să intrăm în ea decât după ce forțele active ale sufletului s'au disciplinat prin activitatea care le satisface, ori s'au uzat prin însăși expansiunea lor, prin schimbările, himerele, decepțiile și bucuriile.

Recunosc, de altfel, că această activitate nu se poate întotdeauna desfășura și potoli numai prin evoluția dragostei. Vedem astfel caractere de femei, — excepționale încă, știu, dar aceste excepții tind să se înmulțească — pe care libertatea prealabilă a amorului nu ajunge să le dispună pentru căsătorie. Fetele nu se gândesc decât la dragoste, prin dragoste cred ele că vor putea potoli toată forța aceea nedeslășită ce fierbe într'însele. Dar în multe cazuri, această forță e mai complexă decât își închipue ele. Luați un personaj cum e Sabine din romanul d-nei de Noailles. Ea n'a vrut niciodată altceva decât să iubească, dar niciodată iubirea n'a putut-o satisface. Ceea ce credea că nu e decât un instinct era o nevoie de activitate mai bogată, mai variată. În perioada de libertate care în mod normal trebuie să precedeze căsătoria, o femeie ca Sabine, ca să fie mulțumită, ar trebui să caute alt aliment de viață de cât legăturile amoroase; i-ar trebui munca, acțiunea, o meserie, o ocupație utilă sau sgomotoasă. Libertății ei de îndrăgostită ar trebui să-i adauge libertatea activă a femeii. Dar nu vreau să zăbovesc asupra acestei chestiuni, pe care o socot străină de subiectul meu. Imi ajunge să afirm că toate formele de libertate se leagă între ele sau se nasc unele din altele. Dacă ar fi fost liberă să-și aleagă amantii, Sabine și-ar fi ales și felul de muncă cu mai multă pricepere.

Nu se pot încă prevedea în toată diversitatea lor problemele pe care le va pune liberarea treptată a femeilor. După cât îmi pot da seama, mișcarea revoluționară menită să le emancipeze e aproape termi-

nată. Mai toate stăvilele ce stăteau în calea libertății lor au fost doborâte. Dar dacă opera negativă e aproape isprăvită, munca de reconstruire abia începe. Femeile se află azi în aceeași stare de ciudată turburare ca și popoarele a doua zi după revoluție. Îți dai seama că ești liber, dar ce să faci cu libertatea? Brațele acestea pe care abia le-ai descătășat, la ce să le întrebunțezi? În faza aceasta se află femeile; se simt libere, dar stau ca amortite; se simt capabile de acțiune, dar n'au niciun scop sau niciun mijloc de a acționa. Forma aceasta de independență pe care le-o ofer nu le va mulțumi pe toate. Dar dragostea, când nu absoarbe cu desăvârșire sufletele, le atâță energia, iar gustul voluptății nu poate decât să sporească gustul de muncă.

N'am niciun leac de fericire universală, și sunt femei, mai ales în zilele noastre, pe care firea lor le osândește să nu fie niciodată fericite. Afirm numai că ele vor găsi mai multe satisfacții și mai multă liniște în felul de existență pe care-l propun eu, decât în căsătoriile lor nehibzuite și premature. Cât despre celelalte femei, care oricum formează majoritatea, să-și potolească întâi tot dorul de activitate și de viață, fie prin întrebunțarea efectivă a forțelor lor, fie prin imaginație, fie chiar și prin descurajare, iar de măritat, să se mărite după aceea. Și își vor da seama că în astfel de căsătorii, făcute la vremea lor, necesitatea vieții comune capătă adevărata ei însemnătate și valoare.

Atunci când oamenii nu se vor mai căsători din dragoste, când vor fi găsit în legăturile poligamice ceea ce în zadar caută azi în căsătoriile din dragoste, când o experiență egală va fi permis și bărbatului și femeii să recunoască, în ei înșiși, ca și în celălalt, motivele alegerii făcute, atunci ei vor simți pe deplin dulceața traiului la olaltă.

Prin independență, ei vor fi căpătat adevărata cunoștință a sufletului propriu. Prin experiență ca și prin diversitatea vieții amoroase se vor fi deprins să respecte caractere altfel construite ca ale lor. Vor

ști că un caracter se deosebește de altul, și că același caracter se deosebește de el însuși, că dragostea și obișnuința schimbă ființele, că raportul dintre ele variază după toate fazele dorinței și ale posesiunii. Vor cunoaște valoarea adevărată a liniștii din căsnicie. Ceea ce pare azi respingător sau anevoios va părea firesc și plăcut.

În căsătoria actuală, acela dintre soți — și e mai totdeauna bărbatul — care a atins momentul matrimonial aduce adesea în căsnicie un trup obosit, prihănit, viciat, o lipsă de jenă cu care s'a deprins de-a lungul anilor, pe care anevoie o strunește la începutul vieții comune și pe care și-o reia repede, cu un fel de ușurare. Prin contagiune, aceste apucături se capătă foarte repede, căci nici femeia nici bărbatul nu sunt pudici din fire. Să faci totul de față cu celălalt, să arăți totul, să pui în comun toată vulgaritatea sau tot secretul obișnuințelor trupești, toate acestea pot fi încântătoare la doi copii de aceeași vârstă, toate acestea sunt admisibile, deși în acest caz cam periculoase, între doi amanți care se adoră, dar ele sunt jignitoare și fără rost între două ființe de vârste diferite și cu dispoziții inegale. Și e grozav când unul din soți se simte jignit de această lipsă de rușine, iar faptul că astfel de apucături pot fi acceptate cu ușurință e deadreptul respingător. În căsnicia însă pe care o preconizez eu, ceea ce se va urmări în primul rând, ceea ce, după vârsta pasiunilor, devine una din cele mai dragi lucruri ale vieții, va fi tocmai faptul de a te putea arăta așa cum ești, de a nu mai minți, de a nu ascunde nimic, de a nu mai avea nici taie, nici gânduri ascunse, nici pudoare.

În această perioadă a vieții, nimic nu e mai necesar pentru fericire decât siguranța că există în lume măcar o singură ființă care ne cunoaște, care ne acceptă, căreia îi putem mărturisi orice, desvălui tot ce e în gândul și în trupul nostru, o ființă care, ca și noi, își va fi pus în această unire ultimele nădejdi ale vieții, o ființă care ne-a ales, așa cum, după multe călătorii și frământări, îți alegi locuința

definitivă, clădită după gustul tău, impodobită așa cum îți se potrivește, în care vei putea trăi la largul tău, în care vrei să îmbătrânești și să mori printre ai tăi.

Iată de ce vedem — și cazul nu e rar — cum căsătorii încheiate fără afinitate de educație, fără poziții sociale sau deprinderi care să se potrivească, dăinuiesc pentru singurul motiv că au fost contractate, atât de o parte cât și de cealaltă, în momentul matrimonial. Aceeași descurajare de pe urma aventurilor, același fel, nu de a judeca trecutul sau prezentul, ci de a evalua bruma de fericire ce mai rămâne posibilă în viață, ține loc și de dragoste, și de dorință, și de gusturi comune. Viața comună, întemeiată pe astfel de baze de înțelegere, asigură continuitatea și trăinicia căsniciei. De sigur, nu e raiul pe pământ. Unor astfel de căsnicii aș vrea să le adaug încă multe elemente care le lipsesc. Am făcut aluzie la ele numai întru cât îmi pot servi la demonstrație. Esențialul e ca însurătoarea și măritișul să se facă la momentul potrivit, și am văzut că această condiție ajunge pentru soliditatea căsniciei. Fericirea însă depinde de altceva.

Imi aduc aminte că acum câțiva ani, la cununia unui prieten al meu protestant, pastorul — care era fratele prietenului meu, dacă n'o fi fost cumva fratele miresei — a ținut o cuvântare care ne-a surprins. A predicat despre politețe și despre curvița ce și-o datorează unul altuia soțul și soția. A condamnat tutuirea, necuviința în vorbă, acel amestec excesiv de vulgare îngrijiri ce se chiamă promiscuitate. N'a mers până a sfătui pe tinerii soți să aibă fiecare camera lui.

Adresându-se unei fete virgine și unui tânăr foarte îndrăgostit, pastorul vorbea cu înțelepciune; sfatul lui era greu de urmat, dar era bun. Dacă ar fi fost urmat, probabil că divorțul ce a intervenit după optsprezece luni ar fi fost amânat cu câțiva ani. Din pă-

cate, mulți Francezi din zilele noastre n'ar putea decât cu greu concepe ca intimitatea totală a trupurilor să nu determine în mod necesar și o familiaritate extremă în apucături și în vorbă. La Francezi, tutuirea, cel puțin tutuirea în intimitate, urmează aproape nîmăidecât posesiunii. Și lucrul acesta e adevărat pentru femeile de curând măritate, ca și pentru fetele de stradă.

Poate că în moravurile de altă dată lucrurile nu se petreceau așa, deși documentele ce avem, și care sunt mai toate de ordin literar, nu prea sunt convingătoare în această privință. Ne informează doar asupra moravurilor unei aristocrații foarte limitate, și nu ne aduc informații sigure. Dar dacă este adevărat că străbunii noștri practicau între ei o politețe atât de exactă încât devenea aproape ceremonioasă — și nu mă dau înapoi de a admite acest lucru — dacă această curtenie desăvârșită era altceva decât un decor și o fațadă mincinoasă, trebuie să deducem de aici că contractele conjugale erau mai puțin constante și mai puțin dese pe vremea aceea decât astăzi. Că bărbatul și nevasta își arătau mai mult respect în viața comună, aceasta ar dovedi doar că trăiau mai puțin la oală și mai puțin aproape unul de altul. Nu există politețe care să reziste continuității raporturilor și familiarității tuturor actelor. Femeia, cât ar fi ea de blândă, își are zilele de mânie, bărbatul, cât ar fi de curtenitor, își are ceasurile de brutalitate. În viața conjugală așa cum o practicăm, ar fi de neconceput ca bărbatul să aibă față de nevastă același fel de a se purta ca față de altă femeie. Și trebuie să credem că această aparentă anomalie nu datează chiar din veacul nostru, de vreme ce o eroină a lui Marivaux se plînge încă de pe atunci de ea.

Balzac recomandă bărbaților — și e o recomandare destul de amuzantă — să-și trateze nevasta așa cum l-ar trata pe ministrul de care depinde funcțiunea la care rîvnesc. Trebuie să credem că miniștrii erau bine tratați pe vremea lui Balzac; că sollicitorii aveau față de ei stăruințe delicate. Să simți totul, să ghi-

BIBLIOTECA
 INSTIT. PEDAG. C-TA

09742 8

cești totul, să previi totul, să faci reproșuri fără să măhnești iubirea; din darurile pe care le faci să înlăturî orice orgoliu; măgulirea s'o pui în faptele tale, nu în vorbe; să lași a înțelege în loc să faci observații de adreptul..." Orice ar spune însă Balzac, în aceste povețe, el nu politețea o definește, ci dragostea. Cel puțin acestea sunt rafinamentele prin care dragostea se poate prelungi sau impune. Printr'o astfel de prudentă sollicitudine poate un bărbat îndrăgostit să și-o apropie pe femeia care nu iubește. Dar toată chestiunea e de a ști dacă aceste delicate procedee sunt compatibile cu conviețuirea conjugală; în ce mă privește, mă îndoiesc foarte. Această politețe à la Balzac nu se poate aplica decât la legăturile poligamice, unde nu e nevoie de traiu laolaltă, și unde această iscusită delicatețe poate opoși dorința și s'o facă să dureze.

În căsniciile mele, care nu se întemeiază nici pe dorință, nici pe dragoste, și în care conviețuirea rămâne regula esențială, politețea lui Balzac sau a elocventului pastor își va găsi rareori locul, dar nici nu va fi necesară. Soții se vor instala la largul lor, fără altă constrângere decât convențiile acceptate de bună voie pentru a face să domnească înțelegerea și liniștea. Poate aceasta să pară mediocru și searbăd, dar nu trebuie oare, după armonia trupurilor, să asigurăm și armonia dintre caractere?

Notez de altfel că în sistemul meu mai multe din dificultățile care desbină căsniciile de astăzi se vor elimina în chip natural. Se știe, de pildă, că în căsniciile tinere, reacțiunile complexe ce intervin între fiecare din soți și părinții celuilalt constituie un grav element de turburare, și dacă s'ar mai îndoi cineva de acest lucru, l-aș trimite la autorii de vodeviluri, care talmăcesc în felul lor adevărul moravurilor noastre. O fată se mărită, după o logodnă de zece săptămâni, cu un bărbat care nu-i displace. Și iată că deodată, ca o urmare într'adevăr de neînțeles, amân-

doi se pomenesc integrați într'o familie nouă. Vor fi de acum înainte fiica și fiul unor străini, unor oameni aproape necunoscuți. Cununia religioasă, așa dar, sau formulele legale trebuie să aibă darul de a le inspira o afecțiune pe care abia o pot desvolta ani întregi de intimitate și încredere. Dacă se întâmplă ca unul din soți să arate oarecare rezervă, oarecare răceală, nemulțumirea soțrilor se va resfrânge aproape numaidecât asupra căsniciei... Un bărbat se însoară cu o fată, atras de frumusețea sau de zestrea ei. Și numaidecât, ca urmare a cununiei, va trebui ca mireasa să rupă toate legăturile cu familia ei. Soțul, stăpân al căminului, va respinge ca un amestec neîndreptătit în casa lui, toate acele sfaturi, neliniști, curiozități prin care se manifestă obișnuit dragostea neiscusită a mamelor. Și astfel, printr'o înlanțuire paradoxală, căsătoria impune sau crearea sau modificarea bruscă a unor raporturi ce s'au stabilit dealungul vremii sau nu se pot stabili decât cu vremea.

Vreau să cred că la vârsta matrimonială, mai multă experiență va da naștere la mai multă cuminenție. Dar mai ales, cred că stagiul de independență sexuală ce va fi precedat căsătoria va face să dispară multe dificultăți. Tocmai din cauza lipsei de experiență, rămân fetele atât de aproape de mamele lor, chiar și după căsătorie, iar importunitatea plină de neliniște a mamelor vine de acolo că, până a nu se despărți de ele definitiv, fetele s'au ținut tot timpul de poala lor. Inchipuiți-vă o perioadă de timp de zece până la cincisprezece ani când fetele, fără a părăsi casa părintească, vor fi avut libertatea de a se deda în voie tuturor exigențelor instinctului. Este neîndoios că vor aduce în organizarea atât de grea a raporturilor noi create de căsătorie, mai multă independență și hotărâre. S'a observat de nenumărate ori în ce mare măsură iubirea părinților își schimbă caracterul de îndată ce copilul și-a cucerit o formă oarecare de independență. Atunci când femeia, după zece sau cincisprezece ani de asemenea independență, se va mărită, începuturile ei conjugale vor fi urmărite de mamă

cu o dragoste mai discretă. Și spre nefericirea vodeviliștilor, nu vom mai cunoaște acele soacre care, după ce luni și ani de zile, au trăit numai cu gândul căsătoriei fiicei lor, sau care, din nenorocire pentru ele, nu mai au altă prietenie decât aceea a fiicei lor, aduc pe nepusă masă în noua căsnicie aceeași solitudine importună, aceeași nevoie fără rost de intimitate.

În căsătoriile de azi, totul e nou pentru femei. Ele găsesc aci sentimente și îndeletniciri pe care nu le cunoșteau. Ele au pentru prima oară un soț al lor; au pentru prima oară o casă a lor. Sunt absorbite de emoții pe care nu le-au mai încercat, și simultan de îndatoriri sociale sau casnice pe care nu le-au mai îndeplinit. În căsătoria după sistemul meu, schimbarea se va face treptat. Înainte ca mama să-și vadă fata plecând pentru totdeauna din casă, o va fi văzut îndrăgostită, și aceasta va fi fost ca un fel de primă plecare.

Cine poate nega că părinții sunt în mare măsură răspunzători de situația de azi? Iubirea lor geloasă și pătimașă e excesivă și de multe ori fără rost. Am fost întotdeauna de părere că, la mame mai ales, acest exces își găsește oarecum explicația în defectele căsniciilor. A-ți iubi cu patimă copiii înseamnă de cele mai multe ori, a resfrânge asupra lor o dragoste ce nu și-a putut găsi în altă parte întrebuințarea normală. Dragostea de mamă umple golurile, consolează de decepțiile pe care le-a lăsat amorul. Și aceasta nu e adevărat numai pentru mama, căci am văzut și tați îndrăgostiți fără să-și dea seama, de fata lor. Aceste sentimente pot deveni atât de abuzive încât să provoace adesea la începutul căsătoriei, un fel de coaliție defensivă a soților, doritori să-și apere autonomia, libertatea, împotriva acestei pasiuni cotropitoare. Dar la prima ivire a desarmoniei, îndată ce legăturile conjugale încep să slăbească, vom vedea adesea pe femeie, și uneori pe bărbat, întorcându-se cu neașteptată emoție spre amintirile trecutului și căutând pe lângă acești părinți pe care puțin mai înainte îi înlăturau din viața lor, acea iubire încercată, toleranță

și absolută, pe care n'o găsec în căminul lor. Se formează atunci o nouă intimitate, foarte plăcută uneori pentru unul din soți și insuportabilă pentru celălalt. Acum un an soțul avea de aliată pe nevastă-sa contra socrilor; azi, când căsnicia se destramă, socril sunt aliații soției împotriva lui. Penibile disensiuni, care în sistemul meu nu-și vor mai găsi loc! Căci, dintre cauzele posibile ale neînțelegerilor, unele vor fi dispărut, cum s'a putut vedea, prin desființare radicală, iar celelalte, care sunt în legătură cu caracterul uneori exclusiv al iubirii de tată sau de mamă, se vor fi iscat încă înainte de căsătorie și vor fi fost potolite tot atunci.

Nu vreau să stăruiu mai mult, deși materia e fără sfârșit, și cu un singur cuvânt, extind și asupra prietenilor soților reflecțiile ce mi-au sugerat părinții. Orice prietenie dinainte de căsătorie devine un prilej de turburare și de zizanie. Iată un bărbat însurat de zece ani: i-a mai rămas vreun prieten din tinerețe? A cui e vina? A fost oare soția geloasă de confidențele pe care soțul le rezerva vreunuia din ei? A fost ea geloasă de un trecut pe care-l reprezenta prietenul în ochii soțului și din care ea se știa absentă? Sau a fost gelos soțul de camaradul soției, căruia femeia părea să-i placă tot atât cât și lui? În căsnicia de azi, istoria prieteniei nu e altceva decât istoria geloziei. Și e natural să fie așa. O femeie tânără își caută hrana inimii numai în dragostea pe care o încearcă sau pe care o așteaptă. Prietenul care se așează la masa ei, dacă ea nu vede într'insul un amant posibil, amant gata, ca să zic așa, pentru ziua când va vorbi instinctul, i se va părea doar un terț inutil, un martor stingheritor, un confident jignitor. Mai târziu, în ziua când, dincolo de instinctul domolit, soții vor căuta fericirea într'o viață mai stabilă și mai completă, vor simți nevoia și vor gusta plăcerea și forța prieteniei. Își vor împărți între ei prietenii, ca pe un bun din cele mai prețioase. Vor ști să facă partea fiecărui sentiment, partea părinților din copilăria lor,

partea prietenilor din tinerețe, partea soțului de acum și din totdeauna.

„Un bărbat liber și fără nevestă, dacă are minte, se poate înălța deasupra poziției lui, poate să pătrundă în societate și să meargă la rând cu oamenii cei mai de seamă. Lucrul acesta e mai puțin ușor pentru bărbatul însurat; căsnicia s'ar zice că așează pe fiecare la locul lui”.

Așa vorbește La Bruyère în capitolul despre *Meritul Personal*, și mi-a rămas totdeauna în minte această sentință. O cred adevărată, ceva mai puțin de sigur decât o credea La Bruyère, dar totuși adevărată. Căsătoriile care înalță pe bărbat deasupra poziției lui și-l fac să iasă din clasa lui, sunt astăzi mai puțin rare ca altădată. Alegerea e mai liberă, clasele sunt mai puțin hotărît despărțite, stavilele sociale pot fi trecute mai repede. Urmează de aci că legăturile matrimoniale de care un bărbat iscusit se poate folosi pentru a sări câteva trepte sunt mai numeroase. Excepția e mai frecventă, dar regula rămâne adevărată.

Odată însurat, și presupunând că această căsătorie nu i-a sporit peste măsură averea și rangul social, un bărbat poate să meargă înainte pe drumul lui, dar nu-l mai poate schimba atât de lesne. Ii va lipsi acea ușurință, acea lipsă de griji, acel gust al riscului, care ajută norocul tinerilor. Pentru el prilejurile vor fi mai rare. Și mai cu seamă, cum a arătat-o La Bruyère, o căsnicie rămâne întărcuită în ordinea ei socială, pe când un bărbat singur ciugulește de unde-i place, și face adesea să concorde interesul cu fantezia. Odată însurat, el nu se mai poate bizui pe câștigurile neprevăzute ale iscusinței sau întâmplării. Va putea doar să propășească pe calea în care l-a apucat căsătoria.

Înțelepciunea burgheză s'a pătruns de mult de acest adevăr banal. Ce situație are? întrebă lumea despre

un candidat. Nu trebuie să te însori, spune tot lumea, decât după ce ți-ai făcut o situație. Și asta nu înseamnă că situația unui bărbat nu se poate îmbunătăți printr'o înaintare treptată. Dar în esență nu se va mai modifica. Poziția căsniciei rămâne fixă. Un bărbat nu trebuie deci să se însoare decât atunci când drumul îi este tras și se află pe cale bună. Nu trebuie ca legătura matrimonială să-l surprindă în nehotărîre, în așteptare, sau în acea stare de trîndăvie voluptoasă ce precede uneori ambiția.

Ambiția își are ceasul ei în viața unui bărbat. Omul prelungește uneori pînă dincolo de durata ei firească, acea stare delicioasă când muncești numai din capriciu, când fericirea e independentă de succes, când reușita ți se pare că costă prea scump dacă n'o poți obține decât cu prețul chiar și numai a unui pic de libertate. Dar vine întotdeauna o vreme când râvnești să fii puternic, bogat, celebru. Ești desgustat de satisfacțiile obscure pe care le aduce o trîndăvie bine condusă sau o îndeletnicire modestă dar rentabilă. Schimbare inevitabilă și pe care n'o poți observa fără melancolie, căci, odată cu indiferența față de succes, se vor spulbera și însușirile cele mai delicate ale bărbatului: desinteresarea, generozitatea, pudoarea. Dar cine oare rămâne desinteresat dincolo de tinerețe? Sau ce extraordinară mândrie îi va trebui unui bărbat ca să păstreze pînă la capăt încrederea într'un merit pe care nimic nu vine să-l răsplătească, într'o străduință pe care nimic n'o sancționează? Bărbatul cel mai desinteresat poate deveni ambițios din nevoia de a-și dovedi sieși valoarea lui de bărbat; ceilalți nu vor aștepta nici atât.

Căsătoria nu va fi stabilă decât dacă ambiția bărbatului, deja trezită, și-a determinat, și-a apropiat ținta. Dacă această ambiție s'ar ivi abia după căsătorie, ar rămâne aproape în mod fatal neputincioasă, s'ar altera prin străduinți fără de folos și, stărnind rachiună și invidie, ar otrăvi afecțiunea cea mai temeinică sau dragostea cea mai aprinsă. Va trebui deci ca, încă dela obârșie, ambiția, interesul, să intre în

viața conjugală ca unul din cele mai sigure elemente de înțelegere, ca una din condițiile cunoscute ale fericirii. Dar ambiția bărbatului nu va fi suficientă pentru fericirea comună, dacă soția n'o înțelege și n'o împărtășește. Și cum ar putea femeia, în căsniciile de azi, s'o înțelege, cum ar isbui s'o împărtășească?... Cele ce vă spun eu aci, vă pot mira întru câtva. Ingăduiți-mi dar, înainte de a merge mai departe, să-mi precizez gândul printr'o povestire.

S'a întâmplat, sunt mulți ani de atunci, ca un om de geniu, un poet mare, să se însoare de foarte tânăr, dintr'un splendid avânt de dragoste entuziastă și de desinteresare. Avea douăzeci de ani, fata avea nouăsprezece, și-l iubea cu aceeași patimă cu care era iubită. Erau frumoși amândoi, încrezători, și săraci. Au trecut prin decepții, prin tristeți, prin primele greutăți ale vieții, la braț cu dragostea lor tinerească și curajoasă.

Dar geniul poetului era atât de covârșitor încât a biruit în curând ignoranța contemporanilor, gelozia rivalilor, nepăsarea firească a mulțimilor. Atâtea piedici pe care mulți oameni mari nu le-au învins decât după moarte, s'au prăbușit în fața lui. A venit bogăția, apoi gloria, apoi toate grijile zilnice pe care le aduce gloria. Poetul era șef de școală; o sumedenie de sateliți gravitau în jurul astrului. Casa micuță a celor doi îndrăgostiți a devenit un loc public spre care se îndreptau dăruirile, aventurile, speranța unui tineret inflăcărat, și de unde porneau povește și uneori porunci. Căci gloria poetului fusese obținută numai prin luptă și cucerire, iar dacă geniul omului nu mai era discutabil, izbânda școlii era discutată mereu și în fiecare zi.

În focul acesta al succesului și al luptei, ce se făcea tânăra soție îndrăgostită? Soțul îi rămăsese credincios; nu încetase s'o iubească. Dar, deși nu iubea altă femeie, alte pasiuni intraseră în viața lui, pe care nevastă-sa nu izbutea să le împărtășească. N'avea mai mult de douăzeci și cinci de ani, în ea instinctul vorbea mai puternic ca oricând. Toate grijile soțului, toate interesele acestea noi a căror izbucnire îi sgu-

duise viața din rădăcini, n'am putea spune că au lăsat-o nepăsătoare, dar o interesau numai în măsura în care bărbatul pe care-l adora o făcea părtașă la ele. Lucrurile acestea în sine i se păreau lipsite de valoare și de realitate; erau pentru dânsa doar prilejuri de a dărui sau primi dragoste. Pentru bărbatul ei, erau realități, și poate din acelea care-i țineau sufletul mai încordat.

A venit atunci în casa lui un om pe care soțul l-a primit ca pe un poet și un prieten, și care nu era nici una nici alta. Noul musafir s'a îndrăgostit de tânăra soție și a făcut-o în curând să înțeleagă că o iubește. Era nelipsit de lângă ea, atunci când soțul era ocupat cu lucrul sau cu întreținerea gloriei lui... „Doamnă, îi spunea el, omul acesta e nebun. Ce e geniul lui față de frumusețea d-tale? În casa voastră, nu el e cel mai răsărit, și numai d-tale îi se cuvine întâietatea. Ce jalnice sunt preocupările cărora își dăruiește viața când ar trebui s'o consacre întreagă numai grijii de a rămâne vrednic de d-ta? Aleargă pe la gazete, împarte bilete de teatru fabricanților de rime și ucenicilor de pictori pentru premiera ce i se joacă și care nu va trece poate fără încăerări. Nu spun că te uită sau te neglijează, dar nu-și dă indevajuns seama, doamnă, că dintre toate bunurile pe care le posedă, d-ta ești cel mai prețios. Să fii iubit de o femeie ca d-ta, pe lângă o astfel de ferice, ce mai prețuiește geniul și gloria?”

Așa vorbea prietenul cel mincinos, și în sufletul tinerei soții, cuvintele acestea răspundeau unor gânduri ce o frământau zilnic, pe care le alunga de multe ori, dar care mereu reveneau. Jignită în mândria ei de femeie, în vanitatea ei de îndrăgostită, cucerită încetul cu încetul de această dragoste a cărei tainică putere o simțea cum crește zi de zi, începu și ea să-l iubească pe prietenul casei. Nu se știe dacă i-a fost amantă, și în ce mă privește, n'o cred. Dar nu voi intra în această controversă; că i s'a dat sau nu, mi-e suficient că l-a iubit. Soțul, în curând, a înțeles. Cunoaștem povestea acestor frământări de atâta noblețe.

sufletească. S'a certat și a rupt cu prietenul. Nu știm ce s'a petrecut între el și nevastă-sa. Sigur e că din ziua aceea, fericirea căsniciei s'a spulberat. Că soția l-a respins sau nu pe amant, fapt este că un an mai târziu, considerându-se moralmente deslegat, Hugo avea o metresă. Căci cele ce v'am povestit nu sunt altceva decât romanul lui Sainte-Beuve și a d-nei Victor Hugo.

Măritată ca fecioară, măritată de prea tânără, înainte încă de încolțirea instinctului, d-na Hugo, cu sau fără voia ei, nu era încă decât o îndrăgostită, ce aștepta totul numai dela dragoste și raporta totul la dragoste. Până la sleirea completă a instinctului, era normal ca nevoia de a fi iubită să primeze totul în sufletul ei, chiar și scânteierea ameteitoare a gloriei. Această glorie a bucurat-o atâta vreme cât venea să se adauge iubirii. Dar n'a fost departe de a o 'uri din ziua când a simțit că poetul ilustru e mai puțin aproape de dragostea ei decât poetul necunoscut de altădată. Bucuros ar fi spus asemenea eroinei lui d'Annunzio: „Vino mai aproape de inima mea. Nu simți tu că nimic în lume nu e mai sigur decât pieptul meu?... Ah! de câte ori n'am visat că o astfel de siguranță ar fi în stare să te îmbete tot atât cât și gloria!” Sau mai de grabă, fiindcă era blândă și supusă, și-a ascuns în suflet tristețea, mirându-se doar că se simte mai puțin fericită. Dar de îndată ce o nouă dragoste a trecut pe dinaintea ei, de îndată ce s'a simțit ținta esențială, unică, a unei alte dorinți, ea a trebuit să cedeze presiunii irezistibile a instinctului. N'au oprit-o nici dragostea pe care o avusese pentru soțul ei, nici urîțenia și prefăcătoria omului care o iubea. N'a reținut-o decât sentimentul eroic al datoriei.

Să presupuneți acum — și cer iertare că mă folosesc aici de numele unei femei care a trăit atât de aproape de noi, ca de un personaj închipuit — să presupu-

neți acum că d-na Hugo s'ar fi măritat la vârsta când, după mine, se cuvine ca oamenii să se căsătorească. Feluriți Sainte-Beuve, mai bine alesi de sigur, i-ar fi ocupat tinerețea, dar în ziua nunții ea s'ar fi aflat în acea fază când instinctul potolit nu mai spasă asupra rațiunii. Am credința că în acest caz, așa cum o întrevădem din documentele ce ne sunt cunoscute, ea ar fi fost pentru Hugo o tovarășă desăvârșită. Dar ceea ce afirm e că nu s'ar mai fi simțit jignită sau dăunată de gloria bărbatului ei, de toate precauțiile menite s'o întrețină sau s'o sporească. Ceea ce-i desbinase în tinerețea lor, i-ar fi unit dimpotrivă la vârsta aceea. Ea s'ar fi bucurat de ceea ce altă dată o măhnise, ar fi pretins bucuroasă partea ei din preocupările de care pe vremuri se îndepărtase cu atâta tristețe. Dar pentru această, trebuia să fi atins vârsta matrimonială, și aceasta-i învățătura pe care voiam s'o trag din povestirea mea.

Imi obiectați că, și fără această aventură, Hugo și-ar fi înșelat nevasta peste câțiva ani. Nu știu dacă ar fi fost așa, dar e posibil, și admit lucrul acesta cu atât mai bucuros cu cât el nu slăbește întru nimic raționamentul meu. Poate că într'adevăr instinctul poligamic s'ar fi declarat la Hugo și fără nicio decepție conjugală. S'a însurat și el de prea tânăr. Din punctul de vedere în care ne aflăm acum în ceea ce privește ambiția ca și direcția de mai înainte determinată a vieții, felul lui de a se comporta era de acord cu preceptele mele. În alte privinți, căsătoria lui oferea primejdia comună acestor uniri prea timpurii. În schimb însă, era un poet mare, și toate instinctele pot fi satisfăcute printr'o imaginație destul de puternică. Instinctul poligamic, spre deosebire de celelalte instincte omenești, e în stare să se mulțumească și cu satisfacții imaginare, și poate că așa se și explică de cele mai multe ori acest fenomen inexplicabil: fidelitatea.

În orice caz, trebuie să reținem de pe acum faptul stabilit că, în perioada poligamică, femeia nu e în stare să înțeleagă și să servească cu folos ambiția legitimă a soțului, pentru că e indiferentă și chiar

ostilă acestei ambiții. Acesta este un prim aspect al desarmoniei pe care o studiez; nu este unicul. Egoismul feminin — și caracterul esențial al perioadei pöligamice nu constă oare tocmai în primatul mobilelor și pornirilor egoiste? — egoismul feminin se poate manifesta în acest domeniu prin alte sentimente decât indiferența sau ostilitatea. Presupuneți o femeie care are o idee destul de bună despre propria ei valoare, și la care începuturile căsniciei au dezvoltat această idee. Ea s'ar simți umilită, ca bărbatul ei să rămână într'o situație mediocră, și orice eșec mai grav al soțului s'ar putea să dea naștere la cele mai primejdioase urmări pentru solidaritatea căsniciei. Dar ea nu se va bucura de reușita soțului decât în măsura în care i se va părea că dânsa o asigură. Va trebui ca rolul ei să fie vizibil, prețuit, ca fiecare succes al soțului să se traducă cu omagii pentru dânsa, cu invidie din partea celorlalți, cu toate acele măguliri ale amorului propriu prin care ea se va putea convinge că importanța ei personală a crescut. Dacă însă, dimpotrivă, așa cum se întâmplă adesea, succesele soțului, în loc s'o înalțe pe femeie la nivelul lui, măresc distanța dintre ei, dacă femeia se simte tot mai ștearsă sau aruncată în umbră, pe al doilea plan, se va dezvolta la dânsa un fel de susceptibilitate dureroasă care poate sfârși prin pizmă și gelozie. Prin același exces de amor propriu, aceeași femeie pe care o înfrângere a soțului ei ar fi doborât-o, poate deveni în taina sufletului ei invidioasă față de anumite forme ale succesului. Este acesta rezultatul extrem al acelui sentiment pe care-l voi numi personalism, pe care-l cred compatibil chiar cu dragostea, căci dragostea nu comportă în chip necesar subordonarea persoanei la persoana ființei iubite, și care se traduce la femeii prin voința imperioasă de a nu-și pierde individualitatea în vaga colectivitate a căsniciei, ci dimpotrivă de a prezerva, a spori și a pune în valoare existența lor personală.

Acest sentiment nu poate fi decât lăudabil în sine, și n'ar avea de cele mai multe ori decât efecte fericite, dacă s'ar putea dezvolta în voie. Este însă peri-

culos în căsnicie — înțeleg în căsnicia de astăzi — fiindcă e comprimat pe măsură ce se trezește. Tocmai în momentul când femeia prinde pentru prima dată conștiință de persoana ei, o obligăm să-și constrângă personalitatea și s'o înfrâneze. Mai târziu, ea ar fi adus în căsnicie o personalitate maturizată în libertate, un amor propriu mai franc, neînăcrit de răsvrătiri ascunse. În viața conjugală, ea ar fi fost în stare sau să renunțe la partea ei, sau s'o revendice fățiș. În sfârșit, în acțiunea comună, ar fi dat dovadă de măsură, ceea ce lipsește femeilor noastre sau ceea ce ele nu dobândesc decât cu mijloace rele.

Imi veți cita cazuri, — multe, știu, — când întreaga avere a celor doi soți se datorează șireteniei chibzuite și plină de răbdare a femeii. Vă voi răspunde că în astfel de cazuri, ori femeia a depășit perioada poligamică, ceea ce n'ar face decât să întărească teza mea, ori ambiția era pusă în serviciul dragostei. Se întâmplă adesea ca o femeie să susțină interesele soțului ei, așa cum se ocupă de bucătărie și de ordinea din casă, pentru a-și garanta în schimb libertatea propriei ei vieți, sau pentru a asigura soțului printr'o tainică nevoie de compensație, unele avantaje în schimbul infidelităților pe care el nu le cunoaște. Poveste banală, pe care comedia realistă a desbătut-o mai mult decât era nevoie. Într'un frumos roman, *Asociata*. Lucien Mühlfeld a studiat o speță mai curioasă. D-na Geneviève Tellier e îndrăgostită, și în plină tinerețe, și cu toate acestea, o veți vedea consacrându-și toată munca, — muncă încordată — toată ingeniozitatea — și are multă — ca să-l împingă înainte în cariera lui pe doctorul Albert Tellier, soțul ei, pe care-l adoră. Bărbat plin de farmec, dar cam lăsător, inteligent dar nestatornic, Tellier devine, sub influența Genevièvei, harnic, ambițios, celebru. Geneviève a știut să lingusească pe ziaristii care aveau să laude lucrările lui, să descopere pe capitalistul vanitos ce avea să-i subvenționeze cărțile, să mobilizeze pe prietenii credincioși care aveau să-i asigure lui Tellier un scaun de senator, un loc la Collège de France și la Academie. Vă inchi-

puți că-mi puteți opune pe această femeie care, în plin neastâmpăr al instinctului, s'a devotat gloriei soțului ei, care și-a îndeplinit această grea sarcină cu o iscusință atât de sigură, atât de reușită și de discretă. Ea nu poate fi cuprinsă, spuneți, în niciuna din teoriile mele, ea iese din cadrul tuturor clasificărilor mele. Vă înșelați: Geneviève Tellier n'a fost decât o femeie îndrăgostită. Ea a observat la bărbatul pe care-l adora, un început de plictiseală, o somnolență enervată și, cum spunea ea însăși, o nerăbdare de om mare înțarcuit într'un târg de provincie. Târgul de provincie era fericirea lor conjugală atât de simplă, în care dansa s'ar fi simțit de sigur foarte bine, dar care risca să degenereze într'un fel de camaraderie adormită. Geneviève, care suferea din cauză aceasta, a căzut pe gânduri; a înțeles că Albert Tellier atinsese acel climat când satisfacția inimii nu mai e suficientă pentru fericirea bărbatului, când are nevoie de muncă folositoare și de acțiune. Ea a mai înțeles că activitatea bărbaților, odată trezită, slăbește repede dacă nu e susținută și reînsuflată prin succese mereu noi. Și așa, Geneviève a devenit ambițioasă ca să-și păstreze fericirea și să-și asigure partea ei din această fericire. Sau mai bine zis, a executat, cu singura preocupare a dragostei, toate gesturile unei ambiții chibzuite. Vreți o dovadă sigură? Pe când o ambiție adevărată sporește mereu cu vârsta, activitatea Genevièvei a scăzut cu timpul, și s'a sleit odată cu tinerețea ei, cu instinctul, cu încrederea ei în dragoste.

Credeți, de altfel, că acest calcul subtil i-a reușit? Geneviève a fost foarte nenorocită. În viața aceasta nouă pe care a clădit-o ea, cu mâinile ei, locul soției s'a micșorat din ce în ce. Tot ce Albert Tellier a consacrat muncii și succesului, l-a furat dragostei. Geneviève nădăjduise că i se va lăsa măcar partea ei de colaboratoare discretă, că i se va recunoaște și ei ceva din onoarea acestui succes, pe care dansa îl organizase. Iși făcuse socotelile fără a se gândi la înfumurarea bărbaților. Tellier socotea că această glorie pe care credea că a cucerit-o numai prin meritul

lui, i se cuvenea de drept; își oferea chiar eleganța unui soi de dispreț și desgust față de acele recunoașteri oficiale pe care iscusința Genevièvei i le pregătise rând pe rând. Și astfel, pe măsură ce viața lui a devenit mai plină și mai glorioasă, Geneviève a fost tot mai mult îndepărtată din ea. Vă inchipuiți cât a suferit; dar cum ar fi putut să înțeleagă Tellier această decepție a unei femei a cărei neînfrântă nădejde și dârză activitate alături de el, dânsul nici nu le observase? Sărmană Geneviève! Văzuse prea limpede și fusese prea îndemânatecă: făurise pentru bărbatul pe care-l iubea o fericire atât de bine organizată încât în ea, dragostea nu mai era necesară. Altă femeie s'ar fi mulțumit poate cu bucuria ce-i producea această fericire; dar Geneviève Tellier avea nevoie de fericire pentru dânsa: satisfacția moșicului ei de bărbat îi era indispensabilă, dar nu-i ajungea. Avea femeia în firea ei unele urme, prea ușoare, prea șterse ce-i drept, din acel personalism de care vă vorbeam adineauri. Îi lipsea abnegația creștină. Nu era făcută să guste o bucurie cerească într'un sacrificiu ascuns ce nu avea să i se recunoască niciodată.

Mă complac să desvolt aci acest caracter de femeie, care este original, pe cât îmi pare, în literatura românească, și în care se cuprind mai toate felurile de a simți pe care căutăm să le analizăm. Cazul e excepțional, luat așa cum l-a descris romancierul, și dacă e adevărat că mai toți bărbații sunt capabili de atâta vanitate a inteligenței, puține sunt femeile în stare să suporte o viață întreagă povara mincinoasă a unui astfel de rol. Dar câte femei n'au fost niște Geneviève Tellier în scurte faze ale vieții lor sau în împrejurări izolate. Toată ființa lor era stăpânită numai de instinct, numai de voința de a fi iubite, fericirea pentru ele era să rămână cufundate în liniștea și obscuritatea dragostei lor, dar în interesul acestei dragoste, erau nevoite să se prefacă, și să mimeze sentimentele sau dorințele ființei iubite, nu ale lor proprii. Rareori aceste comedii pot fi duse până la capăt, dar presupunând că s'ar

putea, nu le va plăti oare femeia cu însăși fericirea ei? Fost-a Geneviève Tellier fericită? Dacă ar fi fost, raționamentul meu n'ar mai sta în picioare. Am vrut să arăt că în căsniciile de astăzi, și atâta timp cât băntue instinctul, bărbatul și femeia nu se pot înțelege asupra gospodăririi intereselor comune, asupra orientării vieții practice. Puțin importă că o femeie își poate făuri iluzia unei astfel de înțelegeri, dacă dragostea, încrederea, fericirea rămân innăbușite sub această constrângere.

Faceți în schimb efortarea de imaginație la care v'am poftit de atâtea ori, și închipuiți-vă cum ar fi fost căsnicia lui Albert și a Genevièvei Tellier dacă s'ar fi căsătorit la vârsta matrimonială. N'ar fi fost totul mai ușor? Purtarea pe care d-na Tellier și-a impus-o în dragostea ei, printr'o dureroasă minciună, nu i-ar fi fost firească? Nu simțiți cu câtă spontană ușurință s'ar armoniza interesele cu caracterele?... Dar nu vreau să mai repet ceea ce am spus de atâtea ori. Orice tovarășie e rea dacă gândurile unuia din asociați se îndreaptă spre partea serioasă a vieții, iar celălalt se află încă la vârsta când — afară de cazurile de răsvrătire, de constrângere și suferință — omul înțelege să-și cheltuească puterea numai pentru pasiune, pentru plăcere, pentru satisfacerea instinctului.

* * *

Nu voi duce mai departe această trecere în revistă a desarmoniilor conjugale. Aplicată la alte aspecte ale problemei, aceeași metodă de analiză și de reconstrucție pe care am urmat-o până acum ar duce la rezultate asemănătoare. Fie că ar fi vorba de comunitatea fizică, de conviețuire, de amestecul familiilor, de orientarea vieții, sau de raporturile sociale, de interesele de afaceri, de creșterea copiilor, aceeași concluzie s'ar impune, și să mi se ierte că sacrific, — de teamă să nu încarc prea mult o expunere și așa destul de monotonă, — o abundență de dovezi care a devenit de prisos.

Căsătoria dă naștere în mod necesar acestui întreg șir de raporturi pe care le-am examinat în parte. Căci căsătoria nu însemnează nimic dacă nu e concepută ca stabilă, dacă nu comportă ceea mai strânsă comunitate între două existențe, dacă nu tinde spre unitatea și spre trăinicia vieții comune. Se poate ca o căsnicie să nu dureze până la moarte, dar, dacă dela început nu e privită cu sinceritate ca o unire traică, ea nu mai e decât un capriciu întâmplător înconșințit de un preot și de un ofițer al stării civile. Căsătoriile bune — căci, precum s'a spus, nu există căsătorii excelente — sunt acelea care fac plăcută și posibilă comunitatea existenței, care permit să treci fără prea multă părere de rău peste sacrificiile libertății sau ale capriciului, care dau curaj soților să întreprindă împreună și de comun acord acțiuni de lungă durată, ca gospodărirea unei averi sau constituirea unei familii, pentru care se cere durată. Căsătoriile noastre de astăzi, prin simplul fapt că presupun virginitatea prealabilă a fetelor, stabilesc dintr'odată între bărbat și femeie o deosebire de condițiuni, o divergență de puncte de vedere care fac intolerabile sau imposibile raporturile ce intră în însăși definiția căsătoriei, și fără de care căsătoria, în mod normal, n'ar putea dăinui.

Ceea ce am numit cu numele generic de desarmonie, este tocmai această contradicție între jocul efectiv al instituției și statutul moral ce o reglementează. Tocmai din cauza acestei contradicții sunt rele căsătoriile noastre de astăzi, și vor rămâne rele, orice s'ar face, orice reformă parțială li s'ar aplica, atâta vreme cât nu se va fi îndreptat viciul lor fundamental. Ar fi totuși atât de simplu să se împace ceea ce astăzi rămâne contradictoriu. Să nu ne căsătorim decât atunci când suntem și unul și celălalt în situația și în dispoziția de a ne achita de funcțiunile naturale ale căsătoriei, să determinăm prin înseși aceste funcțiuni condițiile ce trebuie să îndeplinească soții. Această efortare care e atât de ușoară pentru rațiune, va rămâne oare încă multă vreme greu de realizat în moravuri? Va trebui pentru asta o revoluție?

IV

Să mai repet că nu posed niciun panaceu infailibil care să asigure fericirea oricărei ființe omenеști? Deși am mereu pe buze făgăduieli de fericire, eu nu pot garanta nimănui fericirea. Niciun sistem moral, niciun regim social nu poate preveni toate conflictele, catastrofele sau suferințele, de vreme ce jocul caracterelor sau fatalitatea împrejurărilor sunt suficiente pentru a le provoca. Dar, dintre cauzele funeste, dintre puterile răului, noi putem elimina pe câte unele, și tocmai aceasta îmi propun eu. În sistemul meu, ca și în sistemul actual, vor fi și amoruri nefericite, gelozii și trădări. Afirm însă că vor fi mai puține, și că vor avea mai puțină însemnătate. În haosul actual este loc pentru ordine și rațiune. Să nu-mi cereți însă ca acest haos să-l reduc la o desăvârșită armonie. Să nu-mi cereți să desființez absența, boala și moartea.

Cunoaștem reformatori plini de credință care vor să transforme societatea, să substituie actualelor raporturi dintre oameni, raporturi mai drepte. Se întâmplă să li se obiecteze: „Degeaba vă străduiți. Fericirea nu stă toată, în dreptate. Puteți face ca bărbatul să nu mai fie trădat de femeia pe care o iubește, ca un om să nu-și piardă unicul fiu? În societatea voastră nu vor mai fi bătrâni infirmi și copii bolnavi? Sufe-

rința este legea însăși a vieții, și cât timp vom trăi vom suferi". Dar acei care se străduiesc să clădească societatea cea nouă răspund: „In suferința omenească sunt două părți: una ne vine dela legile naturale, care sunt neînduplecate, sau dela întâmplări ce scapă rațiunii noastre; cealaltă parte e legată de înseși raporturile ce unesc pe oameni între ei, și care sunt opera lor contingentă și perfectibilă. Nu există vreo lege naturală care să impună mizeria, frigul, foamea, sau robia nesfârșită a muncii. Noi știm că, după ce se va fi terminat revoluția noastră, vor mai rămâne motive de suferință, și poate cele mai grave. Noi nu vom edicta prin legi fericirea desăvârșită între oameni. Vom fi mulțumiți dacă vom fi redus suferința lor la acel fond ireductibil ce e legat de infirmitatea originară a naturii noastre sau de încrucișarea imposibil de prevăzut a evenimentelor".

Imi însușesc acest răspuns. Din tainul de suferință ce ni-l aduc talmeș balmeș căsătoria și dragostea, noi putem desființa tot ce purcede din vina omenească sau din moravurile greșite. Prin rațiune, putem îndrepta sumedenia de prejudecăți sau tradiții care chiar în vremea lor trebuie să fi părut poate absurde, dar care fără îndoială nu mai corespund caracterelor și obiceiurilor din timpurile noastre. Putem limita riscul la strictul necesar. Putem face în așa fel ca fiecare dintre noi, în căsnicie și în dragoste, să nu mai sufere de pe urma unor instituțiuni rău concepute, ci numai de pe urma firii lui proprii și a ursitei. Și poate că atunci când aceste accidente vor fi fost astfel limitate la o rămășiță ca să zică așa incompresibilă, ne vom da seama că am îndulcit chiar și aceea ce va mai rămâne inevitabil și că o morală mai chibzuită, desființând multe din suferințele noastre, va alina și pe acelea pe care nicio voință omenească nu le poate desființa.

În căsnicia așa cum o concep și o propun eu, nimeni nu va găsi fericirea de-a gata. Dar cauzelor personale sau întâmplătoare nu li se vor mai adăuga cauze generale și fatale, și dacă există, cum cred,

bărbați sau femei pe care temperamentul lor îi face improprii de a găsi sau a da vreodată fericirea într-o unire trainică, cel puțin experiența lor poligamică le va fi folosit ca să-i țină departe de căsătorie.

Ca să se căsătorească, orice om cu bun simț trebuie să aștepte până se simte ajuns în faza matrimonială. Dacă anii trec fără ca să ajungă la această fază, nu se va căsători, și această excepție va fi poate mai rară decât se crede, dar ea nu mă stingherește de loc. Esențialul este ca viața să lase fiecăruia timpul de a-și forma o experiență proprie și o părere a sa. Imi obiectați că scadența momentului matrimonial nu se va manifesta întotdeauna prin semne sigure și indiscutabile, și admit obiecția. Am un prieten care mi se spovedește bucuros de câte ori are vreun necaz sentimental, și o face de sigur pentru că eu lui nu mă spovedesc: în materie sentimentală, încrederea sau gustul de a te destăinui nu e mai niciodată reciproc. Prietenul meu are un temperament aprins și schimbăcios; când dorește ceva, îl dorește cu trup și suflet; se plictisește cu ce are, și regretă ce a pierdut. Când se întâmplă — și aceasta foarte rar — ca între aventura care s'a isprăvit și pasiunea cea nouă ce urmează a se înfiripa, să se înșterpună un anumit răstimp, starea de melancolie și de inutilitate în care se află, îl predispune spre gândul căsătoriei. Vine atunci la mine. De cum a pășit pragul, prevăd în ce direcție se va îndrepta convorbirea, și o prevedeți și Dv. Imi mărturisește că e trist, desamăgit de viața pe care o duce, dornic de mai multă siguranță și de odihnă. „In fond, spune, te invidiez, dar nu crezi că, în ciuda aparențelor, așa fi un soț bun?”. O săptămână după aceea se întoarce, cu privirea înflăcărată și plină de mister, și aflu că e din nou îndrăgostit. Despre căsătorie o să vorbim peste alte trei luni.

Sunt poate oameni care, asemenea prietenului meu, își vor închipui că după fiecare decepție sau după fiecare vacanță amoroasă, a venit momentul căsătoriei. Vor confunda intervalul dintre crizele poligamice cu criza matrimonială, și poate că femeile vor fi mai

predispuse spre această greșeală. Nu doar că ar fi imposibil s'o prevezi și s'o eviți cu cât de puțină atenție și prudență. Crizele poligamice se succedă la intervale scurte, iar perioadele de depresiune când mă vizitează prietenul meu sunt urmate numaidecât sau de o reînviere a dorinței vechi, sau de apariția unei dorințe noi. Dar să admitem greșeala; să admitem că o orbire de felul celei de mai sus, sau o bunăvoință pripită ar îndrepta pe un bărbat sau o femeie spre căsătorie înainte ca să fi venit timpul. Trebuie oare să le urmărim exemplul? Dar chiar pentru ei, și mai cu seamă pentru femeie, nu va fi mai bine ca să se căsătorească după o experiență incompletă decât fără experiență de loc?

Chiar și singur faptul că iau în considerare această posibilitate de eroare, de experiență incompletă, dovedește că n'am pretenția ca din căsătoria așa cum o înțeleg eu, să elimin orice accident, nici măcar accidentul matrimonial prin excelență, acel nenorocit adulter despre care tot ce s'a putut spune s'a spus. Sunt nevoit să prevăd și să recunosc, că în căsniciile după sistemul meu, se poate întâmpla ca bărbații să continue a-și înșela nevestele și nevestele bărbații. Se va putea întâmpla ca unul sau celălalt, fără voie, să se fi căsătorit înainte de sleirea completă a instinctului. Și apoi, știm că instinctul, după lungi răstimpuri de amortire, are uneori treziri brusce și târzii. Instinctului îi pot supraviețui, și-i supraviețuiesc într'adevăr, capriciul, curiozitatea sau viciul. Dv. să-mi admiteți că aceste accidente vor fi infinit mai rare, iar eu am să vă admit că nu vor dispărea cu desăvârșire.

De ce folosește limba unul și același cuvânt: a înșela, pentru a exprima pe de o parte faptul că o femeie s'a dat altui bărbat decât soțului sau amantului, că un bărbat a primit desmierdările altei femei decât ale soției sau amantei, iar pe de altă parte, ascunderea acestui fapt față de acela sau aceea care

s'ar putea socoti vătămat? Limbajul traduce aici conexiunea necesară pe care o stabilesc moravurile noastre, și care obișnuit și există, între necredință și minciună. În înțelesul curent al cuvântului, un bărbat care cunoaște pe amantul neveste-si, căruia i s'a destăinuit zi de zi nașterea și dezvoltarea acestei legături adultere, care a tolerat-o, ba chiar a aprobat-o, rămâne totuși un soț înșelat, într'atâta pare de anormală o astfel de atitudine, într'atâta este ea contrarie relațiilor curente și comune pe care le exprimă cuvintele. Și totuși, dacă am scoate din necredințele amoroase și conjugale, deprinderea de a minți și a se preface pe care ele le implică de obicei, n'am elimina oare elementul cel mai amar, cel mai toxic al amestecului? Ceea ce este deosebit de dureros pentru bărbatul sau femeia înșelată, este privirea pe care, după ce au aflat de nefericirea lor, o aruncă înapoi asupra trecutului ca să revadă într'o bruscă perspectivă atâția ani a căror amintire rămâne de acum încolo otrăvită; este neașteptata revenire în memorie a faptelor, gesturilor, cuvintelor care ar fi trebuit să ne trezească bănuiala și care redevine în noi conștiința nefericirii; este gândul că o viață atât de liniștită și atât de natural acceptată a putut acoperi un atât de îndelungat mister, că am fost păcăliți pentru că am fost sinceri și încrezători, — este gândul că am avut în tovarășul nostru, un străin.

Neputând preveni necredința, n'am putea cel puțin feri pe soți de minciuna ce mai totdeauna o însoțește, și, ca să zic așa, o condiționează? Am văzut, și vedem din ce în ce mai des, soți care, chiar dela începutul căsătoriei, își promet o franchețe absolută în toate actele lor. Convențiile acestea răspund unor sentimente generoase, dar cred că rareori se respectă și că, asemenea personajului dintr'o comedie recentă, acești apărători eroici ai lealității conjugale se lasă târiți încetul cu încetul prin nevoia împrejurărilor, pe „panta lină” a minciunii. Este greu să nu ascundem altuia nimic din ceea ce uneori ne ascundem complet chiar nouă-însine; și mai greu e să știm unde începe

minciuna și unde ar trebui să înceapă mărturisirea. O franchete într'adevăr cu folos ar trebui ca, înainte de a destăinui faptele, să desvăluie taina însăși a gândirii noastre. Pufem noi turbura liniștea, încrederea ființei care ne iubește, și pe care știm că o iubim sincer, prin destăinuirea unei trecătoare dorinți, a unei fantezii pe care o prevedem irealizabilă, a unei poftes pe care ne-o impune imaginația dar pe care rațiunea o va alunga numaidecât? Dacă nu vorbim, imaginația își va urma poate opera ei tainică și de temut. Dacă rupem farmecul printr'o destăinuire, durerea excesivă a celui alt, neliniștea disproporționată pe care o va stârni, ne va face poate să ne dăm seama că am fi fost mai prietenesc și mai caritabil să fi tăcut. Și imprudența unui prim act de franchete ne va învăța poate să mințim mereu.

Inseamnă deci ca înainte de a ne spovedi, să așteptăm întâiul act precis, și dacă nu primul eveniment ireparabil, cel puțin primul fapt semnificativ? Dar acest fapt, izolat de sentimentele care l-au pregătit în noi și care ar fi putut îngădui celui alt soț să-l prevadă, se va prăvăli peste el ca o catastrofă inexplicabilă. A vorbi inseamnă atunci a lovi atât de greu, atât de neașteptat, încât vom șovăi în fața unei asemenea brutalități. Dar e ceva și mai grav: a spune atunci adevărul, inseamnă a recunoaște implicit că zile și luni întregi ne-am ascuns gândul. „S'a întâmplat? Doar nu s'a întâmplat din senin! Ce gândeai? Ce vroiai? Ce spuneai împreună? Și în tot timpul ăsta n'ai spus nimic!” Câți bărbați, câte femei nu s'ar fi destăinuit mai ușor dacă mărturisirea unui scurt adevăr n'ar fi trebuit să ducă fatal la mărturisirea unei lungi minciuni. Și dacă nu vorbești la cel dintâiu fapt care angajează, cum vei mai putea vorbi vreodată?

Trebuie ca franchetea să înceapă cât mai de vreme dacă e să fie de folos și să rămână posibilă. De altfel, oricât ar începe de devreme, ea nu poate depăși propria noastră luciditate, care, ea, e adesea în întârziere. De multe ori chiar, deprinderea sau nevoia

de franchețe va provoca în noi un fel de orbire semi-conștientă față de ceea ce se petrece în sufletul nostru: de câte ori nu ne vom ascunde chiar nouă înșine ceea ce simțim, pentru a nu trebui să vorbim! Curajul cel mai greu este de a provoca fără de niciun folos, mânia sau gelozia, de a te expune tuturor urmărilor unei trădări adevărate, pentru un gând poate trecător și care a doua zi s'ar fi spulberat. În înfirișarea obscură a pasiunii, nimeni nu poate deosebi ceea ce apare pentru a trăi, de ceea ce apare pentru a muri. Printre atâtea seminte de dorinți pe care viața le împrăștie în noi, nimeni n'o poate recunoaște pe aceea care va fi fecundată, pe aceea care urmează să încolțească și să crească. Destăinuirea obligatorie presupune astfel multe mărturisiri inutile, deși nu mai puțin greu de făcut și de primit. Și totuși, trebuie să spunem totul dacă vrem să evităm riscul de a ascunde tocmai ceea ce ar trebui spus.

Am început să-mi înșel nevasta, mi-a spus prietenul meu Marcel, cam la întoarcerea din călătoria de nuntă — e drept, adăugăm noi, că această călătorie a ținut aproape un an. Cunoști împrejurările în care m'am însurat, căci ai luat parte în de aproape la ele. Laure era camaradă cu sora mea cea mică. Am văzut-o crescând fără să-mi dau măcar seama, și cred că o mai tutuiam încă în ziua când mi-ai atras atenția că puștanca moare după mine. Puștanca avea totuși aproape douăzeci de ani, dar eu o vedeam mereu în fustă scurtă, și n'aș putea spune precis dacă imaginea cam turbure ce-mi lăsaseră în minte gesturile ei de fetiță precoce și languroasă a fost ceea ce m'a făcut să șovăi de a o lua de nevastă, sau dimpotrivă ceea ce m'a determinat s'o iau.

Aveam aproape de două ori vârsta ei, și-mi aduc aminte că, după ce mi-ai desvăluit sentimentele Laurei, ai crezut de cuviință să te opui acestei căsătorii prin sfaturi pline de prudență. Mi-ai arătat anume că

atunci când voi fi un bătrân istovit, Laure va fi încă plină de neastâmpăr și de sevă, și-ți voi mărturisi acum, între noi, că această perspectivă îmi pare mai de temut pentru ea decât pentru mine. Mi-ai mai spus că un desfrânat ca mine nu se poate să nu se îndrăgostească de fata asta voluptoasă și încă neatinsă și că dragostea aceasta a mea va fi mereu nesățioasă. Și ai adăugat că Laure, dimpotrivă, după ce prima flacără a dorinței va fi trecut, își va da seama că a iubi pe un singur bărbat nu e toată dragostea, și se va lăsa ispășită de iubirea unui bărbat mai tânăr. După tine, nu-mi mai rămânea deci decât să aleg între câteva atitudini, din care niciuna nu mă atrage: soț înșelat, soț complezent sau soț brutal. E posibil ca profeția ta, ca atâtea altele, să se împlinească cu timpul. Dar vreau să-ți spun cum stau deocamdată lucrurile.

Am petrecut aproape un an în Elveția, în Italia, în Sicilia, în Orient, și când m'am întors la Paris mă simțeam extrem de obosit. Nu vorbesc de oboseala fizică; aceasta se vedea cel mai puțin, și de partea asta mă ținusem bine. Eram obosit pur și simplu de nevastă-mea. Contrar prevederilor tale savante, n'o iubeam în de ajuns pe Laure ca să suport atâta vreme în șir să mă iubească așa de mult. Mă iubea ca și cum nu m'ar fi posedat încă, și sațiul, la mine a început să se arate, nu la ea. Ca și oboseala, nici acest sațiu n'avea tocmai un caracter fizic. Nu se stinsese în mine dorința sau plăcerea de a o avea de nevastă. Dar în fericirea ei, în extazul plăcerii, în nevoia ei de a-și revărsa recunoștința în cuvinte exaltate, în continuitatea exigențelor ei sentimentale, începeam să găsesc oarecare exces. Uite, dragul meu, așa se întâmplă uneori ca mireasa să fie prea frumoasă, și acesta e unul' din cele mai bune motive de a rămâne burlac.

Ne-am instalat la Paris pe la începutul toamnei. Cu tine ne-am văzut puțin, dar nici cu alții nu ne-am văzut mai mult. În ce mă privește, nu ieșeam decât pentru nevoi profesionale urgente. Mi-s'a părut de altfel

că sub influența fixității, a regularității vieții noastre, pasiunea Laurei înclină puțin câte puțin spre tandrețe. Am făcut unele descoperiri în ea, pe care prea marele ei belșug de dragoste mi le ascunsese până atunci: bun simț, inteligență, un caracter vesel, neasemuitul dar de a distra. Nici nu mi-a trecut prin minte că această schimbare de apucături ar putea fi vroită fiindcă Laure își dăduse seamă de plictiseala mea. N'am văzut într'asta decât o fază naturală, poate prea de vreme apărută, în evoluția dragostei noastre. Mi-am recăpătat deci încrederea și mă simțeam, zău așa, destul de fericit când în seara de Crăciun, la un șu-peu pe care nu-l putusem refuza și unde societatea era cam amestecată, așa cum e peste tot, am făcut cunoștință cu o tânără cântăreață, d-ra Denise Ravaut.

Vreau să ajung la ce-i mai important și nu-ți mai povestesc cum am devenit amantul Denisei. A vrut asta numai decât, și n'am de gând să caut explicații; am vrut-o și eu aproape în același timp, și pentru asta aș putea să-ți dau motive serioase. Iți închipui câte scrupule de conștiință și chiar greutate materiale a trebuit să înving. Gândește-te că Laure îmi deschidea scrisorile și-mi scotocea prin buzunare, nu din vreo manie închizitorială, ci din familiaritate de îndrăgostită. Gândește-te că nu plecam de acasă fără să-i înșir de mai înainte ce drumuri aveam de făcut, că după ce mă întorceam, trebuia să-i fac un raport amănunțit despre tot ce făcusem. Cele câteva clipe pe care le petreceam în fiecare săptămână cu Denise reprezentau o urzeală atât de complicată de șiretlicuri și minciuni încât plăcerea acestei întâlniri îmi părea dinainte sleită. Dar o iubeam pe Denise și Denise mă iubea. Era firesc ca atâtea piedici și precauțiuni s'o scoată din sărite. Uneori mă soma, dacă nu să mă despart de nevastă-mea, cel puțin să obțin dela dânsa acea porție normală de libertate la care orice bărbat are dreptul în căsătorie, de n'ar fi decât pentru el însuși și pentru a se folosi singur de ea. Am avut însă puterea de a mă împotrivi acestor exigențe, asupra cărora Denise, de altfel, a știut să nu stăruie

prea mult. Laure mă iubea prea mult ca să nu mă simt răspunzător de liniștea ei. Mă simțeam în stare de orice sacrificiu ca să-i prelungesc iluzia, fie și în dauna mea.

Și cu toate acestea, acum șase luni, i-am mărturisit Laurei tot. Să nu crezi că am făcut-o sub influența unui reproș mai aspru al Denisei sau prin forța latentă a acestui amor mereu constrâns. Nu. De câteva săptămâni o simțeam pe Laure mai iubitoare, mai atentă, mai blândă ca niciodată, și scrupulele mele începușeră să mă apese mai greu și să-mi devină mai penibile. În desmierdările mele nu era minciună, era însă în vorbele mele și glasul îmi șovăia uneori când le roșteam. Mi-era rușine de mine însumi, rușine de dragostea aceasta tânără pe care o înșelam și o acceptam totuși. Mărturisirea care cu un an înainte mi s'ar fi părut imposibilă și tragică, îmi părea acum ușoară. Anumite inflexiuni ale glasului, anumite tăceri, anumite priviri îmi dădeau uneori iluzia că Laure era pregătită s'o primească și că o aștepta. Crâmpiele de amintiri îmi reveneau în memorie, amintiri de cuvinte sau de aventuri de altă dată. Aveam eu dreptul să înșel această copilă care s'a încrezut în mine din tot sufletul ei? Are un om dreptul să mintă pe acela care-l iubește? Și dacă dragostea n'are drept la dragoste, n'are drept cel puțin la adevăr? Ce să-ți mai spun, într'o seară de lunie, pe când Laure își pusese capul pe umărul meu, toată frământarea aceea nedeslușită de principii și remușcări izbucni deodată. Ca să-mi tai orice retragere, am asvârlit dela început cuvântul brutal, am mărturisit faptul, apoi din ce în ce mai mișcat, am încercat s'o conving pe Laure că nu mai puteam suporta între noi atâta constrângere și prefăcătorie, că aveam nevoie de încrederea și prețuirea ei, și că groaznica suferință pe care știam că i-o pricinuesc era și ea o dovadă de dragoste.

Eram foarte exaltat, dar când Laure și-a potolit hohotele de plâns și a avut puterea să-mi răspundă, impresia mea dominantă a fost uimirea. Nu mă prefăcusem numai eu. Laure știa totul dinainte. O pre-

simțire sigură o lămurise din prima zi, dar știuse să-mi ascundă atât bănuielile ei cât și toate demersurile pe care le făcuse ca să capete siguranță. Avusese puterea de a-mi ascunde groaznica gelozie ce o mistuia, avusese curajul, mai greu încă, de a se arăta fericită. Îți mărturisesc că în viața mea n'am primit o mărturie de dragoste mai răscolitoare. Am petrecut împreună o noapte din acelea care par să peotluască pe veci două ființe ce se iubesc. Simțeam amândoi o nepusă ușurare care se adăuga iubirii. Căsnicia noastră, de acum înainte, era așezată pe o temelie mai solidă chiar decât dragostea: pe încredere, pe înțelegerea desăvârșită, pe acea între-pătrundere a sufletelor care aduce atâta potolire necazurilor împărțășite.

Ai să-mi spui: dar Denise? Pe Denise n'am încetat de a o vedea. Poate aș fi rupt cu ea în mod brutal dacă Laure mi-ar fi cerut-o în momentul mărturisirii. Dar ea nu mi-a pretins nimic, n'a făcut nici cea mai ușoară aluzie. Să fi fost din partea ei prudență, delicatețe, respect de libertatea mea, sau mai curând, cum cred acum, socotea această despărțire ca o urmare atât de sigură, atât de necesară a mărturisirii mele încât i s'ar fi părut aproape jignitor să stărue? Instinctul comodității, care e întotdeauna prezent la noi bărbații, m'au împiedecat să lămuresc chiar dela început acest echivoc, de care n'am întârziat de a trage folos. A trebuit s'o înștiințez pe Denise; am făcut-o în cuvinte ce nu implicau un sfârșit apropiat al legăturii noastre. N'am protestat când și-a manifestat bucuria că am scăpat amândoi de atâtea precauții insuportabile. Am înțeles că, în mintea Denisei, singurul efect important al franchetei mele era că în felul acesta îmi asigurasem libertatea în viitor. Deși m'a jignit la început această neașteptată interpretare, nu i-am spus nimic. Treptat, treptat însă, aceeași idee curioasă, dar perfect evidentă, a pătruns și în mine. Puteam admite că tăcerea persistentă a Laurei înseamnă o consimțire. Imi dădeam seama că cele două sentimente ce purtam în mină se împăcau foarte bine. Nu mai mințeam și nu mai aveam nevoie

s'o mint pe nevastă-mea, nici pe mine. Mă aflu în starea cea mai plăcută ce poate fi pentru un om cu caracterul meu: să-ți iubești nevasta, să-ți iubești metresa, pe fiecare în felul ei; să nu fii silit, pentru a împăca aceste două dragoste, nici să înșeli, nici să faci sacrificii; să nu trebe să te aperi nici contra unei gelozii prea exclusive, nici contra unei suferinți prea limpede exprimate.

În curând însă, am trebuit să recunosc că până atunci partea Denisei fusese mult prea redusă. Din nevoia de a adormi bănuielele nevaste-mi sau de a-i prelungi iluzia, din greutatea de a găsi mereu pretexte și de a da explicații, fusem silit să măsoz cu sgarcenie clipele ce puteam acorda metresei mele. Reproșurilor sau enervărilor Denisei le opusesem necontenit hotărîrea mea de a nu turbura încrederea neștiutoare a Laurei. Dar ce-i mai puteam răspunde de acum înainte când îmi spunea: „Mai stai”, sau „Vino și mâine”. Nu-i mai puteam replica: „Nevastă-mea o să se alarmeze, și o să sfârșească prin a bănui ceva”, de vreme ce nevastă-mea știa tot, de vreme ce rămăsese înțeles că între mine și ea orice ascunzișuri trebe să dispară, nu mai aveam nevoie să-mi bat capul ca să găsesc explicații verosimile. Plecam în oraș? La ce folos să mai caut un motiv verosimil pentru această plecare? Ar fi însemnat să mint. Nu-i spuneam cu cinism: „Mă duc la Denise”, fiindcă nimeni nu e obligat să dea adevărului o formă jignitoare, ci mă mulțumeam cu formule vagi al căror înțeles adevărat îmi părea acceptat de comun acord. În felul acesta, din cauza greutății de a mai rezista acum exigențelor Denisei, ca și din cauza ușurinței de a-mi extinde în voie libertatea, aspectul legăturii noastre s'a schimbat încetul cu încetul. Mi s'a întâmplat — lucru nou și de necrezut până atunci — să luăm masa împreună, să petrecem o zi întreagă în doi, și în sfârșit, la începutul săptămânii trecute, într-o clipă de slăbiciune, m'am lăsat convins de Denise s'o duc undeva la țară să petrecem două trei zile.

Am anunțat-o pe Laure că plec. Nu obiectase nimic la explicațiile pe care le născocisem ca să-mi motivez hotărîrea. Ieri, la întoarcere, am rămas uimit găsiînd-o în pat, fără să fie în stare a se scula; ochii îi străluceau de febră, iar la întrebările mele îngrijorate, n'a răspuns decât tremurând. La început n'am putut scoate dela ea decât răspunsuri evazive, dar când m'am apropiat ca s'o sărut, m'a respins cu un gest atât de desgustat încât am înțeles totul. Ai să-mi spui că nu era cine știe ce greu, dar ascultă și spune-mi dacă înțelegi ceva la cascada de cuvinte ce a țâșnit din gura ei după ce am izbutit s'o liniștesc: „Ah! de ce mi-ai vorbit? De ce ai fost slab și ai încetat de a mă minți? Minciuna ta te păstra pentru mine, te lega de mine. Nu mă înșelai mai mult, de vreme ce știam totul. Dar toate precauțiile pe care le combinai ca să-mi menajezi neștiința simulată erau și ele dovezi de dragoste. Câtă vreme credeai că nu știu, nu te-ai socotit liber. Și apoi, știai bine că n'am să te las, că am să primesc orice decât să te pierd. Mărturisind, nu riscai nimic. Ai fost laș...” Auzi, să mă învinuească de lașitate, după tot ce am făcut! Tu pricepi ceva?..

Mundus decipi vult. Ergo decipietur.)

Cititorul, cred că a priceput, și că în sufletul lui îi dă dreptate soției. E adevărat că trebuie curaj pentru o mărturisire atunci când comportă un risc, când bărbatul sau femeia căreia i-o faci e în stare să răspundă: „Alege”, sau când tu însuți ai ales de mai înainte prin felul cum te spovedești. Franchețea, atunci când de fapt nu te liberezi decât pe tine și ești sigur că nu pierzi nimic, nu mai e decât un mijloc de a te instala cât mai la largul tău în infidelitate și seamănă mai mult cu lașitatea decât cu curajul. Dovada e că de franchețea lui, Marcel a fost singurul care a profitat. D'apoi Denise, îmi veți obiecta? Nu sunt chiar așa de sigur că legătura dintre Denise și Marcel nu-și trăgea agreementul ei prin-

cipal tocmai din taina, din raritatea și din greutatea întâlnirilor, și că rupând secretul acestei aventuri sau lăsându-i prea multă libertate, nu s'a dăunat metresei la fel cu soției. Dar ceea ce se poate spune spre descărcarea prietenului meu, e că nu și-a dat nicio dată bine seama — și ce am povestit o dovedește — ce fel de dragoste avea nevastă-sa pentru el. În ce ne privește, nu putem pierde din vedere că Laure se afla în plină perioadă poligamică, sub stăpânirea instinctului, și că totul în purtarea ei era subordonat interesului dorinței ei. Și-a ascuns gelozia ca să mai păstreze măcar o rămășiță din bărbatul ei, nu l-a somat să aleagă de teamă să nu fie părăsită, și s'ar fi lipsit cu dragă inimă de franchețea lui Marcel, ca nu cumva în felul acesta să i se mai micșoreze partea ei de dragoste. Laure era o pasionată la care dorința era destul de puternică nu numai pentru a înăbuși demnitatea, ceea ce se întâmplă în toate zilele, ci pentru a impune tăcere chiar și geloziei. S'o transportăm pe aceeași Laure dincolo de momentul matrimonial, și iată că deodată toate elementele problemei se schimbă. După sleirea instinctului, femeia nu mai are ca mobil determinant grija de a fi păstrată cu orice preț de soțul ei, ea nu mai cunoaște acel soi de dragoste care trece peste orice interese și orice raționament. În fața mărturisirii bărbatului ei, Laure ar fi păstrat destul sânge rece ca să judece, să cântărească, și astfel, franchețea soțului, punând o problemă a cărei soluție era, nesigură, și-ar fi păstrat toată valoarea morală. Dacă femeia, în ciuda necredinței, s'ar fi hotărît să rămână, și aceasta e ipoteza cea mai verosimilă, înseamnă că necredința bărbatului a mai lăsat în picioare destule legături pentru a asigura coeziunea căsniciei, și astfel, franchețea ar fi pierdut caracterul ei de inutilă cruzime.

Să ne închipim în schimb, și tot în starea actuală a căsătoriei, un soț sincer și leal, care-și iubește nevasta, care-i mărturisește nu numai ce face, dar și ce simte, până și acele răbufniri ale imaginației sau visului peste care rațiunea nu e stăpână. E probabil

că un astfel de bărbat va rămânea întotdeauna credincios, și chiar dincolo de dragostea pe care o resimte. În astfel de cazuri; a spune totul înseamnă a te condamna să nu faci nimic. Inceputul de capriciu, de ispită, de curiozitate ce s'ar putea trezi în el va intra în cumpănă cu suma de fericire agonisită pe care nu va voi s'o compromită. În examenul de conștiință ce precede sau însoțește mărturisirea, el va confrunta o posibilitate de plăcere nesigură și anevoios de obținut, cu realitatea dragostei și a liniștii lui, și va conchide: face oare să schimbi una pe alta? Nu face, într'adevăr, și dacă așa se pune problema, soluția e neîndoielnică. Deocamdată însă, uite că am ucis în germene posibilități de bucurii, poate o mare dragoste, am innăbușit semanța unor sentimente a căror înflorire, poate frumoasă, nimeni n'o poate prevedea.

Pasiunile omenești, ca și plantele, ca și ființele, nu încolțesc la lumină; prima lor dezvoltare are nevoie de căldura și întunericul din adâncurile conștiinței. Să proiectezi asupra lor, în timp ce germinează în întuneric, raza crudă a unei mărturisiri, înseamnă mai totdeauna, să le lovești de moarte. Dar să presupunem că această pasiune virtuală, ce nu există decât în stare de impresie puternică și obsedantă, ar supraviețui mărturisirii; ea nu va supraviețui însă efectelor acestei mărturisiri. Femeile care, asemenea Laurei, vor tăcea și își vor innăbuși durerea, care vor avea chiar scrupule de a trage din această mărturisire concluzia ei logică, femeile de felul acesta sunt rare, și asta o știm cu toții. Știm bine că cele mai multe femei, în loc să găsească o potolire în această franchețe, vor exagera numaidecât sentimentul încă în fașă ce li s'a desăluit, și vor dezvolta până la ultimele lui consecințe. Imaginația lor le va arăta deodată întreaga trădare ca fapt împlinit. Soțul prea cinstit va fi trezit astfel neliniștea și gelozia soției. Departe de a spori la nevastă-sa încrederea în el, îi va provoca dimpotrivă bănueli, îndoială, îngrijorare, ceea ce e extrem de nedrept, dar totuși firesc. Bărbatul se va întreba iarăși: „Ce mi-a

trebuit? Ce mi-a trebuit, pentru o licărire de sentiment ce abia începe să se înfiripeze, să pricinuesc atâta turburare și suferință? Nu știu ce plăceri sau bucurii mă așteaptă. Nu sunt sigur decât de răul pe care-l fac", și uite cum ajungem să refuzăm dorințelor noastre, cea primă toleranță fără de care ele nu se pot desvolta.

Iată dar un soț care-și va putea depăși tinerețea și isprăvi viața fără a călca acea regulă de franchețe pe care și-a impus-o. A spus mereu adevărul. Dar fost-a oare și sincer? Arătat-u-s'a el față de nevastă-sa așa cum e? Și-a mărturisit, e drept, toate faptele și toate gândurile, dar n'a ascuns oare ceva mai secret și mai grav, anume că franchețea lui l-a costat uneori un fel de obscur sacrificiu al inimii? A mărturisit toate ispitele ce s'au ivit în calea lui, și însăși această mărturisire i-a dat puterea de a-și întoarce fața dela ele, dar a mărturisit oare că uneori a aruncat câte o privire în urmă, în trecut, că a regăsit în amintire imaginea pe care altădată o alungase? E în pragul bătrâneții; îi revine în minte trecutul cu toate prilejurile pierdute; și uite că i-au rămas păreri de rău. Regretă acele fantezii care l-ar fi distrat în dragostea lui principală fără să i-o strice, și în lipsa cărora amintirea fericirii lui îi pare apăsătoare și monotonă. Dar ce poate face? Acum e prea târziu. El înțelege atunci, cum am spus, că această franchețe de zi la zi pe care a practicat-o excludea adevărata sinceritate. Nevastă-sa e și ea bătrână; de unde știm că n'a pătruns taina acestei tristeți a soțului? Nu suferă oare și dânsa, atât prin latura egoistă cât și prin latura caritabilă a iubirii ei? Se gândește că bărbatul ei n'a cunoscut toată diversitatea pasiunii sau plăcerii pe care ar fi putut să i-o aducă viața. Se gândește că în unele ceasuri, dragostea ce i s'a arătat n'a avut decât caracterul de datorie, de lucru cuvenit, căruia i s'a sacrificat, din onoare sau din milă, ceea ce era înclinație, bucurie, avânt.

A spune tot adevărul, toate momentele adevărului, atunci când femeia e îndrăgostită și bărbatul sensibil,

poate să ducă deci la constrângere și la sacrificiu, iar povestea bărbatului pe care l-am închipuit se opune astfel printr'un contrast regulat, povestii prietenului meu Marcel. Avem, pe de o parte, franchețea celui tare care-și revendică dreptul, de altă parte, franchețea celui slab care-și recunoaște vina. Și iată de ce s'ar putea spune că, în căsniciile actuale, cel mai tare se liberează prin adevăr, dar că cel mai slab nu se poate libera decât prin minciună.

Este limpede că atât într'un caz cât și în celălalt franchețea a fost rău folosită. Marcel a abuzat de întâietatea ce o avea în căsnicie și a fost prea nepăsător față de urmările mărturisirii lui; soțul celălalt dimpotrivă s'a preocupat prea mult de ele, căci curajul de a spune tot nu însemnează nimic fără curajul de a făptui tot. A mărturisi un sentiment nu înseamnă a te recunoaște vinovat, și mărturisirea unei veleități ce abia încolțește nu trebuie să implice și angajamentul de a o înfrâna. Voiu adăuga că de o parte și de alta mărturisirea a fost rău primită. Laure a făcut greșeala că și-a ascuns prea mult suferința, iar în al doilea exemplu, femeia a făcut rău de sigur că și-a manifestat durerea în mod indiscret și prematur. În perioada poligamică, femeile sunt mai totdeauna pornite spre un exces sau spre celălalt, și am motive de a crede că în sistemul meu, lucrurile se vor petrece altfel.

Gândiți-vă mai întâi că între o femeie și un bărbat ajunși amândoi la momentul matrimonial, cunoașterea trecutului lor reciproc va fi fără îndoială prima legătură, și acest soi de spovedanie generală va putea înlesni mult pe viitor confidențele speciale. Odată liberată de instinct, femeia va înceta să-și mai exagereze, din susceptibilitate amoroasă, suferința reală sau posibilă. Bărbatul nu va mai avea să se teamă de acea neliniște pasionată, de acea hiperestezie de gelozie, de acel desfrâu dramatic al imaginației care într'un fapt mărunț vede numaidecât o prevestire de nenociri și catastrofe. Soția nu va mai avea să facă față, sau în orice caz mai puțin, acelei aroganțe,

acelui aspru amor-propriu care transformă într'un judecător de temut pe bărbatul cărui i s'a făcut o mărturisire, sau i s'a cerut doar un sfat. Confidențele se vor face, ca să zic așa, dela egal la egal, nefiind impuse nici cui le primește, nici cui le face. Ele nu vor constitui nici o dovadă de dominare, nici o formă de subordonare. Ele vor putea atunci să fie ascultate în același spirit în care sunt făcute. Mulțumită experienței egale, comunității de sentimente împărtășite, ele vor putea găsi ca răspuns destulă înțelepciune, bunătate, înțelegere, pentru ca dorința străină la care se referă să nu fie nici reprimată cu asprime, nici încurajată cu complezență.

Franchetea parțială sau târzie este mai primejdioasă chiar decât minciuna. Dar franchetea constantă și completă nu devine posibilă decât atunci când dragostea mai atenuată a coborât sub un anumit grad de pretenții, și acesta va fi în mod fatal cazul căsniciilor după sistemul meu. Peste acest grad critic, franchetea va rămâne mereu greu de practicat, din cauza gravității, și mai ales a gravității disproporționate a urmărilor ce le-ar putea avea. Ea va rămâne tot îndoelnică sau nedreaptă în efectele ei, căci va fi mereu o piedică pentru libertatea aceluia care iubește mai mult sau care e mai bun. În legăturile poligamice, e foarte posibil ca minciuna să rămână o purtare mai înțeleaptă, ca să mințim din prudență, dintr'un interes mai bine chibzuit sau din milă; și toată problema va fi să mințim destul de bine, de consecvent și de constant pentru ca o descoperire subită să nu agraveze turburarea pe care vrem tocmai s'o evităm. În căsnicie însă va trebui să fim sinceri, și tocmai aceasta este alternativa la care voiam să ajung: sau să întemeiem căsătoria pe minciuna conștientă și sistematică, sau să nu ne căsătorim decât după sistemul meu.

Iată deci, printr'o judecată conjecturală — și criticul va fi simțit poate că pe acest teren nu am

aventurat decât cu oarecare sfială — iată deci infidelitatea și minciuna disociate una de alta. Din cuvântul „a înșela”, înlăturăm unul din cele două înțelesuri, pe cel mai josnic. Din durerea ființei înșelate eliminăm o parte, cea mai amară, vreau să spun suferința retrospectivă de a fi fost păcălită, de a nu fi știut nimic din ce se petrecea. Dar, tot așa cum experiența prealabilă a vieții și libera determinare în alegere nu vor preveni în mod radical adulterul, tot astfel nu putem spera că gelozia va fi distrusă prin practicarea francheții, nici chiar prin sleirea instinctului.

Cuvântul gelozie pare și el dintre acelea de care e incomod sau echivoc să te servești. Deja La Bruyère observa că „dacă există o bănuială nedreaptă, stranie și fără temei pe care cineva a numit-o gelozie, această laltă gelozie care e un sentiment drept și firesc, întemeiat pe rațiune și pe experiență, ar merita alt nume”. Nu pot găsi prea justă această distincție, căci cine va putea hotărî vreodată, dacă nu evenimentele, ce e o bănuială nedreaptă și ce e bănuiala întemeiată pe experiență? Dacă există confuziune, ea rezidă mai de grabă în faptul că se califică drept gelozie atât neliniștea bănuitoare provocată de teama necredinței, cât și suferința pe care o provoacă necredința odată cunoscută. După împrejurări, sau după context, cuvântul gelozie poate însemna teama, întemeiată sau ba, de un fapt, și repercusiunea dureroasă a acestui fapt. Dar oare în toate cazurile vom spune despre o femeie înșelată, care se știe înșelată și suferă din această cauză, că e o femeie geloasă? Gelozia nu implică oare mai special, odată cu suferința, și ideea de neliniște și de luptă, sbuciumul contra imaginii obsedante și intolerabile a ființei iubite alături de rival sau rivală. Și dacă deci esența geloziei constă în permanență, în fixitatea unor anumite imagini, puțin importantă că imaginația a lucrat asupra unor fapte cunoscute și sigure, sau asupra unor indicii îndoielnice, sau chiar asupra unor ficțiuni absurde. Ceea ce caracterizează gelozia, ceea ce constituie legătura adevărată între diversele stări pe care le exprimă acest cuvânt,

nu este natura sau calitatea materialelor puse în joc de imaginație, ci este sensul și rezultatul prelucrării lor, este predominanța unei imaginații hărțuitoare și mereu neliniștită asupra voinței chibzuite. Fie că imaginea corespunde sau nu unui fapt real sau plauzibil, fie că formarea imaginii a precedat în mod arbitrar sau a urmat cu precizie evenimentele care o justifică, — persistența dureroasă a acestei imagini este gelozia. Gelozia nu e o idee fixă, e o imagine fixă, și aș stărui mai mult asupra acestui punct dacă chestiunea nu ar ieși din subiectul meu.

Ceea ce însă trebuie să rețin, și e de altfel delăsine înțeles, e că gelozia, în formele ei cele mai acute, poate supraviețui vârstei pasiunilor. „Temperamentul este în bună parte o cauză a geloziei, iar aceasta din urmă nu presupune întotdeauna o mare pasiune”: tot La Bruyère o spune. Mecanismul cu totul fizic al geloziei nu e mai strâns legat de iubire decât mecanismul dorinței, și această gelozie fără iubire a putut și poate încă împinge la crime. Gelozia fără iubire e chiar mai crudă, mai sălbatecă, și toate măturările concordă în această privință. Bărbatul care ucide, femeia care aruncă vitriol n-o fac nici din răzbunare, nici în paroxismul dragostei. Ori procedează cu sânge rece, însușindu-și dreptul de a judeca, ori au vrut să alunge prin orice mijloc imaginea care-i scoate din minți. În primul caz, vor fi osândiți soția sau soțul socotiți vinovați; în cel de al doilea, metresa sau amantul. Prințesa Georges, pe bărbatul ei vrea să-lucidă, fiindcă, orice ar spune, e calmă și lipsită de gelozie; dacă ar fi fost geloasă, ar fi omorât-o pe metresa soțului ei.

Chiar atunci când nu mai au pasiuni, chiar atunci când au fost pregătiți pentru nenorocirea ce-i lovește prin franchețea zilnică în vorbe și prin destăinuirea actelor, bărbatul înșelat și femeia înșelată încă vor putea fi geloși, vor putea suferi și face să sufere cu gelozia lor. Totuși, în formarea imaginii, și în sistemele de sentimente și idei ce o însoțesc, se vor ivi atunci deosebiri importante ce trebuiesc notate. Să observăm

întâi că, dacă gelozia pare la unele ființe o dispoziție sau o pasiune naturală, ea variază însă în funcție de situații și stări. Formula e cam obscură, și vreau s'o lămuresc prin exemple. Luați pe geloșii din repertoriul tragic sau comic, pe Othello, pe Arnolphe, pe Bartholo; observați în ce situație i-a pus poetul sau autorul comic ca să arăte gelozia în plinătatea ei, în mediul ei de cultură cel mai favorabil. Othello e un sălbatic îndrăgostit de o femeie albă. Bartholo, ca și Arnolphe, ca și Ruy Gomez, e un bătrân îndrăgostit de o copilă. Gelozia nu e decât forma extremă a neliniștii, iar neliniștea amoroasă poate avea două cauze principale: de o parte convingerea că cunoaștem caracterul ființei iubite, și teama, căpătată prin observație sau experiență, că aceasta ființă e în stare de a înșela; de altă parte, conștiința că, în raporturile fie fizice fie sufletești în care ne aflăm față de ființa iubită, infidelitatea ei constituie o eventualitate probabilă. Shakespeare s'a folosit de amândouă aceste resorturi ale geloziei în același timp, de vreme ce Othello o socoate pe Desdemona ca pe o femeie special hărăzită trădării; dar mai ales, cum ar putea un sălbatic să nu prevadă cu teamă în fiecare clipă infidelitatea femeii albe pe care a cucărit-o? Cum ar putea Arnolphe să nu fie străfulgerat de gelozie când pune în cumpănă vârsta lui cu vârsta Agnès-ei? Vi s'a întâmplat să vedeți o femeie mai în etate îndrăgostită de un tânăr? Neliniștea îi otrăvește toate bucuriile, și de câte ori aman-tul iese pe ușă, i se pare că s'a despărțit de el pentru totdeauna. Nu trebuie să trageți de aci concluzia că gelozia sporește cu vârsta: cred că în condițiuni normale, ea tinde dimpotrivă spre domolare; ci trebuie să trageți concluzia că orice lucru care ne neliniștește, ne face geloși, și că neliniștea e împinsă la paroxism de conștiința ce avem că dragostea noastră e anormală.

Gelozia este deci produsul și al unei dispoziții sufletești și al împrejurărilor dragostei. La cutare bărbat, gelos de o femeie schimbăcioasă sau capricioasă, gelozia ar fi rămas latentă dacă el și-ar fi ales o fe-

meie gravă și liniștită. Felul în care a fost iubit un bărbat, promptitudinea sau îndrăzneala excesivă a dragostei (ce i s'a arătat, poate lăsa acestui bărbat, după primele clipe de fericire, un fel de teamă nevindecabilă; și Othello ar fi fost mai puțin gelos de o femeie care s'ar fi îndrăgostit de el mai cu încetul sau și-ar fi ascuns mai bine dragostea. Să admitem că Arnolphe s'ar fi înșurat, cum ar fi fost cuminte, cu o văduvă bine conservată; gelozia lui ar fi rămas banală și lipsită de interes. Dacă deci presupunem o căsnicie întemeiată pe cunoașterea și potrivirea caracterelor, o căsnicie care să nu fi fost determinată de nicio pornire pătimasă, în care soții să aibă cam aceeași vârstă și aceleași gusturi, trebuie să recunoaștem că gelozia — posibilă și în cazul acesta, o admit — va avea mai puține șanse de a se desvolta și a crește. Ceea ce alimentează gelozia este conștiința unei deosebiri de caracter sau a unei disproporții între stările fizice și sufletești. Gelozia va pierde treptat din virulența ei, apoi din forța ei în căsniciile după sistemul meu în care va exista dubla armonie a caracterelor și dispozițiilor sufletești.

Dar asta nu e tot. Nu trebuie să uităm că în căsniciile mele femeia nu va mai intra fecioară, și grație acestei reforme, însăși imaginea, atât de crudă și de îndărătnică de care vorbeam, se va modifica și indulci. Nevasta te înșeală, sau crezi că te înșeală cu tânărul B... Din clipa când bănuiala sau siguranța ți s'a înfipt în minte, te urmărește aceeași viziune: o vezi pe nevastă-ta în atitudini pe care le urmărești în toate amănuntele, iar pe tânărul B... făcând gesturile complementare pe care tu însuși le-ai îndeplinit de atâtea ori. Imaginea soției a rămas invariabilă, dar aceea a tânărului B... ți s'a substituit ție, și numai ție, căci înaintea ta nimeni nu s'a atins de secretul acestui trup iubit. Ei bine, această substituție ar mai fi oare atât de chinuitoare dacă, la imaginea tânărului B..., apoi la imaginea ta, s'ar adăuga o serie de altele, familiare și de mult admise, acelea ale amanților pe care i-a avut soția ta înainte de a te lua? Imaginea

tânărului B... n'ar beneficia oare într-o anumită măsură de toleranța pe care ți-a inspirat-o gândul că atâția bărbați v'au precedat pe amândoi, și pe tine și pe tânărul B...? Nu mai adaug — lucru evident dela sine și de care v'ați dat de sigur seama — că odată cu virginitatea soției ar dispărea la bărbat și acel orgoliu al posesiei, acel amor-proprriu privilegiat care fac gelozia și mai cruntă. El nu-și va mai aroga, prin faptul că a fost cel dintâiu, dreptul superior de a rămâne singurul. Lucrul e evident, dar nu vreau să dovedesc numai că bărbatul va fi mai puțin lovit în amorul lui propriu: cred că va suferi mai puțin și în amorul lui.

Imi veți obiecta că bărbații când se însoară, nu sunt virgini, și că totuși femeile nu sunt mai puțin geloase. Vă voi răspunde că femeilor cu adevărat geloase li-e groază de trecutul bărbatului, atâta groază încât, alungând mereu amintirea acestui trecut, ajung repede să nu mai aibă cunoștință de el. Il elimină, ca să zic așa, aproape în mod mecanic, într'atâta este de adevărat că desființarea, chiar numai imaginară, a acestui trecut, e una din necesitățile vitale ale dragostei lor. Iar dimpotrivă, femeile pe care acest trecut nu le revoltă — și cred că ele sunt cele mai numeroase — care se gândesc chiar cu mândrie la toate cuceririle măgulitoare ale acestui bărbat pe care l-au cucerit, aceste femei acceptă fără suferință și aproape fără gelozie infidelitatea soțului. Ar accepta-o încă și mai ușor dacă s'ar fi bucurat în tinerețea lor de aceeași libertate. Sentimentul cel mai cumplit pentru un bărbat înșelat e că o femeie care n'a fost înainte decât a lor, a aparținut altuia. Sentimentul cel mai puțin suportabil pentru femeia înșelată, e că s'a păstrat neatinsă, s'a dat curată, bărbatului care azi o trădează. Ca și soții, deși pe mai bună dreptate, femeile își închipue bucurosi că virginitatea pe care au adus-o în căsnicie le conferă un drept special la fidelitate... „Cum de m'ai putut înșela, pe mine care n'am privit la niciun alt bărbat, pe mine care ți-am dăruit toată pudoarea mea, toată curăția trupului și

dragostei mele?...” Ați auzit aceste vorbe din gura tuturor eroinelor de teatru și ele au fost rostite de multe femei. Astfel, la suferințele complicate pe care le provoacă trădarea, se adaugă un fel de dureroasă răsvrătire, dintre toate durerile cea mai greu de îndurat, aceea care se naște din sentimentul de nedreptate. Nedreptate reală, jignitoare, dar care nu va ține întotdeauna.

Mă aflam la masă alături de d-na T..., și după complimentele de rigoare, am început să vorbim de dragoste.

— Se văd, a spus d-na T..., lucruri foarte curioase. Înainte de a veni aci, am fost la o prietenă a mea care îmi încredințează toate secretele ei, și eu i le respect, dovadă că n'am să ți-o numesc...

— Așa dar o cunosc? am răspuns.

— N'o cunoști, și de altfel n'are nicio importanță. E o femeie foarte modestă, interesantă numai prin povestea ei. E mediocră ca frumusețe, și mai puțin decât mediocră ca avere, dar e foarte îndrăgostită de bărbatul ei..

— Și bărbatul?

— Bărbatul? E... să zicem doctor. Are treizeci de ani.

— De când sunt căsătoriți?

— De patru ani. L-a luat de tânăr, cum vezi. E frumos, nișel încrezut, și are multă imaginație, deși nu e de loc sentimental.

— Iși iubește nevasta?...

— O iubea când s'a însurat. Acum o iubește cum îți iubești nevasta... Dar nu-mi mai pune atâtea întrebări, că mă încurc.

— Vrei să conduci d-ta desbaterile, cum spun oratorii parlamentari.

— Da. Lasă-mă să vorbesc și taci. Anul trecut, frumosul doctor — să-i zicem Gustave, dacă vrei, iar prietenei mele să-i zicem Adrienne, — Gustave s'a îndrăgostit nebun, și printr'o nenorocită coincidență, tocmai de cea mai bună prietenă a nevestei.

— Așa dar, de d-ta, scumpă doamnă.

— Ascultă, de data asta să știi că mă supăr, zise D-na T... consimțind să zâmbească. Nu, nu de mine. Eu nu sunt cea mai bună prietenă, eu sunt confidenta, și aceste două roluri se exclud. Așa dar, Gustave s'a amoretat ca un nebun de... de Jacqueline... care, de altfel, e văduvă.. Adaug acest amănunt, ca să fii cu totul liniștit. Se întâmplă că Jacqueline îl iubea mai de mult în taină pe Gustave. Și iată cum virtutea unor oameni cum se cade e pusă la grea încercare. Nicio clipă Jacqueline n'ar fi acceptat ideea de a deveni metresa lui Gustave și cred că a încercat tot atâta spaimă cât și fericire când s'a simțit iubită. Câtă vreme iubea numai ea, dragostea ei n'o privea decât pe dânsa și nu putea dăuna nimănui. Dar odată pasiunea împărtășită, începea aventura și primejdia. Ea a luat atunci hotărîrea cea mai simplă, aceea de a se destăinui Adriennei, și această confidentă i-a fost mai ușoară decât se aștepta.

— Adrienne ghicise totul?

— Tocmai. Adrienne ghicise totul, și dragostea ascunsă a Jacquelinei, și dragostea începătoare a lui Gustave, și suferea atât cât poate suferi o femeie generoasă și bună. Vreau să spun că în suferința ei nu intra nici ură, nici răutate, și de aceea probabil era suportabilă. „Ce ai de gând să faci?” a întrebat-o Adrienne. Jacqueline a răspuns. — Ce ai să vrei tu. Dicteră și mă voiu purta întocmai. Vrei să mă fac nevăzută pentru totdeauna? Sunt gata la orice. N'am să fiu prietena necredincioasă care fură fericirea căminului unde a fost primită. — Fericirea, a răspuns Adrienne, dela ea cred că ne putem lua rămas bun. Pentru noi nu mai poate fi vorba de fericire. Dar nu vreau să pleci. N'aș putea trăi cu gândul că plângi singură în cine știe ce colț de lume. Și apoi, ce preț ar mai avea pentru mine dragostea lui Gustave, dacă aș ști că o datorez numai absenței tale?...” Prietenele isbucniră în lacrimi și se îmbrățișară. Iți descriu acest indiușător tablou fără pic de ironie, cum vezi. A rămas deci înțeles, între Adrienne și Jacqueline, că vor rămâne în așteptare pur și simplu,

că vor lăsa viitorului grija de a aduce soluția acestei situații fără ieșire. Poate că Gustave va înceta de a o mai iubi pe Jacqueline? Poate că pasiunea Jacquelinei se va transforma într'o prietenie duioasă? — Dar, spunea Adrienne, dacă e să se sacrifice cineva, aceea voi fi eu. Partea mea de fericire, am avut-o. Cel puțin sacrificiul meu va face doi fericiți, pe când al tău ar lăsa în urmă trei oameni nemângâiați..." Dar ce tot bombănești, dragă domnule?

— Nu îndrăsnesc să-ți spun.

— Spune, ascult orice.

— Acum sunt convins că nu ești Jacqueline.

— Și de ce, mă rog?

— D-ta ai fi plecat cu Gustave, recunoaște.

— N'am ce recunoaște, iar d-ta, domnul meu, ești un impertinent. Ai făcut însă bine că ai adus vorba de Gustave. L-am cam neglijat în istorisirea mea. Adrienne nu voia ca Gustave să fie pus în curent cu convorbirea dramatică dintre ele două, așa că viața și-a urmat drumul ca și mai înainte. Adrienne a rămas îndrăgostită și bună; Jacqueline își ascundea stinghereala pe cât putea mai bine; Gustave stăruia zădărnice pe lângă Jacqueline ca să-i cedeze. În cele din urmă, a început să-i vorbească chiar de divorț și căsătorie. Această propunere, Jacqueline n'a respins-o categoric, dar i-a opus desnădejdea Adriennei, și și-a amânat răspunsul peste un an. Avea nevoie, spunea ea, de timp ca să se convingă că nicio altă soluție nu e cu putință. Aceste refuzuri și amânări l-au iritat pe Gustave, care, cum ți-am spus, e nițel încrezut, și supărarea lui a fost cea dintâiu înțepătură în marele lui amor. Omul a trecut rând pe rând prin crize de furie, de violență, de răceală, iar Jacqueline, de partea ei, începea să se simtă mai puțin apropiată de Gustave decât de Adrienne, care se arăta mereu tot atât de stoică în a înțelege tot și a nu ști nimic. Timpul trecu. Jacqueline își dădu seama într'o bună zi că nu-l mai iubește atâta pe Gustave; iar Gustave, care nu fusese departe de a o urî pe Jacqueline, îi redeveni prieten. Desnodământ fericit, nu? Dar așteap-

tă, povestea nu s'a isprăvit. Acum trei luni, frumosul doctor a căzut cu tronc unei cliente, o străină, nu mai știu dacă era Americancă sau Rusoaică. Lucrul acesta, cred că Jacqueline l-a observat înaintea Adriennei. Lui Gustave, de altfel, nu-i plăcea de loc tânăra străină, și tus-trei își băteau joc de ea care mai de care. Dar femeile sunt încăpățanate, și aceasta părea să le întreaacă pe toate. Timp de trei luni, numai vizite, atenții, cochetării în fel și chip, încât astăzi Gustave nu e departe să cedeze măgulitorului capriciu al clienței. Asta îmi povestea adineauri Adrienne, cu lacrimi de desnădejde. „Gustave o iubește? am întrebat. — El? dar de unde? E ispitit, amuzat. I-e teamă să nu pară prost fugind de ea. — Nu acordă nicio importanță aventurii? — Niciuna. — Atunci, de ce atâta desnădejde?...” Adrienne mi-a răspuns doar cu un nou acces de lacrimi. Și aci e partea curioasă de care-ți vorbeam, dragă domnule. Aceeși Adrienne era cât pe aci să-și piardă bărbatul acum un an: fusese curajoasă și resemnată. Astăzi, când nu mai e vorba de o pasiune primejdioasă, ci de un capriciu fără viitor, e nebună de gelozie... Și acum, fiind că voi, bărbații sunteți, în ingeniozitate, mai tari chiar decât femeile în inconsecvență, spune-mi repede cum explici toate astea.

— Mă iei pe nepusă masă, stimată doamnă. Ingeniozității mele îi trebuie timp. Ca să se trezească, are nevoie de contrazicere.

— Așa dar, să încep eu!

— Te rog chiar.

— La drept vorbind, nu prea știu ce să-ți spun. Să arăți atâta sânge rău, atâta hotărîre, în fața unei catastrofe, și să-ți pierzi capul într'o întâmplare banală, iată o anomalie de neînțeles. Mi-am pus întrebarea dacă Adrienne n'a ascultat cumva — oh! fără să-și dea prea bine seama — de un fel de instinct de conservare. Atunci când Gustave o iubea pe Jacqueline, un reproș din partea Adriennei, o pornire de gelozie, un semn de desnădejde ar fi putut grăbi desnodământul. Gustave s'ar fi aflat în situația de a alege,

și cine știe pe cine ar fi ales? Pe când azi, dacă s'ar pune problema, Adrienne e sigură că soluția ar fi în favoarea ei. Altădată era în interesul ei ca problema să nu se pună: căci n'avea decât de pierdut. Azi, când se simte ea mai tare, n'ar avea decât de câștigat...

— Crezi, așa dar, că printr'un fel de prudență instinctivă...

— Da, și altă ipoteză care să poată sta în picioare, nu văd.

— Nu am cinstea s'o cunosc pe prietena d-tale, stigmată doamnă, și totuși îmi parè greu să explic purtarea ei prin acest mobil atât de mediocru. E drept că pentru lămurirea chestiunii, ne lipsesc multe elemente. Cunoaștem faptele Adriennei, felul ei exterior de a fi, dar sentimentele ei secrete, nici d-ta nu le știi. Un amănunt totuși m'a isbit. De dragostea soțului ei pentru Jacqueline, Adrienne a aflat prin mărturisirea leală a prietenei, și această mărturisire a lăsat în urma ei destulă încredere și iubire pentru ca întreaga lor purtare ulterioară să poată fi orânduită de deplin acord. Intimitatea dintre ele n'a avut de suferit; dimpotrivă, se pare că a ieșit chiar sporită.

— Sigur.

— Reiese de aci că Adrienne o iubea și o prețuia pe Jacqueline, pe când această necunoscută, care prin capriciul ei nechibzuit, îi amenință liniștea căsniciei, nu-i poate inspira decât un stiu de iritare, amestecată probabil cu desgust. Rațiunea Adriennei admitea, nu îndrăznesc a spune aproba, dragostea lui Gustave pentru Jacqueline, dar împotriva străinei, rațiunea și gelozia sunt de acord. Mai notez și altă deosebire: Gustave era acela care o iubea pe Jacqueline, pe când în cazul străinei, ea este aceea care-l urmărește pe Gustave, și-l provoacă mereu împotriva voinței lui. Dacă ar fi ca dl. T... să te înșele, — zic Doamne ferește — n'ai prefera ca... cum să spun?... pornirea inițială să fi venit dela el?...

— Oh! nu, răspunse numaidecât d-na T... Înțelegi și d-ta că în orice caz durerea mea ar fi tolerabilă. Dar dacă ar fi să cedeze stăruințelor măgulitoare ale

unei femei frumoase, cred că nu m'ar supăra de loc.

— Asta dovedește, am urmat eu, cât e de greu să generalizezi când e vorba de femei. Sau mai dovedește că nu ești îndrăgostită de dl. T... Cred că nu te superi. O femeie îndrăgostită însă de soțul ei, cred că se va simți mai indulgentă față de un capriciu, sau chiar față de o pasiune având obârșia autentică în simțurile sau în inima bărbatului iubit. Va suferi poate tot atât, sau mai mult; dar cel puțin va suferi pentru bărbatul pe care-l iubește, și nu pentru că-i va fi trecut prin gând unei străine să impună acestui bărbat o dragoste sau o dorință pe care în mod spontan el n'ar fi încercat-o. Ea se va inclina poate în fața sentimentelor soțului ei; dar ce motiv ar avea să se resemneze în fața fanteziei uzurpătoare a unei necunoscute? Nu înțelegi, stimată doamnă?

— Cum să-ți spun? Nu înțeleg tocmai bine, dar înțeleg că dacă aș fi îndrăgostită, aș înțelege. Aș fi bucuroasă să te pot înțelege.

— Adevărat?

— Da. Dar te rog, nu-ți opri ingeniozitatea în drum, când ai pornit-o așa de frumos.

— Să nu crezi că sunt atât de mândru de cele ce ți-am spus. Imi dau perfect seama că n'am atins decât suprafața chestiunii. Am dat doar argumentele pregătitoare; motivul, nu l-am găsit. Rămâne să explicăm de ce o femeie îndrăgostită poate accepta mai lesne ideea de a fi părăsită pentru o pasiune puternică decât înșelată pentru o poftă trecătoare; poate totuși că lucrul nu e cu totul inexplicabil.

D-na T..., la aceste cuvinte, izbucni într'un râs tineresc și disprețuitor.

— De ce râzi?

— Fiindcă sunt curioasă să știu dacă teoria d-tale, la care ții atât de mult, se va putea aplica și aci.

— Poate că da. La ce ar folosi o teorie dacă n'ar putea fi aplicată la orice? Cred că a mea poate foarte bine servi în cazul prietenei d-tale Adrienne. Pur-tarea ei e bizară, potrivnică bunului simț, căci e ab-

surd să te alarmezi mai puțin de o primejdie mai mare decât de una mai mică; dar această purtare mi se pare consecința firească...

— Hait, am ajuns!

— Da, am ajuns... consecința firească...

— A greșelii pe care a comis-o căsătorindu-se ca toată lumea, ca mine și ca d-ta?

— Ai spus-o singură. Ascultă-mă: o femeie care n'a cunoscut dragostea decât în căsătorie e pornită să-și facă despre ea o idee prea înaltă, prea disproporționată. Existența ei adevărată a început odată cu căsătoria, căci perioada anterioară nu i-a lăsat decât câteva amintiri vagi, curând spulberate. Și femeia își închipue în mod firesc că dragostea trebuie să dureze atât cât durează și căsnicia. Astfel, unitatea amorului ei se confundă cu însăși unitatea vieții. Toată povestea ei se cuprinde în acești trei termeni: n'a iubit încă, își iubește bărbatul, crede că măritișul e pe viață. Imi vei obiecta că povestea soțului n'a fost tocmai la fel, și că în ziua nunții, el nu aducea un suflet și un trup tot așa de noi ca ale ei. Dar la asta femeia nu se gândește; gândul ăsta ea îl alungă sau îl risipește încetul cu încetul, pentru că i-ar fi insuportabil. Totul e așa de nou în ea, încât mai poate atribui și soțului o parte din această prospețime! Inchipuește-ți acum ce putea însemna pentru Adrienne o infidelitate a lui Gustave. Era atinsă unitatea, unitatea încă intactă și sfântă a vieții, era pierdută virginitatea fericirii ei. Dacă cel puțin un astfel de dezastru ar fi opera unei mari frământări amoroase. Amorul se poate năpusti asupra noastră ca marile vijelii de forțe naturale, și nu ne rămâne atunci decât să ne plecăm capul și să ne plângem morții. Dar ca un edificiu atât de mândru să se prăbușească din cauza unui bobârnac al întâmplării, contra acestui lucru tot orgoliul ei de îndrăgostită se răsvrătea. E absurd, dar e firesc. Ai înțelege pe cineva care ar prefera să moară pe câmpul de luptă decât călcat de mașină?

— Dar, dragă domnule, de sub mașină, Adrienne scăpa doar cu piciorul scrântit!

— Știu. Dar o falsă noțiune a căsătoriei și a dragostei sau o proastă deprindere făcea să-i fie tot atâta teamă de accident cât și de moarte, și e drept că, din punctul ei de vedere, consecința era aceeași. Serupea unitatea, sfânta unitate. Pe când după sistemul meu, ce bine s'ar aranja toate!

— Înțeleg prea bine. Femeia nu și-ar mai închipui — și ar avea și motiv — că a început să trăiască din ziua nunții...

— Superstiția unității ar fi dispărut de mult. In necredința bărbatului, ea nu ar mai vedea, ca Adrienne, un fel de sacrilegiu ce nu se răscumpără decât prin îndrăzneala și măreția lui. Ar măsura-o după efectele ei. Și-ar proporționa rezistența și durerea după urmările reale ale faptei...

— Și ar prefera un picior scrântit!

— Scapi cu trei săptămâni de ghips, după care îți reîncepi plimbările fără să te mai gândești măcar la ce a fost.

Viciul inițial al unui principiu se regăsește în toate consecințele ce se trag din el, și după ce am arătat atâtea contradicții ciudate în căsătorie, (nu e de mirare să descoperim astfel de contradicții și în geloziile conjugale. Noi oamenii am convenit, că cel puțin în ce privește femeile, tot amorul îngăduit lor se cuprinde în căsătorie. Prin această singură convenție, ideea fidelității, sau mai de grabă ideea unității amorului a căpătat dela sine o valoare atât de mare încât nu mai suntem în stare să deosebim importanța respectivă a diferitelor fapte ce atentează la această unitate. Se va întâmpla, cum s'a întâmplat prietenei d-nei T..., ca soția să fie destul de mândră de dragostea ei pentru a tolera mai curând o lovitură gravă decât una mai ușoară. Se va întâmpla mai ales ca să pună pe același plan fapte de însemnătate neegală sau având semnificații deosebite. În tot timpul discuției cu d-na

T... îmi stătea pe limbă un exemplu, cel mai simplu, dar n'am îndrăznit să-l spun.

Mă gândeam la comparația dintre gravitatea infidelității bărbatului și aceea a femeii, subiect cu care ni s'au împuiat urechile până acum. Un prim sentiment instinctiv, cel puțin tot atât de pronunțat la femeie ca la bărbat, ne spune că importanța faptei variază după sex. Legile au sancționat acest instinct, de vreme ce aplică adulterului pedepse neegale, după cum e comis de bărbat sau de femeie. Moravurile noastre sunt încă pătrunse de acest sentiment, de vreme ce soțul care tolerează să fie înșelat e ridicul sau odios, pe când femeia care acceptă zâmbind acest accident firesc e simpatică. Acesta e primul stadiu. În faza a doua, omul reacționează contra acestei prejudecăți care pare grosolană și vrednică de dispreț. El caută s'o justifice și își dă seama că în starea actuală a căsătoriei, ea nu se întemeiază pe niciun motiv serios. Contractul leagă oare mai puțin pe bărbat de cât pe nevastă? N'au făcut același jurământ? Găsim deci în această credință generală o ultimă rămășiță, a unor timpuri barbare când bărbatul era stăpânul femeii cum era stăpânul vitelor din bățatură, însușite prin rapt. Dacă examinăm motivele date de moralisti, le găsim derizorii. Fără îndoială, adulterul soției riscă să dea pe mâna unui străin averea sau numele soțului. Dar dacă adulterul, așa cum se întâmplă de cele mai multe ori, rămâne steril, va fi oare mai puțin criminal? Căutând zădarnic argumentul care să ne convingă, facem apel la sentimentul echității firești, și ajungem în cele din urmă la încheierea că între soț și soție totul trebuie să fie egal, datoriile ca și sarcinile, și că angajamentele luate fiind aceleași, ele trebuie să aibă pentru amândoi aceeași greutate. În noțiunea actuală a căsătoriei, concluzia aceasta e fără cusur. Însăși esența căsătoriei e de a asigura unitatea vieții amoroase și sentimentale, iar adulterul soțului, tot atât cât și al soției, rupe această unitate.

Ne înșela așa dar instinctul? De loc. Ne înșela concepția noastră despre căsătorie, și iată tocmai a

treia treaptă a reflecției critice. O cercetare mai profundată ne întoarce la instinctul primitiv. Scoateți din căsătorie tot aparatul mistic, redați-i locul ei exact în viață, și înțeleg mai ales în viața femeilor, considerați-o ca un raport pozitiv și determinat, și vă veți da seama cât de just era sentimentul instinctiv. Atunci când întreaga viață pasională a unei femei e cuprinsă în căsătorie, fără îndoială că orice atingere adusă credinței jurate îi poate părea un atețtat, un sacrilegiu. Tot edificiul vieții ei se prăbușește, sau cel puțin i se va părea prihănit. Din ziua însă când femeia, care va fi cunoscut și ea încercările vieții, nu se va mai lega decât în cunoștință de cauză, trădarea bărbatului își va pierde acest caracter mistic — trebuie să repet cuvântul — și soția nu va mai reține decât semnificația reală a infidelității și urmările posibile. Ea își va repeta ceea ce știe de mult, ceea ce a putut să verifice prin exemple: anume că dorința bărbatului e aproape independentă de voința lui, că poate fi atârțată de orice femeie, aproape indiferent, că e aproape imposibil unui bărbat să se împotrivescă unei femei destul de îndrăgostite sau îndrăznețe. Ea va ști să deosebească între ceea ce a fost un capriciu trecător sau o complezență aproape inevitabilă, și ceea ce ar putea deveni o pornire primejdioasă. Și dacă mai târziu ea însăși își va lua un amant, se va feri să justifice faptul cu trădarea de altădată a soțului. Ea va ști că actul sexual care, pentru bărbat poate fi independent de orice sentiment, nu e îndeplinit niciodată în mod voluntar de către femeie fără o consimțire sentimentală. Căci dorința femeii nu se impune, ca dorința bărbatului, prin semne sigure, infallibile; o femeie nu se dă așa cum un bărbat poate lua, pentru că s'a întâmplat să aibă femeia la îndemână, și fără să dea lucrului vreo importanță. Dacă femeia de care vorbesc ar avea un amant, nu s'ar ascunde de sigur și nu ar vedea vreoa rușine într'asta, dar când i s'ar reproșa, n'ar răspunde: „Tu nu m'ai înșelat anul trecut?”.

Aș vrea să vă îndemn la o reflecție suplimentară

în această privință, și vă cer permisiunea să vă readuc la subiect printr'un ocol. V'ți pus vreodată întrebarea de ce o femeie, care-și iubește amantul sau soțul, — și o puteți presupune oricât de îndrăgostită — acceptă totuși cu atâta bunăvoință și bucurie dragostea unui alt bărbat? La bărbați, atunci când simțurile sau inima sunt ocupate, orice altă dragoste ce ar putea inspira devine o povară insuportabilă. Pasiunea sau chiar suferința ce ar putea pricinui nu trezește în sufletul lor nici simpatie nici milă, și ei înlătură bucurios din calea lor, cu un soi de plictiseală brutală, expresia acestor sentimente pe care nu le-au cerut și care-i obsedează. Femeile, dimpotrivă, chiar atunci când iubesc pe altcineva, nu socotesc niciodată ca o povară sau plictiseală dragostea ce le-o arată un bărbat străin, ba viața lor le apare astfel mai voioasă și mai bogată. Dacă o astfel de dragoste încetează prin faptul că cel ce iubește își dă seama că va rămâne mereu nefericit, bărbatul se va simți ușurat, femeia însă necăjită. Dragostea aceasta îi aparține, deși știa că nu-i va răspunde niciodată; e un bun al ei de care a fost lipsită. Cum explicați această deosebire de atitudine, pe care de sigur ați observat-o? S'ar putea sugera că în materie sentimentală, ca și în toate celelalte, femeile sunt lacome și econoame, că le place să dobândească mereu și le displace să piardă, — și este oarecare adevăr în această explicație, dar nu ajunge ca să limpezească problema. Iată ce vă propun eu: bărbatul e activ în dragoste, femeia e pasivă; pornirea firească a bărbatului e să ia, pornirea firească a femeii e să primească.

Georges, îndrăgostit de Berthe, își dă seama că e iubit de Louise. S'ar putea ca în primul moment să cedeze indemnului firesc al sexului său și repede să ajungă s'o aibă pe Louise. Dacă însă aceasta nu se întâmplă, fie că întreaga dorință a lui Georges e concentrată numai asupra Berthei, fie că Louise, din delicatețe, din mândrie sau chiar din dragoste, nu se lasă cucerită imediat, fie că Louise nu-i place lui Georges și nu trezește în el dorința, iată-l pe Georges obli-

gat la o poziție pasivă, adică nevoit să accepte o dragoste pe care n'a căutat-o. Dar, dacă poate fi natural pentru bărbați să dorească și să cucerească simultan oricâte femei, este însă contrar naturii lor să accepte sau să suporte dragostea fără s'o împărtășească. Dacă deci Georges n'a devenit amantul Louisei printr'o luare în posesie aproape involuntară, pasiunea pe care o inspiră îl va apăsa cu toată greutatea ei incomodă. El nu va accepta această stare de imobilitate inertă. Un bărbat știe să vrea sau să nu vrea, să ia sau să respingă; nu știe să primească fără să dea. Suspinele și cuvintele de dragoste nu se urcă până la el ca o muzică pe care o ascuți și care-ți desmiardă auzul; aceasta este însă tocmai atitudinea favorită a femeilor.

În timp ce bărbatul, dacă nu acționează, își pierde răbdarea și se plictisește, femeia n'are nevoie de a participa la dragoste pentru a se bucura de ea; funcția ei naturală e s'o primească; și o primește totdeauna cu bucurie. Berthe deși îl iubește pe Georges, va accepta bucuros să fie iubită de Lucien. În atitudinea celor doi amanți, totul ar fi opus. Berthe îl va atrage pe Lucien, pe când Georges o evita pe Louise. Georges era în stare să dea Louisei ultimatul obișnuit al bărbatului: totul sau nimic; Berthe îl va menține cât mai mult pe Lucien în situația de a nu exprima decât sentimente sfioase și echivoce, și va face să întârzie o declarație fățișă, pe care plăcerea ei a prevăzut-o de mai înainte. Louise ar fi isbit de sigur să-l birue pe Georges prin dovezi directe ale dorinței ei; pentru ca Berthe însă să simtă repulsiune față de Lucien, ar trebui ca declarația lui să fie prea brutală. Căci în astfel de cazuri, oricât ar fi de puternică dragostea pe care o inspiră, o femeie vrea să-și păstreze liniștea și siguranța.

Dacă analiza aceasta e exactă, urmează că femeia care deși iubește, acceptă și tolerează altă dragoste, comite, aceeași infidelitate ca și bărbatul care, în afară de dragostea lui, urmărește și ia ce-i cade în mână. Sunt două infidelități simetrice, derivând din esența

deosebită a instinctului la cele două sexe. Intr'un caz ca și în celălalt, o pornire a instinctului a întrerupt statornicia pe care trebuia s'o impună dragostea. Infidelitatea primitivă, imediată, care pentru bărbat rezidă, în coexistența unei dorinți și a unei dragoste, constă pentru femeie în concilierea dintre amorul pe care-l resimte și amorul pe care-l acceptă. Bărbatul înșeală prin faptul că dragostea nu i-a absorbit toată forța activă a instinctului; femeia, prin faptul că dragostea nu i-a satisfăcut toată pasivitatea instinctului. Două trădări care corespund. Iar dăruirea liberă și totală capătă alt înțeles la femeie, altă însemnătate, de vreme ce prima pornire a instinctului nu mai e suficientă ca s'o explice. Nu mai este infidelitatea elementară ce derivă din pasivitatea firească a sexului. A te da, înseamnă a iubi, a dori, a vrei plăcere sau iubire, însemnează a acționa și nu a te supune.

Iată deci teza mea confirmată, că între adulterul soției și cel al soțului nu există echivalență și că, dacă ar fi să stabilim cu orice preț o astfel de echivalență, ar trebui s'o facem între infidelitatea completă a bărbatului și simpla cochetărie a femeii, căci prin cuvântul cochetărie se pot denumi toate acele precauții, menajamente, complezențe, prin care o femeie îngăduie manifestarea și prelungeste existența unui amor pe care nu înțelege să-l satisfacă. Instinctul care, la bărbat, se manifestează prin infidelitate activă, se traduce, la femeie prin cochetărie pasivă, și vina trebuie să pară egală dacă egală e și cheltuiala de instinct. Un bărbat îndrăgostit care încearcă o dorință vie și scurtă pentru o femeie pe care a întâlnit-o pe stradă sau într'un salon, puțin importă, nu comite o abatere mai gravă decât femeia care acceptă și încurajează, la alt bărbat decât acela pe care-l iubește, expresia dragostei lui. Imi veți spune că dorința pe care un bărbat a crezut-o trecătoare îi poate cotropi toată viața, dar tot așa nimeni nu vă garantează că femeia nu se va lăsa într'o zi biruită de pasiunea a cărei mărturisire a tolerat-o cu atâta bunăvoință. Sunt riscurile instinctului, și ele nu-s mai puțin grave în-

tr'un caz ca în celălalt. Există aci două serii paralele de infidelitate, comportând și una și alta o scară crescândă de sentimente și de fapte, și care corespund între ele treaptă cu treaptă.

Oricât de pasivă ar rămâne femeia în cochetărie, oricât de puțin ar pune din gândul și din inima ei, ea stârnește mai totdeauna prin această purtare gelozia firească a soțului. Răspunsul sau scuza ei e ușoară: absoluta-i indiferență, lipsa oricărui pericol, plăcerea atât de nevinovată pe care o încearcă la acest joc. Și într'adevăr, dacă distracția poate părea crudă pentru cel de al treilea, e prea puțin primejdioasă atât pentru soț cât și pentru dânsa. Bărbatul nu știe ce să răspundă, dar în sufletul lui rămâne convingerea ascunsă că gelozia lui e întemeiată. Să fie oare pentru că această cochetărie, astăzi lipsită de primejdie, ar trebui să-i deschidă ochii asupra unui pericol posibil în viitor? De loc: el, de pe acum se simte înșelat. Și este, în aceeași măsură în care s'a simțit înșelată nevastă-sa atunci când i-a ascuns o aventură care a ținut o zi. De o parte și de alta, aceste fapte au fost moneda măruntă a trădării.

Regimul meu va avea oare vreo înrăurire asupra cochetăriei specifice a femeilor? Cred că da. Felul de viață pe care moravurile noastre îl impun astăzi fetelor, și căruia eu propun să i se pună capăt, nu este decât o lungă școală de cochetărie. Inchipuiți-vă o fată de douăzeci de ani, firea cea mai deschisă, cea mai dreaptă, cea mai puțin capabilă de minciună sau de fățărnicie sentimentală. Iși dă seama că e iubită, ea însăși ar fi dispusă să iubească; dar motive puternice, orice motive vreți să presupuneți, se opun ca această dragoste să se încheie printr'o căsătorie. Ce va face fata? Există o primă soluție, cea mai firească și cea mai simplă, dar pe care ea n'o va lua în considerare: să se dea în mod liber bărbatului care-i place. Va provoca ea oare o explicație sinceră, va

spune bărbatului îndrăgostit că dorința lui e fără ieșire, că ~~conștiința~~ ~~conștiința~~ îi poruncește să renunțe? Va pune ea capăt printr'o declarație categorică acestei situațiuni turburi și care ar trebui să-i fie o povară? Dar de unde? căci în viața ei mohorită și monotună, acest început de roman a adus o rază de lumină și de bucurie. Nu-i cereți acestei ființe întemnițate să și închidă strâmta fereastră pe unde a pătruns deodată soarele. Totuși, cu acea prudență precoce a femeilor, ea nu va voi să angajeze prea mult din sufletul ei într'o aventură sterilă. Își va permite să iubească până acolo unde dorința ar deveni mai puternică decât bucuria; mai departe, nu. Își va arăta dragostea în măsura în care poate s'o sporească pe aceea a bărbatului și să procure amândurora plăcerea secretă a unui acord; o va ascunde în măsura în care i-ar putea crea un angajament, în măsura în care ar putea conferi anumite drepturi și provoca anumite pretenții. Ea nici nu va bănuși măcar — și totuși am ales o fire dreaptă — că ar fi oarecum neleal să lase să crească în sufletul bărbatului sentimente ce nu pot duce decât la ranchiună sau suferință. Să presupunem chiar că fata nu împărtășește și nu se simte dispusă să împărtășească în niciun fel dragostea pe care a inspirat-o; nu va renunța totuși la ea. Căci bărbatul care o iubește poate fi o partidă avantajoasă, și e mare lucru o căsătorie cu un bărbat avut, când ești și iubită. Fără a accepta numaidecât această soluție incompletă, nu strică totuși s'o menajezi. E o eventualitate profitabilă, o rezervă, și iată cum cochetăria poate încolți dintr'un fel de prevedere legitimă. Dar mai ales, sentimentul de a avea la îndemână un bărbat îndrăgostit care stă în așteptare, dă fetelor încredere voioasă și un sentiment de siguranță. Fetele sunt grozav de trândave, și pentru ele, a fi iubite nu e numai o distracție, e o îndeletnicire. A urmări evoluția unei dragoste care ți se adresează, a-i recunoaște semnele, a o desvălui prietenilor, a te mândri cu ea, ce materie nesfârșită pentru observații, discuții, confidențe! Nu renunță nicio fată la un astfel de spectacol, după cum nu

pleci dela teatru în toiul unui act, după cum nu închizi un roman patetic înainte de a-i cunoaște sfârșitul.

Această stare de spirit nu trebuie să inspire decât simpatie amestecată cu milă. Dacă viața fetelor este pustie și goală, dacă întreaga lor atenție e încordată spre dragoste, dacă plictiseala, interesul și curiozitatea le predispun în aceeași măsură spre acest fel de experimentări uneori crude, vina este a noastră și nu a lor. Dar e în afară de orice îndoială că printr'o astfel de gimnastică instinctul feminin devine mai hotărît, ba chiar exagerat. Deprinderăa căpătată de a umbla în zig-zag, de a domoli, de a lăsa pe celălalt să înainteze, de a refuza fără a renunța, de a încuraja fără a promite, de a considera la urma urmei orice sentiment pe care-l inspiri ca un agreement, ca o bogăție de care poți dispune după voie, această deprindere supraviețuiește căsătoriei, rezistă chiar și dragostei. Egoismul permis al fetelor devine astfel cochetăria vinovată a femeilor. Vreți o contra-probă? Care femei din câte ați cunoscut, au fost într'adevăr franșe în raporturile lor cu bărbații, lipsite de cochetărie, potrivnice oricărei sentimentalități echivoce? Numai acele femei care de timpuriu au trăit liber, care n'au cunoscut turburarea și neastâmpărul virginităților prelungite. Și această franșețe uneori brutală a sentimentelor lor, felul limpede de a preciza, de a delimita situațiunile, contribuie mult la ascendentul pe care-l au asupra bărbaților. Ele acceptă sau refuză dragostea, dar au repulsiune pentru acele amestecuri complicate, pentru acele combinații amfibii în care celelalte femei găsesc plăcere și mai puțină primejdie. Ori ești amantul lor, ori vrei să fii amantul lor, ori ești prietenul lor, ori nu ești nimic; categoriile sunt clare. De aceea prietenia cu aceste femei este mai ușoară și mai frecventă, căci ele nu caută și nu suportă niciun gând lăturalnic, și știu să se poarte cu bărbatul bărbătește. În această situație instinctul de pasivitate feminină e redus la cea mai mică putere, sau cel puțin, el nu intervine decât prin crize fățișe în loc să cotopească

pe ascuns și să pătrundă întreaga existență. Așa cred că s'ar întâmpla și în regimul pe care-l preconizez eu și pe care l-am zugrăvit.

Mai observați că, în moravurile actuale, când femeia nu se socotește îndeajuns de iubită de soțul ei, ceea ce se întâmplă de cele mai multe ori, ea se va simți în mod natural ispitită să-și încerce asupra altor bărbați facultatea ei de a se face iubită. Există într-însa o forță a cărei măsură n'o cunoaște întru cât nu și-a încercat-o înainte de măritiș, iar căsătoria nu i-a adus în această privință noțiuni suficiente. Nimic nu e mai treaz la femeii decât această curiozitate pentru puterea lor, și dece s'ar opri în fața secretului ființei lor dacă nu s'au oprit în fața cutiei Pandorei sau în fața camerei lui Barbă-Albastră? Dacă femeia a fost iubită de bărbatul ei când s'au căsătorit, și această dragoste, urmând povârnișul fatal al iubirilor conjugale, descrește și se stinge treptat, ea va voi să se asigure dacă într'adevăr nu mai poate inspira iubire. Cea frumoasă va voi să găsească o confirmare a farmecelor ei, de care începe să se cam îndoiască; cea urită va voi să se convingă că frumusețea nu e totdeauna indispensabilă dragostei. Femeile cele mai cinstite, cele mai hotărâte de a se opri la un punct determinat și înainte de orice pas fatal, vor ceda acestei dorinți de nebiruit în care instinctul găsește prilejul așteptat de a scoate capul și a ieși la lumină. Tertipurile prin care se manifestă această curiozitate nu pot duce la nimic grav, dar provoacă pe drept cuvânt neliniștea, apoi gelozia soțului. În această perioadă și din această cauză se va ivi adesea gelozia bărbatului. Sau s'ar putea ca soțul să găsească în aceste neîngăduită purtări o îndreptățire pentru propriile sale ușurinți, și aceste ușurinți vor provoca la rândul lor gelozia soției, care a fost totuși cea dintâiu vinovată, și vinovată prin cochetăria ei tot atâta cât bărbatul prin capriciile mărunte în care s'a lăsat poate târit.

Dacă femeia ar avea și ea un trecut de aventură, dacă s'ar fi măritat la timpul potrivit, după ce s'ar fi liberat de nevoia de pasiune și ar fi aflat prin

experiență cum și în ce măsură e în stare să inspire dragostea, curiozitatea nu ar mai veni să alimenteze cochetăria. Dacă femeia n'ar fi trăit după ea, deloc șaisprezece până la douăzeci sau douăzeci și cinci de ani, neliniștea nemărturisită a simțurilor ei, plictisul unei trândăvii enervante, cochetăria n'ar mai veni să întărească instinctul. Și poate că a venit momentul să rezumăm rezultatele la care am ajuns, sau presupunerile noastre. Nu am înlăturat posibilitatea accidentului. Dar printr'o viață pasionată prealabilă, prin potrivirea condițiilor, a gusturilor și vârstelor, am făcut ca aceste accidente să fie infinit mai rare, sau, dacă vreți, mai puțin probabile. Am înlăturat consecința lor fatală, minciuna, odioasa minciună care strică și plăcerea păcatului și inveninează suferința pricinuită de trădare. N'am desființat gelozia, dar am repus, ca să zicem așa, pe drumul ei normal, această boală a imaginației sexuale; i-am proporționat violența după gravitatea reală a faptelor ce o determină; i-am atenuat virusul la bărbatul înșelat ca și la femeia geloasă. Desființând virginitatea forțată a fetelor, am eliminat acea perioadă de incubație surdă, în care se exasperează și se denaturează cochetăria. La ce se vor reduce așa dar urmările accidentului, formele geloziei? La suferința de a nu mai fi iubit dacă se întâmplă să mai iubești, la simpla suferință din dragoste, din care putem înlătura elementele străine care o inveninează, dar pe care n'o putem nici preveni, nici vindeca.

Când va fi dispărut și ultima rămășiță a moravurilor greșite de azi, se va putea, cred, considera accidentul ca suportabil, afară doar de cazul aproape excepțional al suferinței pricinuită de trădare sau de o dorință imposibil de satisfăcut. Dacă s'ar întâmpla totuși ca accidentul să fie suportat cu greu, sau ca să se repete până a deveni incomod, se înțelege că nu voi refuza soțului lezat expedientul divorțului. Căsnițiile după sistemul meu, deși le-am conceput trainice, n'au pretenția de a fi veșnice; alegerea chibzuită care e la temelie lor nu poate fi infailibilă. Să rămână deci

mai departe în picioare divorțul, ba chiar să-l înlesnim, — sunt cu totul de acord. În deosebi, va trebui ca voința unuia singur din contractanți să fie suficientă pentru a-l obține. Este clar că doi soți care sunt de acord pentru a divorța, ar putea la urma urmei să trăiască împreună, fiind în stare să se înțeleagă măcar asupra unui lucru, dar nicio comunitate nu e cu putință între două ființe care nu se pot măcar înțelege pentru a se despărți. Este deci nevoie ca divorțurile să fie lesnicioase, dar cred că vor fi rare, poate tot atât de rare ca astăzi, poate chiar și mai mult. Căci lumea divorțează foarte puțin, ba este chiar greu de explicat această proporție infimă a divorțurilor față de căsătorii. Divorțul se lovește probabil de convingerea adânc înrădăcinată că o căsătorie însemnează o așezare definitivă a vieții, că deci, odată alegerea făcută, trebuie să ne ținem de ea, afară doar de vreo catastrofă care să ne covârșească, dar că simpla greșeală nu e suficientă ca s'o desființeze. Considerăm divorțul nițel ca acele cazuri de forță majoră care suspendă sau opresc executarea contractelor. Dar nu se rupe un contract pentru că a fost încheiat prea în pripă și apare oneros. Nu pot disprețui această concepție, de vreme ce într'o bună măsură, e și a mea, căci și eu consider stabilitatea și durata ca făcând parte din însăși noțiunea căsătoriei. Singura deosebire e că mă străduiesc să viu cu cât mai multe precauțiuni la încheierea contractului, și că încerc să asigur egalitatea, între contractanți. În moravurile de azi, contractul e leonin.

Mai adaug, și această observație nu va fi mai puțin banală decât cea de mai înainte, că raritatea divorțurilor se poate explica prin raritatea căsătoriilor din dragoste. Ai luat un bărbat pentru că e de origine nobilă, sau o fată pentru că e bogată; avantajele acestea nu vor dispărea. Vei avea mereu aceleași motive de a continua căsnicia pe care le-ai avut când ai încheiat-o. Pe când amorul se pierde sau se risipește; și dacă te-ai căsătorit din dragoste, ce motiv mai ai să rămâi legat când nu mai iubești? Tot în căsătoriile

din dragoste, desarmonia fizică capătă caracterul ei cel mai acut, iar conviețuirea oferă cele mai multe riscuri. Această consecință atât de firească stârnește de obicei mirarea. Auzi spunându-se: „Știi că B... divorțează. De necrezut! S'a căsătorit doar din dragoste”. Apoi tocmai, dragostea e mai schimbăcioasă decât interesul. Cu cât ți-ai pus mai multă nădejde de fericire în căsătorie, cu atât te arăți mai exigent. E aproape de neconceput, în moravurile noastre de azi, ca o căsătorie din dragoste să nu ajungă la divorț, și tocmai acestei frecvențe a divorțurilor reale sau virtuale îi corespunde în sistemul meu, precaritatea legăturilor poligamice. Căsătoria care vine după aceea e o căsătorie din rațiune, și aceleași raporturi solide care au stat la temelia ei, îi vor asigura durată.

* * *

Mi-amintesc în această privință că o tânără doamnă, căreia îi expuneam ideile centrale ale acestei cărți, mi-a răspuns: „De ce să riscăm o reformă nesigură, când ar fi așa de ușor să ajungem la același rezultat printr'o folosire chibzuită a moravurilor și instituțiilor actuale? Vrei ca în prima lor tinerețe bărbatul și femeia să poată asculta în mod liber de îndemnurile schimbăcioase ale instinctului și ca abia apoi, când se va deștepta în ei dorința de a se statornici, să întemeieze o căsnicie trainică. Dar așa ceva se poate obține și acum, și ajunge pentru asta o folosire largă și metodică a divorțului. Fata, îndată ce e nubilă, n'are decât să se mărite cu cel dintâiu bărbat care ar ispiti-o; să divorțeze de îndată ce această primă dragoste va fi trecut; să profite de situația comodă de femeie divorțată ca să trăiască după plac, să iubească în voie; să nu se dea înapoi, dacă va fi necesar sau dacă împrejurările vor fi mai priincioase, dela noi căsătorii, urmate în curând de noi divorțuri. În urma acestor schimbări, pe care nimic în legile noastre nu le oprește și nimic în moravurile noastre nu le

osândește, nu crezi că ea va fi căpătat destulă experiență pentru a contracta o căsătorie definitivă?"

Ba cred. Cred chiar că ușurința de a schimba, complicitatea pe care ea o presupune între cele două sexe ar îndulci cât se poate de mult moravurile conjugale. Ceva asemănător există poate în țările scandinave, dacă e să credem unele cărți din literatura lor romanească, ca *Marie* de Peter Nansen, sau admirabila *Niels Lynhe* de Jacobsen. Formele tradiționale ale geloziei, prejudecata persistentă a autorității maritale par cu desăvârșire eliminate din moravurile lor. Înainte de căsătorie, femeia scandinavă pare să fie liberă, iar în căsnicie, autonomă. Perechile se formează, se despart, se reconstitue cu cea mai cordială ușurință, și aceste uniri și disocieri atât de lesnicioase a căror formă legală și a căror cauză totodată vor fi divorțurile repetate, par consfințite de consimțământul unanim. Mi se spune că în Statele Unite, ușurința divorțurilor multiple e pe cale să aibă consecințe asemănătoare; dar asupra acestui punct nu îndrăznesc să mă aventurez. Este clar că soții, ajunși după atâtea dibuiri la tovarășia definitivă, ar aduce în căsnicie o mentalitate destul de nouă pentru noi, dar destul de apropiată de aceea pe care o concep pentru căsătoriile după sistemul meu. Nu vor mai fi dispuși spre trădare, cred; dar dacă totuși accidentul s'ar întâmpla, franchetea unuia ar putea găsi la celălalt o prietenască înțelegere.

În înțelesul precis al cuvintelor, cineva ar putea fi nestatornic fără a fi necredincios. Deosebirea dintre cei doi termeni e deosebirea dintre două morale, și nimic n'o pune mai bine în evidență decât cunoscuta anecdotă cu Marmontel și D-ra Clairon. Marmontel era amantul iubit al artistei. Într'o seară, când urmau să ia masa împreună la o prietenă, ea îi spune: „Nu veni, nu te vei simți bine, bailivul de Fleury trebuie să vină și el, și după masă, pleacă cu mine”. Și cum Marmontel o privea incremenit: „Ei da, urmă artista, am și eu o fantezie, trebuie să mi-o treci cu vederea. — Adevărat ce spui? face Marmontel; vor-

bești serios? — Da, sunt uneori trăsniță, dar prefăcută n'am să fiu niciodată". Trăsniță fără a fi prefăcută, — iată unde va putea ajunge fără îndoială femeia în ultima-i căsnicie. E rezultatul unui îndelung progres al caracterelor și împrejurărilor.

Deoarece l-am citat pe Marmontel, după ce am menționat moravurile scandinave, ni se va îngădui poate să mai zăbovesc în această hoinăreală prin timp și spațiu. Ceea ce simpaticea doamnă căreia îi răspund propunea să se înfăptuească prin extinderea divorțului, societatea din secolul al XVIII-lea a încercat s'o obțină exclusiv prin mecanismul căsătoriei. Oamenii se căsătoreau de tineri, după conveniențele de familie sau de interes. Căsătoriile se contractau cu mult înainte de a fi consumate; tinerii, de multe ori nici nu se cunoșteau. Când făceau cunoștință, se putea întâmpla să-și displacă numaidecât; se putea întâmpla dimpotrivă, și se cunosc câteva cazuri de acest fel, ca între ei să se înfiripeze pe loc o dragoste trainică; de cele mai multe ori, prima cunoștință stârnea un sentiment plăcut ce dăinuia apoi câteva zile, câteva luni sau câțiva ani. După care, fiecare din cei doi soți îl considera pe celălalt liber pe sentimentele și faptele lui, și fiecare pornea pe proprie socoteală, să-și caute fie plăcerea cu care se deprinsese, fie dragostea pe care n'o cunoscuse încă. Se întâmpla ca în aceste aventuri noi, soții să pună prea puțin suflet, și astfel intimitatea conjugală, cu toate urmările ei, să nu fie cu desăvârșire întreruptă. Intre două capricii, bărbatul putea redeveni amantul neveste-si, și soția metresa bărbatului ei. Un soț se întorcea acasă cu intenția vădită de a rămâne cu nevastă-sa până dimineța: „Nu, răspundea soția, lasă-mă. — Și de ce? — Știi doar că acum... — Da, știu, ești cu X... Dar ai fost și cu Z... și cu mulți alții. — Fără îndoială, dar acum iubesc.” Soțul făcea o închinăciune și se retrăgea sărutând mâna. Soții făceau schimb între ei de confidențe, de servicii, de mijlociri. Apoi simțeau că tinerețea a trecut; se gândeau la odihnă; își căutau tovarășa sau tovarășul alături de care aveau să-și continue și

să-și sfârșească viața. Uneori sorții cădeau chiar pe soț sau pe soție. Camaradul de atâtea ori înșelat, inspirase o afecțiune a cărei putere toată o simțea abia acum, o încredere căreia îi cunoștea tot prețul. Și așa, o căsătorie veche de douăzeci de ani, devenea reală abia la vârsta matrimonială. De cele mai multe ori, te opreai la ultima metresă sau ultimul amant, aleși pentru alte însușiri decât ceilalți. În timp ce Cavalerul venea în fiecare zi să servească de partener la joc Contesei, să-i ofere brațul pentru plimbare și să suzeze cu ea, Conte de îndeplinea același oficiu pe lângă Marchiză. După câte se spune, moravurile acestea făceau viața mai plăcută.

Nu se cunoștea divorțul, dar se pare că nici nu era nevoie de el. Chiar dacă ar fi existat, rareori ar fi fost folosit. Oamenii se căsătoreau pentru că le conveneau averile sau familiile, pentru a pune capăt unui proces, pentru a termina o ceartă. Toate aceste motive își păstrau mai departe valoarea. Aveai toate foloasele la un loc, plăcerea schimbărilor unită cu avantajele duratei. De aceea nu trebuie să ne mirăm că s'a încercat o întoarcere la aceste practici atât de comode, și am citat, în primele pagini ale acestei cărți, exemple mai apropiate de noi. D-na A... și d-na B., spuneam, și-au luat un bărbat pentru că era bogat sau nobil, și l-au păstrat pentru același motiv. Ele au avut mulți amanți și au profitat din belșug de tinerețea lor. Nici situația lor în societate n'a avut de suferit de pe urma asta, nici averea lor. Astăzi când încep să îmbătrânească, și-au ales un amant care le distrează sau le onorează, și care este adevăratul lor soț, primul și singurul soț pe care l-au avut. Precum vedeți, viața n'a încetat de a fi plăcută, și singura noastră inferioritate, datorată în aceeași măsură bărbaților și femeilor, e că am micșorat prea mult, în aceste împrejurări delicate, persoana soțului.

În capitolul de care am amintit, se poate să fi tratat prea de sus aceste legături. Ele sunt simple, ceea ce este un mare merit, și păstrează, în libertatea lor, un aer de eleganță față de care ar fi trebuit

să mă arăt mai sensibil. Cu toate acestea, obiecțiunile pe care le-am opus acestui fel de a trăi rămân întemeiate, și le-aș putea adăuga altele cu nu mai puțină greutate. Încătușați în căsnicie, neputând nici măcar să voiască a ieși din ea, soții din trecut au fost nevoiți să găsească mijlocul de a-și face robia suportabilă, și nu eu, de sigur, voi fi acela care voi reproșa memoriei lor că au procedat prin transacții amiabile și toleranță reciprocă. Dar de îndată ce nu mai este elegantă, această soluție provoacă repulsiune, iar ca să-i menții eleganța, vedeți câte condițiuni destul de rare, trebuiesc întrunite: o educație desăvârșită, destul tact ca să nu cazi niciodată în ridiculul omului care nu știe sau să te dedai unor practici închizitoriale odioase, destulă minte ca să faci față oricăror împrejurări neprevăzute, destul spațiu pentru ca o promiscuitate forțată să nu prihănească dubla libertate a amoroșului, destulă avere pentru ca toate capriciile, toate complicitățile să fie ferite de bănuiala că ar fi interesate. Toate aceste condițiuni au fost și sunt încă indispensabile; asupra acestui din urmă punct, suntem chiar mai susceptibili decât străbunii noștri. Eleganța, bunăcuviința, bunul gust sunt tot ce salvează această combinație arhaică de o imoralitate destul de josnică. Mutați-o din cadrul vechilor stampe, sau chiar din palatul d-nei B..., atât de vast și de un gust atât de fin, în vreun meschin apartament din Paris, unde bărbatul și soția au cel mult două camere alăturate, gândiți-vă la mesele în comun, la zîl-nicele discuții asupra unui budget puțin extensibil, și iată-ne în plin naturalism burghez. Ușurința și indulgența vor căpăta alte înfățișări și alte nume. Soluția aceasta a putut sau poate conveni unei elite, vreau să spun unei strâmte categorii de privilegiați; ea nu poate fi extinsă la moravurile comune.

De altfel, ea duce la inconveniente mai grave. Fără îndoială fermecătoarele doamne de altă dată, — și după exemplul lor, d-na A... sau d-na B... — n'au dus lipsă de amanți în tinerețea lor. Ele și-au cheltuit din plin tainul de instinct ce era al lor. Dar cine le-a avut

cel dintăiu? Un soț desemnat de familie, acceptat numai din considerente de interes. Intrusul acesta a avut parte de prima pudoare a fecioarei, de privilegiul inițierii, de educația amoroasă. Afară de o întâmplare excepțională, dăruierea nupțială nu răspundea unei dorinți spontane. Îți scoteai paguba după aceea, știu, dar viața amoroasă rămânea pătată de acest prim viciu, și e întotdeauna grav ca însăși căsătoria s'o învețe pe femeie a deosebi dăruierea trupului de pornirea inimii și a simțurilor. Am stăruit prea îndelung asupra urmărilor posibile ale acestei anomalii ca să nu mi se îngăduie să nu mai revin. În felul acesta facem ca femeile să devină ușoare, în înțelesul obișnuit al cuvântului, când ele n'ar trebui să fie ușoare decât față de propriul lor instinct. Aceasta în ce privește începutul vieții conjugale; iar în perioada ultimă, în faza matrimonială propriu zisă, se va ridica o altă dificultate tot atât de gravă. Pentru a îmbătrâni împreună, pentru a-și termina viața duios unul lângă altul, femeia își va fi ales acest amant care în curând nu va mai fi decât un prieten foarte afectuos. Pentru a asigura însă fericirea sau pur și simplu confortul acestei ultime perioade, căsătoria, evident, convine cel mai bine.

Trebue să recunosc că sistemul propus de ingenioasa doamnă căreia îi răspund, adică o căsătorie din dragoste urmată de un număr oricât de mare de divorțuri, spulberă această îndoită dificultate. Te măriți de cum iubești; fecioara se va dărui deci cu bucurie și după voia inimii; inițierea amoroasă va rămâne legată de prima ei dragoste. Apoi acest început fericit va duce, după un număr de peripecii, la un desnodământ potrivit, de vreme ce ultimul amant ar putea deveni și el soț. Mecanismul, odată pus în mișcare, admit că după un timp oarecare ar fi în stare să dea rezultatul dorit. Dar tocmai punerea în mișcare mă îngrijorează. Pe acest prim bărbat pe care cea dintăiu dorință a fecioarei îl va fi ales, trebue mai întâiu să-l presupunem liber. Va divorța și el, îmi răspundeți? Dar poate că a ajuns la vârsta matrimonială, și va refuza, pentru o plăcere trecătoare, să-și părăsească nevasta. Ispitit, el ar putea doar, având conștiința oficiului util ce va

indeplini, să-și întrerupă fericirea conjugală așezată pe temelii sigure; dar, nu va consimți s'o rupă cu desăvârșire. Tot astfel și soția lui, care i-ar îngădui cu bunăvoință și simpatie un intermezzo de câteva luni, se va da înapoi din fața unei despărțiri totale. Ipoteza aceasta n'are în ea nimic absurd, și m'am crezut în drept să afirm și mai înainte că amantul inițial al unei fete va fi rareori un băiat prea tânăr. Fata noastră se află deci în alternativa pe care am pus-o de atâtea ori: să renunțe la dorință sau s'o satisfacă în afara căsătoriei. În primul caz, ne aflăm în situația de azi; în cel de al doilea, sistemul Dv. lunecă și e absorbit de al meu. Presupuneți acum că bărbatul ar fi liber, că n'ar fi legat nici printr'o căsnicie precară, nici printr'o căsătorie definitivă. Dacă dorința e reciprocă, dacă situațiile și averile corespund, ideea unei căsătorii va fi lesne acceptată, oricât de tânără ar fi mireasa; soluția aceasta, trebuie să recunoașteți că ar fi posibilă și în moravurile de azi. Dar dacă inițiatorul ales nu întrunește condițiile pe care înțelepciunea obștească le socotea necesare pentru căsătorie, dacă e din altă categorie socială, dacă e sărac, sau caracterul lui nu oferă destule garanții, ce se va întâmpla? Ca să-l ia de bărbat, va risca fata pierderea rangului ei sau sărăcia? Va înfrunța severitatea opiniei și împotrivirea familiei? Se va osândi să-și închidă candoarea și entuziasmul dragostei ei în strâmtoarea unei existențe discreditate? Se va expune unor comparații umilitoare, unor căinți rușinoase? La ce folos toată zarva aceasta fără rost? Pentru a-și exercita libertatea de alegere, nu era nevoie ca fata să ceară aprobarea familiei, consimțământul opiniei? Iar dacă vreodată familia și societatea și-ar da fără rezervă asentimentul pentru astfel de căsătorii, încheiate pe termen, anunțate dinainte ca trecătoare, și de altfel absurde în condițiile lor aparente, apoi asta ar însemna că revoluția s'a împlinit, și atunci puțin importă dacă te mai căsătorești sau nu.

Ni se prezintă astfel în chip firesc ocazia de a prezice ce formă vor îmbrăca, după părerea mea, aceste legături poligamice pe care persistă a le prefera căsătoriiilor repetate și denunțabile. Fiindcă corespund perioadei de neastâmpăr al instinctului, e bine ca ele să se încheie și să se deslege fără niciuna din acele formalități ce ridică întotdeauna piedici și amânări. Fiindcă corespund unor îndemnuri lăuntrice prea puțin voluntare, iar alegerea ar putea de multe ori să fi fost prost făcută, e bine să poată rămănea secrete. Fiindcă dorința nu este legată de potrivirea de situații sau avere, e bine ca orice raport privitor la bani sau la societate să poată fi exclus din aceste legături. Intr'un cuvânt, vreau ca ele să fie libere și în afară de orice obligație, legală, economică sau mondenă.

O fată fără zestre iubește un bărbat fără avere. Trăiesc fiecare în parte, el din puținul ce câștigă, ea la casa modestă a părinților ei. O căsătorie, chiar provizorie, ar fi cu neputință între ei. Bugetul unui tânăr nu e bugetul unei căsnicii. Soția l-ar costa pe bărbat mai mult de cât îi costă fata pe părinți. Să rămână deci fiecare în cadrul vieții sale obișnuite; tinerii să nu se întâlnească decât pentru a se iubi. Dar cel puțin lipsa de avere, greutatea de a întemeia un cămin să nu mai fie o piedică de nebiruit pentru libertatea dorinței. Avere, comunitatea deprinderilor, schimbul de relațiuni sau de prietenii sunt necesare în căsnicie, nu însă pentru niște legături bazate pe apropierea momentană a două dorinți. Intr'o clipă de fericire unul va spune de sigur: „Cât mă doare să mă despart de tine! Ah! dacă am putea trăi împreună!”. Dar a trăi împreună ar însemna a micșora plăcerea simțurilor printr'o repetare prea lesnicioasă, ar însemna mai ales să te expui tuturor primejdiilor deprinderii și promiscuității al căror tablou l-am zugrăvit dealungul tuturor paginilor acestei cărți; ar însemna în sfârșit să complicăm inevitabila despărțire cu încurcături fără de folos, degradante și ridicule. În astfel de legături omul nu trebuie să fie reținut dincolo de dorință prin acea lene a înhăitării ce a fost denumită ca

atâta dispreț „colaj”. Colajul e acea legătură începută din fantezie sau din întâmplare, pe care n'o prevedeai durabilă, dar care persistă și după sleirea plăcerii, dintr'o deprindere lașă. Legăturile poligamice, întemeiate pe dorință, îndreptățite de dorință, nu trebuie să supraviețuească dorinței. Pentru ca voința contractanților să nu întâmpine greutăți mai mari la ruperea acestor legături, e nevoie ca deprinderile curente ale vieții să rămână mereu în afară de ele: camera unde cei doi se văd să nu fie decât locul de întâlnire al dragostei, nu centrul, nu locul geometric al vieții.

Legăturile prin care urmează să se cheltuească instinctul nu vor depinde deci decât de instinct. Ele nu vor fi supuse banului, căci ar duce la condițiuni de existență mai grele. Nicio constrângere socială, de vreme ce raporturile sociale nu vor fi comune, nu vor exista doi soți care să poată fi invitați, nu va exista un cămin în care tinerii să primească, ci fiecare, de partea lui, își va continua, împreună cu prietenii respectivi, existența pe care o ducea în ajun. Nu va fi nevoie de asentimentul părinților, de vreme ce lor nu li se va cere decât libertatea necesară pentru un uz pe care se vor putea preface că-l ignorează. Va fi viața de băiat, discretă și tolerată cu complezență, pe care o duc toți burlacii și toți tinerii din clasa burgheză. Viața obișnuită nu se modifică printr'asta, și ei o vor regăsi neatinsă a doua zi după despărțirea de prietena lor, despărțire care nu va aduce schimbări decât în deprinderea plăcerii.

Legăturile poligamice fiind stabilite în mod liber, numai în ele se va găsi cauza slăbirii și sfârșitului lor. Ele nu vor suferi de desarmoniile căsniciei, ci numai de capriciile instinctului. Vor dura cât și pasiunea care le-a dat naștere, iar această pasiune, ferită de riscurile din afară, și chiar de riscul unei săturări prea repezi, va dura cât îi va fi ursit să dureze. Poate că va dura cât și instinctul. Poate că cei doi amanți vor fi încă uniți atunci când va suna vârsta matrimonială, și n'aș putea spune de mai înaintea dacă atunci o căsătorie a lor va fi un act cuminte sau o

nebunie. Ar trebui pentru asta să știu ceea ce nu știu, dacă s'au stabilit între ei alte legături decât acelea ale dorinței, dacă dăinuirea și descreșterea comună a pasiunii a dat ființă unei prietenii duioase și plină de încredere, dacă firile lor se potrivesc tot atât cât și-au plăcut trupurile lor. Orice e cu putință, chiar și această excepție providențială, și în acest caz le voi invidia fericirea. Abia atunci legătura liberă va trebui să se transforme într'o unire legală; ceea ce era ascuns va deveni public, raporturile voit excluse vor fi restabilite. O perioadă a vieții s'a încheiat. Pornim într'o nouă călătorie.

V

În regimul pe care-l întrevăd, aceasta ar fi condițiunea fetelor. Nu le dau să aleagă între riscurile singurătății și siguranța vieții de familie. Nu le condamnă la aventură. Nu le alung din casa lor. Vreau ca după greșelile și decepțiile inevitabile, ele să poată găsi, oricând le va plăcea, cel mai sigur refugiu: căldura căminului, siguranța de a fi reprimite cu bunățate, duiosia neîntreruptă a prezențelor dragi. Nu le răpesc dela părinții care le iubesc și care nu vor mai avea motive serioase de gelozie. Există oare mame atât de geloase încât să sufere atunci când fiul lor se duce să se întâlnească cu iubita lui? Ba chiar și cele mai geloase nu vor prefera oare căsătoriei care desparte și absoarbe viața copilului lor, o serie de legături discrete și discret împărțite!

Tot așa cum băieții, atunci când își trec tinerețea fără să se însoare, când posedă un venit personal, sau puț și simplu când casa părintească începe să le placă mai puțin, își orânduiesc o existență autonomă, tot așa și fetele vor putea într-o bună zi să părăsească acoperișul părintesc. Nu vor trăi atunci nici la părinți, nici la amant; vor trăi la ele acasă, și, la fel ca pentru băieți, această plecare nu va însemna o rupere de raporturi cu familia. Va însemna o slăbire, nu o tăiere a legăturilor. Gustul acesta pentru viața proprie, în casa proprie, le va putea veni fetelor cu

vârsta; va putea corespunde, fie condițiunilor materiale, fie unor împrejurări sentimentale. Poate că la început această situație va fi doar o excepție, dar cred că se va generaliza repede. Libertatea pasională stârnește pofta pentru toate libertățile. Și se poate prevedea de asemenea că, prin creșterea neconținută a numărului fetelor ce studiază sau au o meserie, spiritul de independență va urma același progres.

Intr'un cuvânt, fetele vor părăsi adăpostul familiei în ziua când se vor simți destul de voinice ca să sboare singure, și durata acestei despărțiri parțiale, voite, va varia după caractere și după împrejurări. Căsătoria fetelor va fi destul de târzie, pentru că viața de familie în timpul acestei perioade de așteptare, să sufere treptate schimbări. Repet, totul se va petrece pentru ele la fel ca astăzi pentru băieți. Și dacă vreți să vă închipuiți care le vor fi apucăturile și înfățișarea în această stare nouă, n'aveți decât să priviți în jurul vostru: ele vor fi la fel cum le vedeți astăzi. Nimic nu se va schimba în manierele lor, nici în obrazul lor; nimic ofilit în puritatea privirii lor. Ceea ce alterează sau degradează, e teama sau conștiința greșelii. Dar urmându-și îndemnul firii, fetele nu vor mai jigni nici iubirea ocrotitoare a familiei, nici opinia, nici principiile artificial introduse în conștiința lor. Libertatea instinctului nu va strica deci cu nimic prospețimea tinereții lor. Se vor întoarce dela amantul lor cu aceeași naturalețe cu care se întorc azi acasă dela școală sau dela o vizită la prietene.

Singura schimbare e că nu veți mai observa la ele, în ceasurile când falsa voioșie se risipește, când constrângerea slăbește, acea înfățișare copleșită, abătută, pe care o citim în ochii atâtor fete de douăzeci de ani. Aci trebuie să mă adresez bărbaților. Femeile, și mai ales acelea care nu s'au măritat în prima tinerețe, m'au înțeles dela cel dintâiu cuvânt sau m'au ghicit înainte ca să vorbesc. Cei mai mulți dintre bărbați însă arată prea puțin interes, prea puțină atenție, pentru viața fetelor. Simt față de ele un fel de teamă care merge uneori până la ferire, și în care nu intră

niciun pic de simpatie. Ei știu în chip nedeslușit că una din aceste ființe curioase riscă să le devină soție, sau știu, mai nedeslușit încă, că soția lor semăna altădată cu ele. Dar nici în prezent, nici pentru trecut, ei nu-și bat capul să afle ce poate simți o fată, ce poate dori, ce sunt visurile și părerile ei de rău, ce este viața ei.

Un bărbat se feliicită că nevastă-sa cunoaște în brațele lui, plăcerea; e fericit că ea se arată duioasă și pasionată față de dânsul. Dar bucuros își închipue că această capacitate de a iubi și de a gusta plăcerea s-a venit neveste-sei dintr'odată, din ziua sau din noaptea nunții. În ajun, era fată, o ființă castă. Și această castitate însemna, nu numai împotrivirea la dorinți, dar chiar lipsa de dorinți. O fată e candidă, albă ca un porumbel, sau cel puțin așa trebuie să fie, și dacă nu mai e tocmai așa, însemnează că s'a făcut vinovată de un soi de depravare. Bărbatul admite că fata poate să nu mai fie cu totul neștiutoare: că poate avea o idee mai mult sau mai puțin precisă despre raportul dintre sexe; dar i-ar lua în nume de rău ca această cunoaștere să fi căpătat la dânsa forma mai precisă a unei ispite. Lumea crede, și are dreptate, că fetele sunt cinstite. Dar își închipue că această cinste le este ușoară, firească, specifică, dacă mă pot exprima astfel, că este una din însușirile lor necesare, că ești fată cinstită cum trebuie să fii om cinstit, fără să te gândești la asta.

Totuși, căsătoria nu creează dintr'odată la femei darul sau nevoia de a iubi. Darul acesta ce se desvăluie, nevoia aceasta ce se satisface, existau și ieri la aceste fete, nu în chip latent, ci conștient; erau simțiri stăpânite, dar de timp. De ani de zile, dragostea era pentru ele o permanentă și dureroasă obsesie. Ani de zile ele s'au simțit gata pentru dragoste, dornice de dragoste. Dar unde să găsească dragostea, dacă nu în căsătorie? Pentru a rămâne fete din acelea care se iau în căsătorie, pentru a nu-și scădea șansele de a se mărita, ele și-au constrâns pornirile secrete, le-au ascuns sub acea atitudine de nepăsare pe care o soco-

tîm ca făcînd parte din firea lor. Poate că în starea mai recentă a morăvurilor, au găsit uneori, că e mai iscusit să lase să se întrevadă aceste porniri vinovate. Dar le-au înfrînat, chiar atunci cînd le lăseau să iasă la iveală. Cinstea lor, pe care ați primit-o ca pe o răsplată ce vi se datora, reprezintă o izbîndă cu greu cîștigată, un lung sacrificiu, cu atît mai aspru pentru ele cu cît îl simțeau mai absurd și mai nedrept. Dar n'aveau încotro. A iubi în afară de mărițiș înseamnă a te exclude dela mărițiș. Și doar o fată nu trăiește decît ca să se mărite într'o zi.

Să renunțe la dragostea care o ispitește sau să renunțe la căsătorie, să-și innăbușe îndemnul natural sau să rupă cu convențiile sociale, — iată alternativa ce se pune fetelor în fiecare clipă a vieții. Și această căsătorie, în vederea căreia ele alungă toate ispitele trecătoare, trebuie să satisfacă laolaltă, atunci cînd se prezintă, și instinctul și rațiunea, să mulțumească nevoia de dragoste adunată după atît de lungă așteptare și să realizeze toate condițiunile necesare unei sta-torniciri definitive. De data aceasta iarăși, ele se află în fața unei alternative, mai grea decît cealaltă, căci fetele știu să prevadă și să calculeze. Chiar și la acelea care nu sunt pornite spre lux și spre satisfacții materiale, chiar și la sufletele cele mai nobile, simțul practic al vieții se trezește de timpuriu, și vorbește deslușit. Fata n'are voie să se mărite decît o singură dată și să cunoască decît un singur bărbat. Să-l ia deci pe bărbatul care-i place azi, sau pe bărbatul cu care peste zece ani, va putea alcătui o căsnicie fericită?

Nu vreau să violez aci unele secrete pe care le-am surprins și multe confidențe ce mi s'au făcut, dar pot transcrie faptele pe care mi le-a istorisit într'o zi d-na G...

„Aveam ceva mai puțin de douăzeci de ani; am cunoscut atunci un bărbat de treizeci și cinci de ani,

spre care m'am simțit atrasă dela început. Numele lui aproape celebru, natura lucrărilor lui, voioșia tinerească a apucăturilor lui, puterea lui fizică, aventurile lui despre care se vorbea, contrastul dintre viața pe care o ducea și monotonia burgheză a vieții mele, toate acestea mi-au inspirat dorința de a mă apropia de el și de a-i plăcea. I-am plăcut. Cred că la început l-a atras inteligența mea, ceea ce nu era primejdios, apoi l-a reținut ceva — n'aș putea spune ce anume — din înfățișarea mea fizică, și aceasta era grav pentru o fată despre care se putea spune nu numai că era virgină, dar că niciodată vreo dorință bărbătească nu trecuse măcar pe lângă ea. Cea dintâiu privire dornică ce se îndreaptă spre o fată, cel dintâiu gest în care ea poate ghici încercarea unei mângâieri, au pentru dânsa o însemnătate, o putere cum nici nu-ți închipui. Și notează în treacăt această consecință curioasă a situației de față: ele se simt atrase aproape fatal să se mărite cu primul bărbat care le dorește. Dacă dorința aceasta n'ar fi prima, ele i-ar fi dat fără îndoială mai puțină importanță, și poate că nici nu i-ar fi răspuns.

„Dar să-mi urmez povestirea. Pentru toate motivele pe care ți le-am spus, bărbatul acesta exercita asupra-mi un fel de fascinare. Turburarea mea îl măgulea; ca să mă seducă a pus în joc o cochetărie și o iscusință ce mă încânta. Mă trata ca pe un bărbat a cărui inteligență ar fi fost la înălțimea inteligenței lui, și totodată ca pe o femeie ce merită să fie dorită. Prețuirea pe care mi-o arăta în public, și de care îmi era oarecum rușine, m'a făcut să nu fiu prea jignită de familiaritățile pe care și le îngăduia tot mai mult. A ajuns astfel, ca să spun lucrurilor pe nume, la mângâieri. La primele de acest fel, am rămas înmărmurită, dar când mă aflam singură și mi le reaminteam, nu mai simțeam niciun fel de stînghereală, și în curând m'am lăsat în voia bucuriei ce încercam. Il cunoșteam însă prea bine pe bărbatul pe care-l iubeam. Il știam violent, vijelios în capriciile lui, fire necredincioasă, capabil chiar de oarecare inde-

licatețe. Judecata îmi spunea că o viață legată pe veci de viața lui, ar fi o viață nenorocită, în care înțelegerea ar fi grea și m'ar costa prea multe sacrificii de demnitate. Îmi dădeam seama deslușit la ce pericole inevitabile ne-ar fi ursit viața comună; în această privință, ceea ce eu însămi presimțeam, depășea cu mult tot ce-mi spuneau alții, și cu toate acestea, îl voiam de bărbat. „Vreau să mă mărit cu el” îi spuneam mamei. Iar dânsa îmi răspundea: „Ești nebună! Țsta nu poate fi un soț. Ce crunt ai să suferi!” — Știu, răspundeam eu. Dar dacă nu pot altfel!”

„Totuși era altceva de făcut, și o știam. Nu trebuie chiar atâta curaj fetelor ca să găsească soluția firească în astfel de împrejurări. Nu odată mi-a trecut prin gând că ar fi mai cuminte să-i devin amantă decât nevastă. Ce ne-a oprit? Teamă de scandal? Cred că putea fi evitat. Pudoarea? Cred mai degrabă că m'am gândit pur și simplu la groaznica durere ce i-aș fi pricinuit mamei, la rușinea mea că am abuzat de încrederea neclintită ce mi-o arăta. N'aș fi vrut ca ea să-și poată reproșa tocmai ceea ce era mai bun în iubirea-i pentru mine, adorabila ei complezență pentru tot ce putea aduce puțină lumină în traiul meu de fată tânără. Norocul meu a vrut ca acest bărbat să simtă și el deslușit că nu e făcut pentru însurătoare, sau cel puțin că nu se poate însura decât cu o femeie mai puțin exclusivă și exigentă decât mine. S'a dat înapoi și el dela gândul unei legături în afară de căsătorie. Sunt sigură că ideea i-a trecut prin minte, dar ar fi însemnat ori o grosolanie, ori o lașitate — după împrejurări — ca să-mi ofere o combinație ale cărei toate riscurile le suportam eu, și toate avantajele, dânsul. Nitiodată nu mi-a vorbit deslușit despre așa ceva. Am ghicit uneori dincolo de unele cuvinte, această propunere ascunsă, pe care am avut însă curajul de a nu o înțelege. Și într'o bună zi, pierzând răbdarea, la fel cu atâția bărbați, s'a hotărât să pună capăt unor sentimente fără ieșire. Ne iubeam încă atunci când ne-am despărțit.

„Nu te apuca să-ți închipui că povestea mea e excepțională. Ai cunoscut-o pe Françoise, sora mea mai mare. S'a măritat la o vârstă mai târzie ca mine: la douăzeci și cinci de ani, când de cel puțin șapte sau opt ani ar fi trebuit să cunoască dragostea, ea mai era în așteptarea unui soț. Era pretențioasă și vedea lucrurile limpede: inteligența ei avea nevoie de încredere și de activitate; inima ei avea nevoie de avânt ca să se dăruească; era destul de stăpână pe simțurile ei ca să nu se lase în voia lor fără o pornire temeinică din parte-i și fără o dorință trainică din partea cealaltă. Pretenția aceasta, prea complicată, avea ceva himeric în ea, și Françoise își dădea seama de asta. În înțelepciunea ei, fata prevedea că în viață nu poți găsi adunate în aceeași ființă, toate elementele de seducție și de fericire. Dar n'avea curajul să renunțe la nicio părticică din sufletul ei, și refuzând căsătoriile din rațiune care i-ar fi asigurat liniștea maturității, ea nu îndrăznea nici să se dedea acelor fantezii care ar fi ispitit-o pentru un an, sau pentru o lună, sau pentru o seară.

„O iubea cu patimă un prieten din copilărie. Era un băiat ciudat, original dar fără cultură, pasionat dar fără vlagă, închis în dragostea lui ca în singurul sentiment prin care lua contact cu realitatea vieții. Ce fel de om va deveni el, odată această dragoste satisfăcută? Toată pornirea lui caldă dar întâmplătoare va pieri fără întoarcere, iar Françoise se va pomeni alături de un bărbat desorientat, un tovarăș lănced și trist. Impărtășind viața lui Germain, Françoise fără doar și poate și-ar fi mutilat-o pe a ei, nenorocindu-l și pe el și pe ea. Și totuși, îmi spunea mai târziu Françoise, am fost cât pe aci să mă mărit cu Germain. Intr'o seară, la țară, rămăseseră singuri în grădină. Era o noapte din acelea presărate cu stele, noapte neagră și scânteietoare, una din acele nopți care fac să plângă fântânile țâșnitoare, cum știi, dar uneori și fetele. Germain ținea mâna Françoisei și-i vorbea de dragostea lui, iar dânsa simțea cum sufletul lui radiază ca o flacăra. Cum o mai iubea! Cum o mai

dorea! Cu ce dărzenie profundă și desnădăjduită! Avea băiatul ochi mari negri, a căror expresie nu scăpa Françoisei, atât erau de aproape unul de altul, și în care citea și iubire și dorință. Dorința aceasta trecea parcă, din degetele lui în degetele Françoisei, rostogolindu-se năvalnic și molipsind-o. A trebuit, cred, să-și încordeze toată mândria, tot simțul ereditar de apărare ca să nu cadă în brațele lui Germain.

„Françoise nu i-a căzut în brațe, urmă d-na G..., dar era atât de turburată încât i-a promis să se mărite cu el. Când s'a deșteptat a doua zi, știa iarăși, tot atât de sigur ca în ajun, că ar fi o nebunie criminală să-și țină cuvântul. Cu multă tristețe, cu îngrijorare chiar i-a cerut lui Germain s'o deslege de făgăduială. Băiatul s'a supus, căci o iubea, dar n'a izbutit niciodată s'o înțeleagă. Nu crezi că a fost mare păcat că s'a întâmplat așa? De ce n'a fost Françoise, în noaptea aceea și în alte câteva nopți, amanta lui Germain? Dacă și-ar fi aparținut unul altuia în plină pornire, a tinereții lor, în plină putere a dorinței, ar fi cunoscut o fericire sensuală sănătoasă care, în acea clipă, ar fi fost fericirea însăși. Odată cu bucuria de a poseda trupul virgin al femeii pe care o iubea, Germain ar fi gustat cea mai intensă voluptate din viața lui. Iar ceea ce Françoise i-ar fi dat în seara aceea, ea n'a mai dat-o nimănui niciodată. A fost un lucru pierdut.

„Il cunoști pe bărbatul cu care s'a hotărît să se mărite doi-trei ani mai târziu. El îi apreciază delicatețea inimii și a judecății. O iubește așa cum se cuvine să iubești ca să poți trăi multă vreme alături de cineva, ca soț și ca prieten. Și dacă a găsit alături de ea, așa cum am aflat dela Françoise, plăcerea intimității fizice deși nu aceasta i-a determinat să se căsătorească, plăcerea nu le-ar fi fost micșorată dacă soțul ar fi aflat că într'o seară din a doua ei tinerețe, Françoise, virgină de prea multă vreme, a cedat îndemnului năvalnic al simțurilor ei, dragostei pe care o inspira, îmbierilor nopții și ale naturii”.

Reiese din această dublă povestire că d-na G... și sora ei Françoise erau persoane înzestrate din belșug cu prudență și energie, și că la ele, instinctul își găsisse stăpânul. O familie privilegiată, de sigur. Dar ce se întâmplă când rațiunea 'are temellii mai puțin solide, sau când instinctul vorbește mai tare?

Se întâmplă ceea ce știm cu toții. Fata se va mărita cu cel dintâiu venit, din dorința aprigă de a cunoaște dragostea. Alta se va mărita cu bărbatul spre care s'a îndreptat prima ei pornire, deși știe cu siguranță că va fi un soț rău. Atâta vreme cât e amețită de instinct, nu-și va da seama de absurditatea hotărîrii luate. Nu va înțelege că a făcut o groaznică confuzie, că satisfacerea unei dorinți fatal trecătoare n'are nimic de a face cu alegerea durabilă a unui soț. Cei din jurul ei, părinți, prieteni, care nu sunt orbiți, își dau seama de această nebunie; de aci, toate acele conflicte în care oamenii cu scaun la cap, ca de obicei, nu au tocmai rolul simpatic. Mai târziu își va da și ea seama de asta.

Astfel de decepții sunt crude, și le-am acceptat pe larg efectele. Cu toate acestea, mai multă milă simt pentru femeile care, asemenea d-nei G... și surorii ei Françoise, au cunoscut limpede primejdia la care le expuneau capriciile instinctului. Ele au știut să scape din strânsoare, dar poate că ar fi fost suficientă o cât de mică clintire a împrejurărilor pentru ca răsgândirea sau retragerea să devină cu neputință. Altele care au văzut tot așa de limpede, dar care au avut mai puțin sau mai mult ouraj — nu știu cum să spun — s'au lăsat în voia îndemnului momentan al simțurilor lor. Pentru o voluptate de câteva luni, ele și-au riscat liniștea vieții întregi. Și atunci, ce e de făcut, și cum să ieși dintr'o astfel de dilemă fără să-ți rupi ființa în două?

D-na G... a acceptat, dezolată și tremurând de neliniște, să se mărite cu bărbatul pe care-l iubea, deși caracterul lui îndreptăța cele mai grave îngrijorări. S'a resemnat la căsătorie, negăsind alt mijloc de a nu renunța la dorința ei, dar a fost bucuroasă că impre-

jurările i-au zădărnicit acceptarea. Françoise, pentru motive asemănătoare, a denunțat chiar de a doua zi legământul ce făcuse în ajun. Dar dacă vreuna din ele, peste un an, ar fi făcut cunoștință cu un bărbat care ar fi îndeplinit toate condițiile pentru o căsnicie bună, credeți că l-ar fi acceptat? În aventura lor precedentă, rațiunea înăbușise îndemnul instinctului; de data aceasta, instinctul ar fi zădărnicit toate sugestiile rațiunii. Fata ar fi spus: „Omul acesta e bun și blând; îmi place să stau de vorbă cu el; în casa lui n'o să mă plictisesc; gusturile noastre se potrivesc și traiul pe care mi-l va orândui mă poate satisface. Totuși, nu-i pot fi nevastă; nu mă atrage către el nicio pornire aprinsă”. Ea ar fi respins ideea de a se da unui bărbat, de a fi posedată de un bărbat pe care nici inima nici trupul ei nu-l dorea. Și astfel, împrejurările ar fi prezentat acestor fete rând pe rând tot ceea ce poate împlini dorințele unei femei: pe amantul care poate da plăcerea, pe soțul care poate da fericirea. Și, după înlăturarea amantului care n'avea însușiri de soț, ar fi fost nevoite să respingă acum pe soțul căruia îi lipseau farmecele amantului!

Fetele ar putea găsi amanți; ar putea găsi soți. De ce să facem ca fericirea lor să atârne de această întâlnire imposibilă a unui bărbat care să le satisfacă în același timp instinctul și rațiunea, care să fie în același timp amantul pe care-l dorești și soțul potrivit? Care fată se poate lăuda că va câștiga la această loterie? Ce simplu însă ar fi totul dacă am rezolva rând pe rând cele două probleme pe care azi facem nebunia de a le pune simultan? Ca să-ți alegi un amant, e suficient să-l dorești. Iar ca să-ți alegi un soț, cu cât mai sigură și mai liberă ți-ar fi judecata, dacă mai întâi ai avut un amant!

Dar deocamdată, ce sfat veți îndrăzni să dați fetelor? Le veți sfătui să intre în căsnicie așa cum Ninon de Lenclos a intrat la mănăstire, din ușurință? Nu este oare drept ca într'o desbatere ale cărei consecințe vor înfrăuri viața întreagă, o fată să fie călăuzită de mobile chibzuite, de ceea ce se numește bunul simț? Nu

este cinstit din partea ei ca să-și cumpănească mai întâi gusturile, pretențiile, să se gândească în amănunt la felul de viață ce-i va oferi căsătoria și să nu se lege decât cu maximum de siguranță, într'un cuvânt să caute o fericire temeinică într'o căsnicie trainică? Găsiți de sigur că am o mentalitate prea burgheză. Dar în ce mă privește, n'am crezut niciodată că o faptă e frumoasă pentru că e nesocotită, sau că faptul de a-ți cerceta firea, de a te cunoaște și a prevedea înseamnă meschinărie de caracter. Noblețea sufletească constă în a înfrunta primejdiile odată recunoscute, nu de a închide ochii ca să nu le vezi. Orice fată are dreptul de a căuta la viitorul ei soț, cinstea, agrementul, temeinicia de caracter. Dar cu aproape tot atâta îndreptățire, poate să-i placă confortul, sau societatea, sau succesul. În acest caz, nu poate fi decât cinstit să respingi ca soț pe un om sărac, ursuz sau modest. Acesta ar putea fi bun de amant, nu de soț. Veți sfătui așa dar fetele să nu se mărite decât din rațiune? Dar dacă e într'adevăr necesar ca în alegerea lor să fie puse în cumpănă și mobilele rațiunii, ce jalnic, vai, ar fi ca numai acestea s'o determine! Ele nu vor cunoaște astfel niciodată bucuria de a se da, avântul inimii, voluptatea împărtășită; sau poate, ca să nu se spună că au murit fără a fi iubit, ați dori ca ele să fie dinainte hotărâte să-și înșele bărbatul, pe care voi l-ați ales?

Era târziu când am ajuns la d-na Vernon, care primea în fiecare Duminică. Colette Vernon, pe care am găsit-o în sala mare, părea că mă pândeste.

— Trebuie să-ți vorbesc, mi-a șoptit ea foarte repede, de cum m'am apropiat să-i spun bună ziua. Du-te de sărută mâna mamei și întoarce-te. Hai, repede, te aștept.

M'am dus să sărut mâna D-nei Vernon, care era foarte ocupată, și m'am grăbit să mă întorc în sală, unde mă aștepta Colette alături de un interimar completent. M'a luat de braț, m'a dus la o bancă îngustă

pe jumătate ascunsă după niște plante verzi, s'a așezat și m'a pofțit să iau și eu loc.

— Știi să ții un secret? m'a întrebat.

— De sigur, Colette, ții toate secretele.

— Atunci, ascultă: Alphonse Gonzalès îmi cere mâna.

— Nu zău! Alphonse? Alphonse, ăla grasul?

— Ești așa de uluit că m'aș putea simți jiginită, dar am fost totdeauna prea indulgentă cu d-ta. Da, Alphonse, Alphonse ăla grasul, a binevoit să distingă subțirica mea persoană. Cred că surorile lui îl cicăleau de mult să-și pună pirostriile în cap. Și apoi, și-o fi făcut omul socoteala că o nevastă l-ar costa mai ieftin decât amantele. Ce să-ți mai spun, în luna din urmă l-am întâlnit mai des de cum ar fi fost firesc. Ieri am dat de el la familia P..., și nu m'a slăbit o clipă, ba a făcut chiar lăudabile și zădarnice eforturi ca să valseze câteva minute cu mine. Iar azi dimineață, dl. Vernon, al meu tată, a primit o cerere în toată regula.

O cunoșteam prea bine pe Colette ca să nu simt, sub ironia acestor cuvinte, aruncate pe un ton scurt și sec, un fel de neliniște și iritare. Alphonse Gonzalès e fiul unui cârciumar din Barcelona care a făcut în Chili o avere formidabilă în industria de nitrați și mine. Fără să fie lăudăros, Alphonse recunoaște totuși că ar dispune de vreo trei-patru milioane venit. De doi ani, vedeam roind în jurul acestui bărbat burtos, blajin și nițel ursuz, mamele cu fete de măritat, jinduind după un ginere chiabur. Așa dar, Colette era fericita muritoare. Sărmana Colette! Cu ce accent de biruitoare cutare sau cutare din prietenele ei nu mi-ar fi asvârlit această veste triumfală, pe care dansa abia dacă îndrăznește să mi-o mărturisească!... I-am luat mâna, i-am strâns-o, neștiind ce să-i spun...

— Ei bine, dragul meu, nu mă feliciți?

— Ba da, Colette, te felicit din toată inima.

— Nu-i așa? Gonzalès are... nu, n'am să-ți spun cifra, prea e caraghioasă. Iar eu, a adăugat Colette aruncându-mi o privire aproape aspră, sunt o fată fără

zestre, sau aproape fără zestre, o știu mai bine ca oricine.

Aluzia era atât de directă încât am amuțit iar. De sigur că dacă Colette ar fi fost bogată, sau dacă aş fi fost eu bogat, ce repede ne-am fi dat seama că intimitatea familiară dintre noi nu era altceva decât dragoste! Știam că-i plac. Și unde puteam găsi o față mai potrivită pentru fericirea mea? Era pentru mine întruchiparea însăși a tinereții, a tinereții sănătoase și curate care va ști să se desvolte și să îmbătrânească fără să se altereze. M'am întors spre ea, i-am privit ochii în care i se oglindea toată finețea și agerimea de minte, gura ei gravă, gâtul cu două cute atât de dulci pe umeri, și poate că atenția mea puțin geloasă a coborât și până la formele tinerești ale trupului.

De data aceasta, Colette a fost aceea care mi-a luat mâna:

— Nu te mai uita așa la mine, mi-a spus ea. Parcă aş pleca în vreo primejdioasă călătorie pe mare, și ai vrea, odată pentru totdeauna, să-mi fixezi chipul în memorie, înainte de a-ți lua rămas bun. Nu plec așa de departe cum îți închipui. Mă mărit, atâta tot. A te mărita nu e poate chiar așa de grav cum credeam. Și apoi, ce partidă frumoasă! Când stau și mă gândesc, îmi spun că ar trebui să fiu cum nu se poate mai fericită. Nu iubesc pe nimeni, vreau să spun că nu sunt îndrăgostită, că n'am nicio dragoste de sacrificat. De asta ești sigur, nu?

— Aproape sigur, Colette.

— Ei lasă, dragă, spune verde ce gândești. Ești tot atât de sigur în ce mă privește cât și în ce te privește pe d-ta. Mă mărit cu un băiat pe care-l cred cinstit, deși are avere, care mi se pare bun și căruia îi plac. Și apoi, am să fiu putred de bogată! E bine să fii bogat. O fetiță ca mine, sinceră, care observă, care caută să înțeleagă, n'a putut trage altă învățătură din scurta ei experiență. Se va spune că mă vând. Dar cine o s'o spună? Prietenele mele, de necaz că n'au fost cumpărate ele. Și apoi, toate fetele se vând. Nu există o soluție de mijloc între a te da din dra-

goste și a te vinde. Și nu e mai grozavă vânzarea pentru că mă vând mai scump. Din moment ce faci o afacere, întru cât este mai puțin imoral s'o faci proastă decât avantajoasă? Am dreptate, nu? Mi s'ar putea răspunde ceva?...

— Sigur, Colette, ai dreptate.

— Te pronunți cu jumătate de gură! a răspuns Colette cu glas febril și extenuat... Vai, ce curios ești, ce înură faci! a adăugat apoi, încercând să rădă voios.

Deodată și-a contenit răsul, și-a lăsat capul pe o parte, atingându-mi aproape umărul și mi-a spus, șoptit și trist:

— Sunt necăjită, dragul meu. Spune-mi un cuvânt de mângâiere. Repetă-mi că am dreptate, d-ta care ești atât de chibzuit.

Cu câtă iubire aș fi strâns-o la piept pe sărmana mea prietenă. Dansatorii treceau mereu prin fața pânzei de plante verzi ce 'ne ascundea numai pe jumătate. Eram mai mult zăpăcit decât trist. Un gând mi-a trecut deodată prin minte. Nu cumva mă iubește Colette! Nu cumva m'a iubit și mă mai iubește!... Trebuie să cred că gândul mi s'a zugrăvit destul de deslușit pe față, căci Colette l-a ghicit numaidecât. Și-a răsucit ușor de tot umerii, unul atingându-mi puțin pieptul, și mi-a zâmbit cu coada ochiului.

— Ah! ce-ți trece prin minte? Iți închipui că sunt tristă pentru că-mi înăbuș în adâncul sufletului vreun tainic dor de amor? Dar de unde, sufăr la gândul că n'am să-l iubesc niciodată îndeajuns pe acest Gonzalès, atât de tot. Ar fi o nebunie să resping o astfel de căsătorie, și nebună nu sunt. Am avut și eu un dram de nebunie odată, dar mi-a trecut. Când mă gândesc însă că asta-i bărbatul căruia va trebui să... nu îndrăznesc a spune să mă dau... căruia va trebui să mă predau, pe mine, așa cum mă vezi. Nu pot spune că-mi displace; cred că e bun, că are să țină la mine. Dar să-ți spui că are să fie primul bărbat, probabil singurul bărbat..., căci sunt fată cum se cade, uite asta-i îngrozitor!... „Dăruirea trupească, dăruirea nupțială...” Nu știu în care piesă am auzit cuvintele

astea. Mă obsedează de ceasuri întregi. Dăruirea tru-pească, de ai ști ce-i trece prin minte unei biete fete la gândul ăsta! Ah, dacă aş fi avut curajul, dacă aş fi putut!...

— Ce ai fi făcut, Colette, dacă ai fi putut?

— Ce să-ți mai spun, dragul meu? Ar fi prea târziu.

— Nu pricep ce vrei să spui.

— Știu că nu pricepi. N'ai priceput. Ai să pricepi poate într'o zi.,

— Colette, te asigur că...

Dar în clipa aceea, între palmierii ce ne acopereau și banca pe care ședeam, s'a ivit d-na Vernon. I-a făcut semn Colettei și i-a șoptit ceva la ureche. „Bine, mamă, a spus Colette, vin îndată”. Am înțeles că Gonzalès își făcuse intrarea în saloanele d-nei Vernon. Din discreție rămăsesem așezat pe bancă. Colette, în picioare între mine și mama ei, și-a desprins o floare dela piept, mi-a întins-o și, fără să mai adauge nimic, a plecat. Peste două zile, s'a anunțat logodna ei.

Am văzut-o foarte rar de atunci pe Colette Gonzalès. Imi făcea oare bărbatul ei onoarea unei gelozii fără rost? Se simțea oare ea însăși stingherită să introducă în viața ei de femeie pe acela care fusese confidentul preferat al visurilor ei de fată? Nu știu, și de altfel aceste două ipoteze nu se exclud. Dar imi mai răsună și azi în urechi glasul ei nervos și frânt. Mi-a rămas în minte aproape fiecare vorbă din acea conversație, banală în aparență, dar al cărei înțeles depășea nițel înțelepciunea mea de atunci. Ce ar fi făcut Colette dacă, dela primele cuvinte, respingând cu hotărîre gândul că ea ar putea aparține altuia, i-aș fi mărturisit dragostea mea de a cărei putere mi-am dat seama abia mai târziu? Prin confidența ei, voise oare să mă încerce? Nu cred. Era hotărîtă, și mărturisirea mea ar fi făcut de sigur ca hotărîrea ei să fie mai durereasă, dar n'ar fi înlăturat-o. Recunoscând ca necesare, așa cum și sînt, căsătoria și condițiile pozitive

ale existenței, cum ar fi putut Colette să șovăie în fața unei alegeri impuse de rațiune?

Dar atunci ce însemnau aceste fraze ciudate cu care s'a încheiat convorbirea noastră: „Ah, dacă aș fi avut curajul! dacă aș fi putut!” Nu le-am înțeles în ziua aceea, dar așa cum mi-a prezis Colette, cred că astăzi le înțeleg mai bine. Dacă Colette ar fi avut curajul, poate că, înainte de a se mărita cu Gonzalès, înainte chiar ca să se fi gândit la măritiş, când era încă fecioară tânără, liberă și stăpână pe trupul ei, poate că... Și fiindcă e vorba de Colette, nu îndrăznesc nici azi să spun chiar tot ce înțeleg. Dar Gonzalès, grăsunul acela, ținea oare cu tot dinadinsul să ia o fată neatinsă? Erau oare neatinsse tinerele curtezanoane pentru care s'ar fi ruinat, dacă averea lui n'ar fi sfidat ruina? Și când familia lui l-a hotărît să se însoare, n'a făcut-o oare fiindcă începuse să găsească cam lungă dragostea lui pentru D-ra J..., fată încântătoare, dar care fără îndoială nu mai era virgină când a cunoscut-o?

Trebuia să ai curaj, Colette: știai doar că te iubesc, sau că eram așa de aproape să te iubesc! Meritam să mi se dăruiească mie, ceea ce fără voia d-tale, a trebuit să păstrezi pentru alt bărbat. Cu câtă caldă voluptate mi-ai fi adus tu acea dăruire trupezască, acea dăruire nupțială, cum spuneai! Mai târziu, n'avea de cât să vină Gonzales, așa cum a venit. Ai fi primit această căsătorie fără teamă. Azi, eu aș putea să mă gândesc la d-ta fără să-mi fac reproșuri. Și poate că chiar Gonzalès ar fi mai sigur de fericirea căminului său.

Dar ai fi îndrăznit, Colette, chiar dacă aș fi înțeles, chiar dacă-ți ieșeam în întâmpinare să-ți susțin curajul? Aveai douăzeci și trei de ani, cred, trecuseră așa dar ani grei de cuminenie voită. Te-ai întrebat vreodată, d-ta a cărei inteligență nu se dă înapoi dela nimic, de ce dăruirea aceasta nu este pentru cei mai mulți bărbați decât un gest brutal și neglijent, în timp ce pentru fete reprezintă un act atât de primejdios, atât de emoționant încât se simt turburate

numai la gândul lui, un act aproape sfânt? Sunt de sigur multe cauze; să ți-o spun pe cea mai importantă. Până să vă dați, d-ta și celelalte fete, ați așteptat prea mult, v'ați gândit prea mult la asta. Pentru ca un astfel de act să fie spontan, să fie firesc, el trebuie aproape să precedeze imaginația și orice fel de pregătire. Vezi fetele dela țară și din mahalale, și vezi dimpotrivă ce povară e virginitatea lor pentru bărbați, atunci când întâmplător și-au păstrat-o până la vârsta când fata nu mai vrea să dispună de ea decât în cunoștință de cauză, și cu deplină voință.

Ar fi trebuit, Colette, să te naști în secolul viitor, când din primul timp al nubilității, ți s'ar fi încurajat curiozitatea înăscută, îndrăznelile inconștiente ale instinctului. E lucru grav să depășești momentul când te-ai fi dăruit în chip simplu, naiv, cu mulțumirea de fetiță neastâmpărată, momentul când dăruirea de sine nu este încă dăruirea nupțială. De pe urma constrângerii fizice și a culturii morale, încolțesc foarte repede acele noi sentimente care vor face ca dăruirea trupească să devină prea gravă: sentimente de apărare, de stăpânire de sine, de cinste, ca să spun cu vântul adevărat, cu ajutorul cărora fetele, pe măsură ce cresc, vor ști să reziste mai bine, vor voi să se păstreze mai mult. Poate că aceste construcții morale sunt mai șubrede decât voim să credem; dar ce importanță are aceasta dacă cei mai buni dintre noi le respectă? Și când mă gândesc mai bine, simt că și eu aș fi respectat această voință a d-tale, că aș fi încurajat-o poate chiar, dacă aș fi simțit-o slăbind. Ți-aș fi spus, sunt sigur de asta: Colette, ce vrei să faci? Și n'ai fi găsit în bucuria mea plină de scrupule, acea pornire franșă, sigură de dreptul ei, pe care dragostea d-tale ar fi așteptat-o în schimb.

Ai ghicit lucrul acesta, și poate că în taina sufletului d-tale ai necaz pe mine. E adevărat că astfel de scrupule sunt absurde; și cu cât mă gândesc mai mult, cu atât îmi dau seama mai bine de întristătoarea lor absurditate. Despre ce e vorba, la urma urmei? De a fi fericit, fără să răpești nimic din fericirea altuia.

Am fi fost fericiți amândoi, și ce am fi răpit din fericirea soțului d-tale? Dacă e om înțelept, el se va putea de sigur plânge mai târziu de nesocotita noastră cuminenție, căci va veni ziua când, într'un fel sau altul, el va plăti vina de a fi fost primul d-tale amant și totodată soțul d-tale. Într'un viitor pe care l-aș vrea cât mai apropiat, înțelepciunea moravurilor ne-ar fi evitat acest tragic conflict dintre pornirea firească ce ne mâna unul spre altul și sentimentul onoarei care ne ocrotea, și care era artificial și stupid, o repet, dar atât de nobil încât aș fi fost mai mult decât trist, aș fi fost parcă umilit dacă l-aș fi simțit slăbind în d-ta.

Fac foarte rău că-mi exprim atât de necruțător gândul. Conștiința această pudică a virginității, de care m'am simțit întotdeauna atât de pătruns în cât mi s'a părut că particip eu însumi la ea, pare puțin compatibilă cu ideile ce alcătuiesc tot miezul acestei cărți... Chiar dacă contradicția ar fi evidentă, nu m'aș gândi s'o ascund. Am renunțat de mult de a fi mereu de acord cu mine. Dar cred că nu mă contrazic. Conflictul acesta e dureros de îndată ce punem problema, dar n'ar trebui s'o punem, și nici nu s'ar pune dacă ar depinde de mine. Într'o societate bine orânduită, dăruirea trupească nu ar fi întârziată până în clipa când poate deveni un caz de conștiință. Supunându-ne delabun început instinctului, am împiedica nașterea acestei false modestii. Virginitatea, înlăturată cu voie bună de timpuriu, n'ar mai exercita această ciudată constrângere alcătuită din pudoare, din demnitate și dintr'un fel de spaimă.

Vă aduceți aminte, în *Război și Pace*, de Natașa Rostov și de aventura ei cu Anatol Kuraghin? Pe vremuri, când eram mai sensibil, săream totdeauna acest capitol. Natașa e atât de pură, atât de sinceră, iar Kuraghin nu e decât un prim amarez banal și îndrăzneț, care o să-și bată joc de ea. Gândul că Natașa, care e fată în toată firea, nu are puterea să-și stăpânească instinctul ce o mâna spre Anatol, mă mătnează ca o durere personală. Imi venea să-i strig,

asemenea spectatorului naiv de melodrame: „Bagă de seamă! Bagă bine de seamă! Uite, trădătorul stă colea și te pândește”. Aș fi găsit însă natural ca, mai înainte cu câțiva ani, Natașa să se fi dat camaradului ei Boris, sau chiar să se fi lăsat în voia husarului Denisov. Vreți și un alt exemplu? În *Liaisons dangereuses* puteți oare urmări fără strângere de inimă cucerirea Cécilei Volanges de către Valmont, și n'ați fi găsit și drept și drăguț ca la începutul romanului, Cécile să se fi lăsat în voia dorinței ei pentru cavalerul Danceny? Așa suntem făcuți: de îndată ce mobilele morale s'au format, de îndată ce s'au ivit la suprafața conștiinței, ținem ca ele să biruească, și suferim de înfrângerea lor ca de o nenorocire ce ne-ar lovi deadreptul pe noi. Nu ne trece prin minte că formarea lor este arbitrară, că noțiunile de care se leagă, fie ele de ordin religios sau social, sunt absurde și false, și că au fost născocite exclusiv pentru a îndreptăți o stare potrivnică naturii și rațiunii. Pentru că aceste minciuni găsesc mai mult credit pe lângă sufletele drepte, ele ne apar ca niște adevăruri nobile. Pot pricepe această iluzie; am spus îndeajuns în ce măsură o împărtășesc. Dar ceea ce socotim, fără voia noastră, ca o slăbiciune și o greșeală la o fată chibzuită, ni se va părea întotdeauna firesc și la locul lui la o fetiță abia nubilă al cărei trup numai a avut timp să se desvolte. Sentimentul moral de apărare, de stăpânire de sine, va putea lua ființă mai târziu, dar atunci va căpăta altă formă, aceea pe care o îmbracă la atâtea femei, cărora nu le mai e teamă de a se da, ci vor să se dea numai în cunoștință de cauză. Mai gândiți-vă că dacă Natașa sau Cécile n'ar mai fi fost virgine, Kuraghin și Valmont n'ar mai fi avut asupra lor aceeași putere și că în orice caz greșeala acestor două fete, care pentru dânsule ar fi fost mai puțin gravă, ar fi fost și mai puțin dramatică pentru noi.

Ne facem în general o idee din cele mai greșite des-

pre vârsta nubilității fetelor. Datinele vechi, din care s'a ispirat codul, și care statornicește începutul capacității lor matrimoniale la cincisprezece ani, îmi par mult mai aproape de media adevărată. Nu numai că începând dela această vârstă fetele sunt perfect capabile să guste dragostea, dar nu există perioadă când ele să fie mai bine pregătite pentru aceasta, afară doar de sfârșitul tinereții.

Oricine cunoaște moravurile de altădată va confirma această părere. Nu vorbesc numai de căsătoriile politice care de obicei se încheiau cu mult înainte de a fi consumate, dar care totuși se consumau la vârste de care s'ar speria astăzi mamele cu fete de măritat. Vorbesc de căsătoriile obișnuite, de căsătoriile încheiate în clasa micii nobilimi și a burgheziei. Și puteți verifica cu ușurință că ingenule lui Molière, care se mărită toate în ultimul act, n'au mai mult de șaisprezece ani. Célimène, care are douăzeci, e deja văduvă. Să însemne oare aceasta că de un secol sau doi încoace, temperamentul franțuzoaicelor s'a schimbat în această privință? Care ar putea fi cauza schimbării? Pământul nu s'a răcit atât de mult, iar Franța se află și azi la același grad de latitudine.

Dar ce să căutăm cauza presupusă a unei schimbări inexistente? Astăzi ca și în trecut, nubilitatea fetelor apare înainte de terminarea creșterii lor, iar capacitatea lor de a încerca simțământul dragostei precedează chiar ceea ce se chiamă în înțelesul precis al cuvântului, formația lor. Vedeți deci la ce vârstă începe cariera lor amoroasă atunci când sunt lăsate în voia instinctului, când nicio constrângere a familiei sau a societății nu le înfrânează. Știm cu toții că nimic nu ațăță mai mult dorința bărbaților — a bărbaților care nu mai sunt tocmai tineri — decât acest bruscă neastâmpăr, această ușoară rotunjire a formelor, această trezire a fecioarei în fetiță. Dar adolescența care inspiră această dorință nu-i rămâne indiferentă; o înțelege; trage bucurie din ea înainte de a o împărtăși; în primele ei turburări, în primele ei mândrii, se exprimă o sensualitate deja formată, care n'are nimic prematur

sau anormal. Și totuși, e adevărat că vârsta obișnuită a măritişului se depărtează tot mai mult. La începutul secolului al XIX-lea, fetele se măritau la optsprezece ani; pe la 1830, douăzeci de ani părea limita extremă. Astăzi, mamelor nu le mai e rușine dacă fetele lor, la douăzeci și cinci de ani, mai așteaptă un soț. Inrolarea nu se mai face la o vârstă așa de tânără. Și aceasta, pentru că autoritatea părinților a slăbit, înțelegerea dintre familii nu mai e socotită ca suficientă pentru încheierea contractelor, traiul în familie e mai blând, mai duios; dar mai ales pentru că se lasă fetelor mai multă independență, li se recunoaște dreptul de a alege, și știm acum ceea ce le îngreuează această alegere. Trebuie timp ca să găsești ceea ce dorești; trebuie mai mult încă pentru ca să te resemnezi la altceva decât doreai.

Și iată cum s'a mărit treptat și tinde să se mai mărească încă, intervalul dintre momentul când fetele sunt coapte pentru dragoste, și momentul când căsătoria le dă pe mâna unui bărbat. Stagiul impus virginității crește mereu în durată; el ocupă astăzi o perioadă aproape tot așa de lungă cât și aceea ce le rămâne celor mai multe femei ca să iubească. Această așteptare prelungită, determină, după împrejurări, efecte aproape potrivnice. La multe fete, sensualitatea care se trezea plină de neastâmpăr la pornire, și pe care satisfacții imediate ar fi menținut-o sau ar fi sporit-o, se ofilește și dispare odată acest moment depășit. Vedem tânguind din ea o flacără scurtă, ce scade și se stinge repede fiindcă nu e alimentată. Adolescența pasionată devine o față rece și pozitivă. Pasiunea poate să reapară mai târziu, prea târziu, și să dea peste cap, prin accidente neprevăzute, o existență deja statornicită, sau să nu mai reapară niciodată. În prima ipoteză, e mare pericol, în a doua e mare păcat. De cele mai multe ori însă, constrângerea, în loc să amorțească instinctul, îl atâță, și face ca povara lui să fie mai grea, mai permanent simțită, și de aceea insuportabilă. Fetele care vor suferi mai mult de pe urma asta nu vor fi cele mai pervertite, ci dimpotrivă cele mai sănătoase,

acelea la care sexualitatea n'a deviat ci își reclamă funcționarea naturală.

Și astfel se închide cercul: ați făcut ca legătura matrimonială să fie joc de loterie, i-ați îndepărtat termenul, ați făcut ca așteptarea ei să fie mai dureroasă. O călugăriță în celula ei e cel puțin fêrită de spectacolul dragostei; imaginația sau amintirile ei trebuie să-i ajungă pentru clipele de visare; regulele schimniciei, de altfel, o învâluie și o absorb. Dar ce stranie barbarie să interzicem dragostea, unei fecioare care trăiește în lume și căreia totul îi vorbește de dragoste! Față de fete, lumea nu arată nici precauții, nici pudoare. S'ar zice că virginitatea e de natură să le confere un fel de imunitate totală, să le sustragă până și dela aparența vreunei ispite. Așa că lumea nici nu se mai ferește de ele: sârmanele n'au decât să se descurce cum vor ști din atâtea sugestii provocatoare! Ba cărțile, teatrul, muzica, versurile; ba confidențele unei prietene măritate; ba atitudinea fără de rușine a tinerilor însurăței sau a amanților; — căci astăzi noi nu mai cunoaștem rezerva în gesturi sau modestia în vorbă ce pare să fi existat altă dată în această privință, și perechile de îndrăgostiți își expun fără nicio stînghereală amintirile și făgăduelile de voluptate; — ba negoțul de plăcere din orașe, urmărirea pe străzi, poftririle reciproce, amanții înlănțuiți în nopțile de vară.

„Astăzi, îmi spune d-na G..., când aceste amintiri reprezintă pentru mine tinerețea, găsesc în ele ceva mângâietor; sunt totuși amintiți de suferință. Când ne întorceam dela teatru sau dela bal, în serile de primăvară, întâlneam la tot pasul îndrăgostiți mergând braț la braț, sau aplecați unul peste altul în fundul trăsurilor; tremuram de gelozie. Dormeam prost; în zorii zilei îl auzeam pe fratele meu strecurându-se tiptil în dormitor: de unde oare venea?... Aveam prietene măritate; petreceam seara împreună; la plecare, le vedeam luându-l vesel de braț pe bărbatul lor, și le urmăream îndelung cu ochii. Eu, trebuia să mă întorc singură, în odaia mea pustie, unde mă aștepta amintirea atâtor întoarceri la fel de triste, atâtor exclamații de ne-

răbdare, atâtor lacrimi zădarnice. Da, lacrimi, și răs-vrătiri, și o amarăciune mai apăsătoare decât cea mai grozavă durere de dragoste! Să suferi pentru că iubești, e și asta o bucurie, dar această călcare în picioare a unei tinereți aprinse, neastâmpărate și lăsate în părăsire, această necurmată fugă a clipei, a prilejului, iată un chin de o cruzime fără pereche!"

Și astfel se desvoltă la fete obsesia istovitoare a actelor de dragoste. Niciuna nu rămâne cu totul neștiutoare; mai niciuna nu știe tot, și curiozitatea sporște încă nerăbdarea dorinței. Imaginația se adaugă acestor idei cu atâta persistență încât mai târziu realitatea va aduce numai decepții. „Nu puteam concepe, spunea iarăși d-na G..., că o ființă care are norocul să iubească, mai poate avea vreo altă grijă. Pentru ea, nimic altceva nu mai trebuie să aibă importanță. Grija de interesele ei sau de gospodărie pe care o vedeam la câte una din prietenele mele mă revolta ca o profanare. Eram poate nișel exaltată; căci așteptam de prea mult timp. Eram convinsă că atunci când iubești, nu mai faci altceva decât să iubești, că dragostea umple toată viața, că tot restul e lipsit de interes, că a rămâne sensibilă și la alte plăceri sau dureri, înseamnă a fi nevrednică, înseamnă o decădere...”

Profesorul Metchnikoff care, cum se știe, caută mijloacele de a prelungi viața omenească, consideră virginitatea ca extrem de vătămătoare pentru specie. El vede într'insa cauza unui fel de intoxicări permanente, iar himenul i se pare a fi, la fel cu apendicele, unul din acele organe rămase fără întrebuințare și care nu subsistă decât ca să ne dăuneze. Dacă l-am înțeles bine, ar vrea ca această membrană să fie desființată cât mai de timpuriu, chiar și altfel decât prin operația naturală, și aceasta în interesul exclusiv al igienei și sănătății fetelor. Este sigur că pe măsură ce stagiul virginității se prelungește, devin tot mai numeroase la femei cazurile de desechilibru organic,

de neurastenie, de slăbire a organismului. Astăzi, în echilibrul corpului feminin, se pare că este rupt ceva, încât o femeie perfect sănătoasă, cu un sistem nervos care să funcționeze normal, fără exasperare și fără atonie, este o excepție vrednică de a fi luată în seamă. Trebuie oare să admitem, cu Metchnikoff, că aceste leziuni corespund unui fel de intoxicări locale, susceptibilă de a se extinde și a se generaliza? Nu știu, dar cum să credem că am putea comprima fără primejdie jocul unei funcțiuni necesare? Pentru a reda femeilor echilibrul și sănătatea, nu poate ajunge ablațiunea chirurgicală a unui organ stingheritor; trebuie ca funcțiunea astăzi oprită să-și regăsească la timpul potrivit exercițiul natural.

De altfel, turburările imaginației a căror obârșie și formă le-am arătat, explică în deajuns acest dezechilibru. La fete, dorința surescitată nu se caracterizează și nu se localizează ca la bărbat; e o stare difuză care învăluie întreaga ființă. Sensibilitatea e atât de risipită, împrăștiată, încât se confundă cu însăși persoana, și totuși, parcă năpădește toată, la orice emoție, fiecare părticică a trupului. Cel mai neînsemnat contact atrage asupra punctului atins întreaga energie vitală. Orice senzație se prelungeste, se propagă prin vibrații succesive până la limita extremă a ființei. Să nu vă mirați că un vers, un parfum, o frază muzicală, o atingere în treacăt, o strângere de mână pot duce uneori pe o tânără virgină până la amețeală, până la leșin: în fiecare emoție a lor, se adună întreaga putere a dorinței. Dar să nu vă mirați nici dacă această permanentă încordare destramă armonia forțelor, dacă oboseala și desordinea imaginației birue în cele din urmă vigoarea tinereții.

În această stare, nu numai că mintea e ocupată de viziuni din ce în ce mai precise, de obsesia din ce în ce mai stringentă a dragostei, dar toate sentimentele, toate gândurile îmbracă o formă pasionată. Prietenia va deveni o pornire exclusivă și plină de gelozie, devotamentul va fi împins până la cele mai absurde sacrificii; uneori fata va simți nevoia de a se da cu

trup și suflet unor capricii trecătoare, sau care nu comportă astfel de excese. Nu va exista la ea un simțământ de mijloc între un desgust plin de dispreț și o exaltare extremă, între o uitare de sine uneori imprudentă și o apărare uneori plină de răutate a persoanei ei, între intoleranță și admirație. Trupul și sufletul se uzează în această zădarnică înfățișare, căreia de cele mai multe ori îi refuzăm până și singura potolire eficace, adică deprinderea unei munci regulate. Să zicem că descrierea mea e exagerată și nu privește decât cazurile extreme. Se poate însă nega turburarea, permanența visării, disproporția dintre emoțiile încercate și cauza lor, neliniștea ce sporește odată cu curiozitatea? Se poate nega oboseala și exaltarea? Și ce găsiți, pentru a satisface instinctul, între căsătoria a cărei așteptare istovește fetele, și dragostea pură și simplă pe care le-o interziceți? V'ați întrebat vreodată ce ar face ele dacă ar fi libere? „În 1782, povestește undeva Rivarol, câteva domnișoare de neam, plictisindu-se la mănăstirea Abbaye-au-Bois, s'au apucat să scrie un răvaș frumos Sultanului Turcesc rugându-l să le primească în serai... Plictiseala din mănăstire și dorul de dragoste le-au determinat să facă un lucru foarte *natural*”.

Ca să găsească prilejuri de a fi seduse, fetele de azi, care nu mai sunt sechestrare în mănăstiri, n'ar avea nevoie să meargă așa de departe. Dar ia să cedeze ispitei, și nu vor mai putea să se mărite, vor fi excluse din societate, poate chiar din familie; se vor degrada chiar în ochii bărbatului din dragoste pentru care vor fi cedat. Care dintre ele se simte destul de tare și sigură de sine ca să riste atât de mult? Între timp, viața se scurge cu pândirea acelei căsătorii atât de așteptate, ce nu se va prezenta poate niciodată. Nu există fată care să nu aibă în apropierea ei un bărbat dornic și capabil de a-i da, atât cât e încă tânără, plăcerea sau iluzia dragostei, — și în felul acesta, ea ar cunoaște cel puțin dragostea, dacă nu căsătoria. Astăzi, dacă nu găsește soț, e lipsită de tof. Ar aștepta mai bucuros dacă ar ști că această aștep-

tare are un sfârșit, dar cum să-și păstreze curajul și încrederea în fața unui viitor fără limită? Și zilele se scurg, și nu trăiești decât odată, și n'ai decât o singură tinerețe. Simți cum ți se duce veselia, vezi cum trupul ți se vestejește, sau, dacă rămâi frumoasă, trebuie să suferi zilnic de pe urma contemplării solitare a frumuseții tale. Mi-a fost dat să văd murind o fată de douăzeci și cinci de ani, și mi-au revenit în munte epitafele din Antologie, eternul bocet al poezilor pentru fecioara moartă înainte de vreme. Prietenei mele, nu vremea îi lipsise. Nu vreau să-mi exagerez puterea și dulceața dragostei. Cred, și am mai spus-o, că pe un anumit plan mai înalt al visului și speranței, decepția este inevitabilă. Și totuși, să mori fără a ști!

Imi obiectați că fetele nu mai trec atât de brusc dela inocența virginală la demnitatea de soție: „Faza de așteptare, spuneți, s'a prelungit, ce-i drept, dar în acest răstimp, fetele se bucură de o libertate care ar fi părut scandaloașă bunicelor noastre, și care, fără să le procure toate satisfacțiile dragostei, le lasă totuși să întrevadă unele din ele. Au mai multe plăceri, și de un alt soi de cât se crede...” Știu și eu că multe fete, fără să aibă un amant în înțelesul precis al cuvântului, și-au luat totuși măsurile ca să-și petreacă timpul fără prea multă plictiseală până în ziua nesigură a măritişului; știu că nu toate își întrebuințează timpul liber ca să meargă la concerte, la plimbare, sau la cursul profesorului X... Mi-a fost dat să aud, între dansatoare și cavaleri, conversații destul de îndrăznețe, sau să surprind unele gesturi aventuroase, întâmpinate cu destulă bunăvoință. Am citit și eu romanul lui Marcel Prévost, al cărui titlu a îmbogățit limba cu o expresie pe care aş vrea s'o cred efemeră *) și care e o carte puternică și curajoasă. Dar din punctul de vedere în care ne aflăm, veți admite, cred, că distracțiile semi-virginelor nu sunt de natură a restabili echilibrul nervos, a potoli turburările imaginației sau simțurilor. Căci pe fetele

*) Aluzie la romanul „Les demi-vierges” (Semi-vinginele) (Nota Trad).

mai puțin îndrăznețe, tocmai pe ele instinctul le chinuște mai puțin, iar pentru celelalte, nimic nu e mai rău decât satisfacțiile incomplete sau ocolite. Ele însemnează o înșelare a instinctului, așa cum îți înșeli foamea cu tutun sau alcool; nu distrugi pofta de mâncare, dar îți distrugi stomacul. De altfel, răul nu e poate încă atât de grav, nici atât de general cât se crede, și în cartea în care a denunțat aceste moravuri, Marcel Prévost a descris aspecte mai pronunțate decât acelea ce se pot observa de obicei. În cele mai multe cazuri, fetele chiar cele mai îndrăznețe rămân mai caste decât își închipue chiar ele, și experiența lor nu merge atât de departe încât măritișul să nu le rezerve, nu numai impresii noi, dar chiar și unele surprize

De fapt, este vorba aci de o stare transitorie între constrângerea vechii educații și libertatea adevărată pe care o preconizez, și în aceste tranziții, orice am face, mai rămâne întotdeauna ceva echivoc sau degradant. Nu mai ai nici supunerea pe care ți-o dă robia, nici franchețea cinstită a libertății; nu știi nici să te păstrezi nici să te dai cu totul, și aluneci spre acele compromisuri viclene care nu aduc fericirea și atențază întotdeauna la demnitate. E ceva șocant în ființa căreia îi lipsește curajul de a alege între diferitele stări ce i se prezintă, ci încearcă să combine, prin calcul sau disimulare, avantajele a două purtări opuse. Eroinele lui Marcel Prévost n'aveau curajul să se poarte nici ca virgine, nici ca femei emancipate, ci vroiau să cumuleze folosul virginității lor nominale cu cât se poate mai multă experiență feminină. Gălesc în această tocmeală prea multă prudență sau prea multă impudoare. O să-mi spuneți că mă cam întrec cu severitatea. Vă repet: îmi place pudoarea, îmi place puritatea, și dacă mi-ar sta în putere, aș vrea să salvez fetele dela aceste contacte ofensătoare care m'au jignit întotdeauna pentru ele, și de care aș fi vrut să le văd mai revoltate. Vreau ca ele să cedeze deschis instinctului, să meargă până la capătul dorinței, să se dea când au poftă, dar urăsc ca ele să se hălcuească,

să se dea în felioare, și ca teama sau calculul să le țină loc de castitate.

Între aceste practici cruțătoare, progresive, a căror limită e dinainte fixată de prudență, nu de pudoare, și dăruirea plină de încredere pe care o preconizez eu, văd întreaga deosebire dintre viciu și voluptate. Ceea ce este poate mai respingător ca orice în acest libertinaj secret, afară de disimularea și de cruditatea convențiilor pe care le presupune, e că simți în el mai mult curiozitate rece sau depravare decât sensualitate adevărată. Dacă dorința ar fi sinceră, ce repede ar mai mătura orice înțelegere prealabilă, ce repede ar doborî toate stavilele! Semi-virginele lui Marcel Prévost nu vor fi femei pasionate, nici măcar femei sensuale, iar nenorocita lor iscusință va micșora încă și mai mult, fără îndoială, slaba lor capacitate de dragoste. Ele nu erau făcute ca să iubească, iar tinerii care le solicitau sau le asistau în acest joc nu le iubeau nici ei. Dragostea adevărată are mai multe pretenții, sau mai mult respect. Să furi unor fete, prin îndrăzneală, sau folosindu-te cu dibăcie de turburarea lor, acele atingeri întâmplătoare care de afară seamănă cu desmierdările, este faptă de școlar care se excită, nu de tânăr care iubește. „Micile dorinți sunt acelea care fac pe un tânăr îndrăzneț; cele mari îl absorb și-l înfrânează”. A spus-o Jacques Casanova care se pricepea în lucrurile astea.

Cred că în viitor nimic nu va trebui să subsiste din aceste apucături. Când o fată va încerca un sentiment puternic, sincer, de ce să și-l interzică, de ce să se oprească la jumătatea drumului, pentru cine să se păstreze intactă, sau mai bine zis virgină? Starea de vagă neliniște, acea sensibilitate anonimă, ca să zic așa, de care profită azi amatorii, va fi dispărut odată cu constrângerea care a provocat-o, și de altfel, la vârsta când fetele de azi au căpătat destulă libertate ca să tolereze familiaritatea directă a bărbaților, fetele din viitor vor fi avut deja câțiva amanți. Posesiunea le va fi deflorat mai puțin decât complezența rece sau curiozitățile suspecte. Va fi bine ca înainte de a ajunge

la dragoste ele să se fi familiarizat cu celălalt sex, ca între fete și băieți să se stabilească o frecventare continuă, ca să nu mai fie crescuți departe unii de ceilalți ca niște animale de specii diferite țărцуți fiecare în câte un colț al Grădinei Zoologice. Educația va fi probabil comună pentru cele două sexe, iar obiecția ce se ridică de obicei contra acestui sistem, anume că băieții și fetele s'ar afla într'un contact permanent, exprimă dimpotrivă avantajul lui cel mai evident. În felul acesta se vor forma de timpuriu simpatiile, în felul acesta se vor desvălui afinitățile naturale; prietenia va deschide calea dorinței și dragostei. Adăugați, dacă vreți, că școala nu va mai face o taină din conformația sexuală și din fenomenele de reproducere, deși asupra acestui punct am oarecare rezerve, căci un amant îmi pare preferabil profesorului de fiziologie, pentru desvăluirea unor atât de interesante secrete.

Mă întorc pentru o clipă la un subiect pe care l-am mai atins, și întreb iarăși ce fel de siguranță de judecată se poate aștepta dela o fată condusă spre căsătorie în această stare. Nu ajunge că i-am îngreuiat alegerea unui bărbat; o facem mai puțin capabilă pentru această alegere. Pe de o parte am îngrămădit în fața ei dificultățile, contradicțiile exterioare; iar pe de altă parte, prin felul de existență la care o constrângem, o lipsim de sânge rece, de echilibru și de chibzuință. O femeie cu simțurile satisfăcute, care și ia un amant sau un soț, e conștientă, e răspunzătoare de preferința ei. Alegerea făcută va putea părea caraghioasă sau absurdă, văzută din afară; îl va putea stingheri pe moralist; dar va corespunde într'un fel sau altul cu firea ei, cu gustul ei individual. O fecioară, dimpotrivă, stăpănită de nevoia impersonală și difuză care o obsedează, se află la cheremul împrejurărilor și întâmplării. Cu perfectă bună credință își va închipui că-l iubește pe cel dintâiu bărbat cu care se va fi

întâlnit instinctul ei. Se va mărita cu el, dacă e o partidă posibilă; și se va socoti în culmea fericirii. Dar îndată după trecerea primei exaltări, se va pomeni în fața unui individ pe care-l cercetează și nu-l cunoaște. A crezut că iubește un bărbat, în realitate a căutat numai bărbatul. Nu sunt nedrept pentru sexul meu; surpriza aceasta nu va fi întotdeauna o desiluzie. Dar am văzut femei de curând măritate, după o scurtă beție a simțurilor, trezindu-se deodată îngrozite. Totul, la bărbatul lor, le era necunoscut, ba uneori chiar vrăjmas; nu-l mai recunoșteau, nu se mai recunoșteau pe ele însele. Parcă se risipise treptat efectul unui narcotic, ca să li se desvăluie o realitate pe care nici n'o bănuiau. Și într'adevăr, nu pe acest bărbat l-au iubit, și atunci când au crezut că-l aleg, ele n'au făcut-o ca ființe distincte și libere. Istovite sau pervertite de o virginitate prea îndelungată, ele ascultaseră de instinctul colectiv, anonim, al sexului lor. Dar le învățase oare cineva să facă deosebirea dintre a te supune instinctului și a-ți alege un soț?

Dorința înfrânată poate provoca rătăciri mai ciudate și mai complexe. Fetele pe care o falsă vocație (le îndeamnă să se călugărească, acelea pe care o nestăpănită nevoie de a se devota le împinge la sacrificii disproporționate, acelea care, asemenea lui Dorothy Brooke din *Middlemarch* de George Eliot, confundă admirația sau supunerea spirituală cu amorul, sunt victimele unei surescitări a imaginației în care eu văd expresia ocolită a pornirii sexuale. Aci, satisfacția așteptată fiind de scadență lungă, iluzia poate dăinui multă vreme. Decepția va fi mai puțin bruscă, dar tot atât de inevitabilă. Oricât interes am putea avea să ne înșelăm singuri, oricât am fi de mândri ca să nu ne recunoaștem greșeala, adevărul își reia mai curând sau mai târziu drepturile. „Femeile, spune undeva Tolstoi, sunt în general ființe lipsite de forță morală, — trec peste alte câteva epitete puțin amabile — pe când fetele, cam la vârsta de douăzeci de ani, sunt pornite spre orice fapte mărețe și ideal de frumoase”. Și Tolstoi deduce de aci că bărbații au că-

zut atât de jos încât degradează treptat până la nivelul lor pe nefericitele fete cu care s'au însurat. După părerea mea însă, anomalia pe care o semnalează trebuie să aibă altă explicație. Cauza ei rezidă tocmai în faptul că, în răstimpul dintre nubilitate și măritiș, activitatea instinctivă a fetelor e surescitată dincolo de normal și că, la multe din ele, predispuse prin firea lor sau prin educația primită, această activitate se abate spre calea îndreptării sufletești, spre un fel de înălțare a concepției lor despre viață. Ele își alcătuiesc astfel, prin comprimarea unor anumite inclinații, prin exagerarea orgolioasă a unor anumite năzuinți, un caracter pur artificial și această urzeală se destramă într'adevăr la ciocnirile repetate cu experiența. În cazurile observate de Tolstoi, exact sau autentic era caracterul femeii; pe acel al fetei, o constrângere arbitrară îl denaturase înfrumusețându-l.

Am arătat și mai înainte că această generozitate de intenții nișel cam voită, că acest idealism cam artificial se întorc cu cruzime chiar împotriva fetelor, că de pe urma lor, ele își exagerează importanța dăruirii trupești sau calitatea sentimentelor ce ar trebui să însoțească această dăruire. Am spus că pentru ele, problema măritișului poate deveni aproape imposibil de rezolvat și că, ținând seama de toate însușirile pe care le cer unui bărbat, ele riscă să nu se poată hotărî niciodată decât cu inima îndoită. Dar ele mai riscă și altceva: ca în luarea acestei hotărâri resemnate, să treacă tocmai peste însușirile esențiale. Tot purificând și idealizând instinctul, ele ajung la un fel de dispreț, perfect sincer, pentru genul de satisfacții prin care acest instinct se manifestă în mod natural. Ca să spun lucrurilor pe nume, ele ajung să considere ca neglijabilă sau chiar ca înjositoare plăcerea simțurilor, ca și cum întreaga lor năzuință spre ideal ar fi altceva decât o sensualitate deviată dela scopul ei! Așa că în alegerea soțului, numai idealismul își va menține hotărît exigențele. E nevoie să mai adaug că instinctul se va răzbuna odată, și că peste

câțiva ani, se va cere amantului ceea ce se socotește de prisos a se pretinde soțului?

Eu un adevăr stabilit prin experiență că cusururile unui bărbat nu dovedesc nimic împotriva soției, sau că este cu neputință să apreciezi calitatea unei soții după bărbatul ei. Unele din aceste uniri nepotrivite se explică de sigur prin interes; dar de cele mai multe ori, disproporția n'are nici măcar scuza de a fi interesată. Femeile au ales, au fost alese, mai sus sau mai jos de firea lor. După cum instinctul a acționat asupra lor în chip direct sau ocolit, răstimpul de așteptare virginală a scoborât în mod artificial sau a înălțat dimpotrivă nivelul caracterului lor original. Trebuie să subliniem aci avantajul măritășurilor de altă dată, măritășuri precoce și orânduite de autoritatea familiei: ele nu lăsau timp fetelor să-și formeze o falsă personalitate, a cărei descompunere echivalează cu un divorț. Viața conjugală nu începea cu o greșeală asupra persoanei, și tot e mai bună necunoașterea reciprocă decât o cunoaștere greșită. Cu aceste greșeli se întâmplă ca și cu minciunile; ele nu sunt grave decât fiindcă nu poți persevera în ele la nesfârșit. Viața însă e o aspră școală de sinceritate involuntară. Și mai curând sau mai târziu va trebui să se prăbușească construcția aceasta a unui caracter artificial, a cărui falsă demnitate a putut oarecum seduce, sau, după caz, va trebui să repara simplicitatea firii adevărate pe care au mascat-o moravuri nechibzuite.

Așa dar, noi impunem fetelor, pe timpul unei perioade destul de lungi și care tinde să se mai prelungească încă, să lupte contra instinctului sexual. Ele nu pot avea amanți fără a se expune unor neajunsuri pe care și cei mai aspri judecători le socotesc disproporționate față de vină, și fără a jigni acel sentiment al onoarei pe care însăși constrângerea l-a întreținut în sufletul lor. Singura ieșire pe care o îngăduim instinctului este căsătoria, și prin aceasta fetele sunt

puse în situația să caute un bărbat, care să întrunească și farmecul amantului și însușirile soțului. De unde nu, vor trebui sau să se mărite fără dragoste, sau să se mărite fără chibzueală, sau să-și poarte povara inutilă a celibatului. Dar exagerarea și deformarea treptată a instinctului le răpește mai toată luciditatea în fața acestor alternative care ar face să șovăie și pe omul cel mai înțelept.

Acesta e, în trăsături mari, tabloul. De ce să menținem aceste contradicții barbare între datină și natură, între morală și moravuri? Pentru respectarea unei prejudecăți a cărei obârșie cu greu o întrevedem și al cărei rost, mintea zădarnic se trudește să-l afle.

Înțelegem ca pe vremea când femeile se cumpărau ca vitele, fecioarele să fi căpătat preț mai bun. Pe piețele din Orient, sclava nou-nouță e mai scumpă decât una care a mai servit. Înțelegem de asemenea ca morala creștină să poruncească fetelor castitatea, de vreme ce actul trupesc e un păcat de care numai taina nunții poate mântui pe om. Acestui sistem i s'ar putea cel mult obiecta că ar trebui să nu se arate mai puțin indulgent față de păcatul fetelor decât față de adulterul femeilor, care-mi închipui că nu e cuprins în taina nunții și care pe deasupra mai implică și călcarea unui jurământ. După dreapta judecată, ar trebui ca fetele să aibă cel puțin aceeași libertate de dragoste ca și femeile. Dar e zădarnic să cercetăm această prejudecată în raport cu o stare de civilizație care nu mai e a noastră, sau în raport cu o religie care și-a pierdut puterea inspiratoare chiar și asupra drept-credincioșilor. Considerată în sine, ce însemnează această prejudecată, care e valoarea ei?

Mi se va admite, sper, că ea nu e menținută în interesul fetelor. Grija de a le ocroti împotriva unor porniri nesocotite ar fi legitimă; dar aceste porniri, dacă sunt nefericite, cel puțin nu durează mult; pe când o căsătorie proastă e mai greu de desfăcut, și ar fi mai chibzuit să le apărăm de căsătoriile proaste. Este evident că în starea actuală a moravurilor, o fată virgină găsește mai lesne un soț, ba virginitatea fetelor

este condiția tacită a mai tuturor căsătoriilor. Dar această situație este consecința prejudecății, nu îndreptățirea ei. Un bărbat s'ar considera înșelat dacă fata cu care se însoară nu mai e intactă, și totuși adevărul e că pe bărbați mai mult îi îndepărtează decât îi ispitește virginitatea fetelor, cu excepția, cum am mai arătat, a unui singur moment din viața lor, acela când virilitatea începe să scadă. Mai trebuie exceptată apoi o mică elită de amanți din naștere și de seducători quasi-profesioniști, la care dorința de fecioare e un sentiment mai puțin trecător. Cu această dublă rezervă, observația mea rămâne în picioare. În cele mai multe cazuri, același bărbat care s'ar revolta la gândul că logodnica lui a avut amanți, ar prefera, în taina sufletului său, să ia o văduvă sau o femeie divorțată.

Mi s'a povestit următoarea anecdotă. La douăzeci și doi de ani o fată pe care s'o numim Cécile s'a îndrăgostit de un bărbat căruia să-i zicem Georges, și ar fi dorit să se mărite cu el. Georges era un băiat voinic, vesel, cam gălăgios, cam vulgar; Cécile era fină și mândră. Dragostea Cécilei n'a scăpat părinților și prietenelor. Georges însă n'a luat-o în seamă. Să fie din neștiință, din nebăgare de seamă sau din dispreț? nu se știe. Cécile a suferit, a plâns, a slăbit; Georges pe care-l vedea des și în mod oarecum familiar, a început să-l uimească cu toanele ei; apoi, în anul următor, a consimțit să se mărite cu un anume François, care o aștepta de mult cu răbdare. Trec alți doi trei ani. Cécile a devenit o femeie frumoasă; nu mai e sfi-oasă, nici stingherită, vorbește hotărît și știe să-și impună capriciile; stăpână pe existența ei și domnându-și bărbatul, ea și-a însușit îndrăzneala provocatoare a femeilor. Bărbații o remarcă, îi dau târcoale. Ați ghicit de sigur ce se întâmplă: Georges se îndrăgostește de ea. Georges o iubește pe Cécile, dar așa cum ar iubi o femeie nouă; în dorința lui nu intră nicio amintire a trecutului. Nu vede nici cel mai mic raport între această femeie atât de ispitoare și copila neînsemnată a cărei dragoste o trecuse cu vederea. Cécile se bucură de triumful ei, dar la rându-i res-

pinge dragostea lui Georges, deși nu e departe de a-l iubi din nou și deși nu l-a iubit niciodată pe François. E prea târziu. Treaba lui Georges dacă n'a putut ghici în fata de altădată pe femeia pe care fericirea avea s'o desvăluie. Pe François, Cécile o să-l înșele, de asta nu mai încapе îndoială, dar o să-l înșele cu primul venit, nu cu bărbatul care i-a disprețuit tinerețea.

Intâmplarea aceasta e simbolică, și altfel n'aș fi povestit-o. Este adevărat că în genere, bărbații acordă puțină atenție fetelor. Intrebați pe celibatari și vă veți convinge. „Cum să te apropii, o să vă spună ei, de ființele astea atât de stranii încât parcă ar fi din altă rasă sau din altă specie, care ba te îndepărtează prin sârbezimea lor, ba te sperie prin misterul lor, care țintesc locului orice început de intimitate prin sfiala pe care o resimt sau o provoacă, care vorbesc parcă altă limbă, cărora nu știi ce să le spui sau care nu știu ce să-ți răspundă?” Intr'un salon cu fete și femei, observați care e atitudinea bărbaților. În jurul femeilor se adună tot ce e mai de soiul printre musafirii masculini; fetele trebuie să se mulțumească cu frățiorii, cu adolescenții sfioși și cu aspiranții fără interes. Ce să deducem de aci, dacă nu că virginitatea nu exercită asupra bărbaților același farmec ca femeia cu experiență, și că femeia devine mai ispititoare pe măsură ce o formează amorul? Cécile, cât timp a fost virgină, nu și-a atras măcar privirile lui Georges; ca femeie, Georges a iubit-o. Georges nu s'a simțit nicio clipă ispitit să se însoare cu Cécile fată; ar fi vrut însă ca ea să divorțeze pentru el, sau ar fi luat-o de nevastă, dacă ar fi fost văduvă.

Indiferenți față de modestia prefăcută a fetelor sau față de exaltarea lor ascunsă, cei mai mulți bărbați nu sunt ispitiți decât de femeile cu experiența plăcerii, sau îndrăznețe în căutarea plăcerii. Prejudecata virginității, așa dar, nu s'a putut întări și îndătina în folosul fetelor; ea nu poate fi susținută din acest punct de vedere. Când se recomandă fetelor: „Păstrați-vă întregi pentru soțul vostru”, aceasta nu poate însemna: „Aveți puțină răbdare ca să găsiți ceva mai bun. Nu pierdeți

nimic așteptând". Vor aștepta, și vor pierde. Vor pierde nu numai pe bărbatul sau pe bărbații care le-ar fi plăcut ca amanți. Vor pierde pe soții care n'au fost ispitiți de proșpețimea lor de fecioare, dar pe care bujorii de femeie i-ar fi cucerit. Vor pierde pe acei soți pe care nu i-au cunoscut niciodată, fiindcă aceștia trăiau prin cercuri depărtate de lumea lor, și de care hazardurile divergente ale vieții libere le-ar fi putut apropia. Dacă, deci, printr'o sforțare a imaginației cu care cititorul trebuie să se fi deprins de sigur, desființăm această groaznică prejudecată cu toate urmările ei, căsătoria pentru femei nu devine mai grea, ci dimpotrivă, mai comodă.

Dacă ne gândim așa dar numai la folosul femeilor, prejudecata nu rezistă cercetării; de aceea ne-am și deprins să-i explicăm persistența prin egoismul îndărătnic al bărbaților, care în această împrejurare nici n'ar fi un egoism cu rost. Dar în zădar am căuta rădăcinile acestei încăpățănări egoiste, dacă excludem rutina și supunerea oarbă la o tradiție. Din momentul ce admitem că bărbații se simt mai puțin atrași de fecioare decât de femei, nu mai putem susține că acest egoism e în interesul plăcerii lor. Se va spune oare că educarea amoroasă a unei fecioare poate procura bărbatului un șir întreg de voluptăți speciale? Asta ar putea deveni adevărat în sistemul meu, atunci când bărbatul se va fi pregătit cum se cuvine pentru această grea educație; nu e însă adevărat astăzi, ba dimpotrivă. Virginitatea fetelor să fie oare o cheazășie pentru virtutea femeii? Ar exista atunci mai multe soții ireproșabile decât ne vine a crede. În sistemul meu, când fetele vor fi libere, păstrarea dărză a virginității de către vreo fată va avea poate o semnificație; nu va însemna altceva fără îndoială decât că simțurile-i sunt încete și reci, ceea ce n'are nimic comun cu virtutea. Dar astăzi, când fetele sunt nevoite, sub cele mai aspre pedepse, să reziste instinctului, și când mai toate îi rezistă într'adevăr, ce însemnează cuminenția lor, dacă nu că au cunoștință de primejdiiile la care le-ar expune o greșală și că n'au

curajul să riște? Intru cât această prudență chibzuită a fetelor îl poate feri pe bărbat de trădările viitoare ale soției, în genere mai tolerate, mai ușor de ascuns, și cu urmări mai puțin grave? Toate aceste observațiuni sunt atât de cunoscute încât mi-e și rușine să le formulez. Mă grăbesc să le închei. Rămâne dovedit că la obârșia acestei prejudecăți nu e nici plăcerea masculului, nici onoarea soțului.

Atunci? Ce mai rămâne? Vrei ca soția d-tale să nu-ți fi aparținut decât d-tale? Mergi atunci până la capăt în strășnicia d-tale de proprietar. Inchide-ți nevasta în harem, pune eunuci s'o păzească și n'o lăsa să iasă decât cu vâlul peste obraz. Spune ca acel soț din melodramă: „Femeia asta e a mea, și am să omor pe oricine ar vrea să se atingă de ea”. Dar nu îndrăznești să mărturisești astfel de sentimente, pe care de fapt nici nu le ai. Ți-ar fi rușine să-ți păzești nevasta așa cum țăranul își păzește găinile sau fructele. Prejudecata dăinuiește în tine după ce instinctele barbare care o explică au dispărut, tot astfel cum unii mai păstrează superstiții sau deprinderi pioase și după ce și-au pierdut credința. Aveam deci temeiul să susțin că prejudecata d-tale nu mai însemnează nimic de îndată ce o izolăm de moravurile sălbatice sau de ascetismul religios care i-au fost altădată suportul. Ea este o rămășiță din veacurile trecute ale civilizației. Nu este singura, nu-i vorba. Să scăpăm cel puțin de asta.

Știu că putem întâlni pasiuni destul de puternice ca să fie exclusive, și pe care gelozia de trecut le chinuiește cumplit. Se cunosc de asemenea unele exemple de fericire conjugală gravă, atât de pură, atât de completă încât e firesc ca acești bărbați și aceste femei, atât de rare, să vrea ca viața lor întreagă să fie una cu această fericire. Unitatea unor astfel de căsnicii face frumusețea lor, așa vrea să spun poezia lor, și orice amintire, orice urmă a vreunui contact ar putea arunca o pată asupra acestor fericiri neîntinate. Iată singurele sentimente sincere, reale, în care prejudecata ar putea fi îndreptățită, și niciodată nu voi vorbi de ele cu îndeajuns respect. Să te păstrezi pură

pentru ființa iubită, căreia îi vei rămâne totdeauna credincioasă, înseamnă să-ți legi fidelitatea de înseși isvoarele vieții, să-ți contopești viața cu această dragoste predestinată. Dar să ne înțelegem. Admirăm aceste exemple, însă trebuie să recunoaștem că sunt puțin comune, și dacă ne mișcă, e poate tocmai pentru că sunt atât de rare. Trebuie să păstrăm oare la nefârșit o prejudecată neroadă și dăunătoare, pentru cele câteva rare sentimente nobile pe care le poate provoca sau ocroti? Nu există sistem moral, oricât de absurd, care să nu fie în stare să inspire emoții și năzuinți înalte unor suflete alese, și acest fapt e o dovadă, nu de valoarea sistemului, ci de valoarea omului. Femeile, atunci când încearcă o dorință de oarecare intensitate sau o iubire de oarecare gravitate, pot și ele regreta că viața amoroasă a soțului lor n'a început cu dănsule. Cu toate acestea, nu vă trece prin minte să impuneți bărbaților virginitatea, deși ar trebui s'o faceți dacă ați fi consecvenți. De altfel, n'am pretenția să opresc nici pe bărbați nici pe femei să se păstreze neatinși, dacă o preferă, pentru ființa a cărei iubire urmează să ocupe tot restul existenței. Nimeni nu va fi obligat să se folosească de libertatea pe care i-o acord. Se va putea întâmpla, în ipoteza mea, ca primul amant să devină soțul, ca prima amantă să devină soția, ca pasiunea împărtășită să se termine cu fidelitatea conjugală, ca un om să trăească și să moară fără a fi cunoscut mai mult de o dorință sau mai mult de o fericire. Dafnis și Cloe, am mai spus-o, vor sfârși poate ca Filemon și Baucis. Și fără îndoială, femeile stăpânite de această înclinare spre fidelitate se vor apăra și contra dăruirii premature, tot așa de lesne ca și unele fete de azi contra contactelor sau dorințelor care, și ele, ajung pentru a întuneca această puritate ideală. Mi-ar părea rău ca reforma mea să nu cruțe aceste excepții admirabile, dar chiar de ar fi să le atingă, este oare drept ca, pentru simpla frumusețe a unei armonii atât de rare, să menținem un sistem întreg a cărui incoerență și primejdie la cunoașteți acum îndeajuns?

Ceea ce până acum s'a opus oricărei îmbunătățiri sănătoase a căsătoriei este totuși această prejudecată pe care o denunț la rândul meu după atâția alții, „Fecioara, spunea deja Stendhal, este izvorul fecund — fecund e un epitet destul de menorocit sau o antifrază destul de îndrăzneată — al viciilor și nenorocirilor ce sunt urmarea căsătoriilor noastre de azi. Ea face imposibilă libertatea pentru fete”. Același Stendhal spune în altă parte: „Cunosc puține familii mai fericite decât acelea din Oberland, și e îndeobște cunoscut că aci fetele își petrec cu amanții lor nopțile de Sâmbătă spre Duminecă”. Urmează o anecdotă în sprijinul acestei mărturii, și a cărei veracitate sunt departe de a o garanta; dar ceea ce mă interesează este aprobarea și satisfacția lui Stendhal. Balzac amintește și-și însușește fraza cunoscută a lui Rousseau: „La popoarele cu moravuri bune, fetele sunt ușor de cucerit iar femeile severe. Contrariul se întâmplă la acelea care n'au astfel de moravuri”. Consecințele pe care le trage Balzac din această afirmație sunt destul de importante ca să nu merite a fi dezvoltate pe larg. Dar vom găsi ceva mai departe un prilej mai bun pentru această cercetare. Deocamdată, vreau să fac apel la imaginația Dv., la facultățile Dv. emotive.

Faceți o sforțare, închegați și precizați în minte imaginea miilor de fete pe care, într'un oraș oarecare din Occident sau din Nord, absurditatea moravurilor le osândește la singurătate, la constrângere, la obsesia sterilă a dragostei. În fața acestei imagini, și spre a-i ține cumpăna, închipuiți-o pe aceea a altor mii de femei care nu trăesc decât din prostituirea trupului, pentru care amorul este, ca să zic așa, o meserie involuntară și pe care ferocitatea acelorași moravuri le dă pradă poftelor bărbatului. Gândiți-vă că, în aceeași noapte când atâtea fete ce doresc cu patimă apropierea masculină sunt lipsite de ea, atâtea femei vor fi osândite s'o suporte fără plăcere și fără alegere. E me-

seria lor, și ni se spune că această meserie corespunde unei funcțiuni necesare. Tărcuite fără ieșire sunt și unele și altele, acestea din urmă în amor, cele distaiau în afara amorului. Unora bărbatul le este interzis, celelalte sunt condamnate să-l suporte. Ce tablou! Și cum l-am putea privi fără groază?

Este un lucru barbar ca în plină vigoare a tinereții, fecioara, sub pedeapsa decăderii sau desonoarei, să fie silită a-și înfrâna un instinct care nu e altceva decât chemarea însăși a naturii. E un lucru îngrozitor ca prostituata să fie silită, sub amenințarea foamei, a-și împrumuta trupul pentru plăcerea imperativă a unui trecător pe care nu-l va mai revedea niciodată. Sustragerea arbitrară dela dragoste, impunerea obligatorie a dragostei, iată două nedreptăți la fel de revoltătoare. Și totuși, ele se compensează, se condiționează una pe alta, fiecare din ele constituie contra-ponderele celeilalte, prețul ei de răscumpărare.

Trecătorul care pândește chemarea prostituatei, tânărul trândav care nu hoinărește decât în căutarea femeii ușor de cucerit, burghezul pe care-l cunoaștem de mușteriu obișnuit al caselor de randevu sau al șantanelor, credeți că n'ar fi preferat să-și satisfacă în altă parte dorința? Credeți că dacă se cheltuiește, și uneori se alterează, atâta vigoare în brațele femeilor de stradă, aceasta se face din preferință? Puteți fi siguri că nu: natural pentru un bărbat, chiar și pentru cel mai grosolan, e să împodobească cu o iluzie de sentiment exigența brutală a sexului, și, chiar atunci când nu caută decât plăcerea, să vrea ca ea să fie cel puțin împărțită. Te deprinzi cu apucăturile amorului venal, și am arătat urmările primejdioase ale acestei deprinderi. Dar nu există poate niciun exemplu ca această dragoste venală să nu fi jignit la început, chiar și la bărbatul cel mai puțin delicat, un fond de candoare și de idealism romanțios. Trecătorul acesta, tânărul acesta aveau alături de ei, la îndemâna lor, o fecioară care, și ea, îi dorea poate în taină. N'ar fi preferat ei ca, într'o unire mai completă, să găsească o plăcere mai temeinică? Din mo-

ment însă ce moravurile noastre au eliminat din viața sexuală atâtea ființe apte pentru dragoste, hotărît că trebuie ca altele să facă acest oficiu în locul lor, căci dorința bărbaților nu așteaptă.

Lucrul de făcut e determinat; dacă o parte din lucrătoare stau cu brațele încrucișate, nevoite sunt celelalte să muncească îndoit. A impune unora trândăvia înseamnă a impune celorlalte surmenajul, și în timp ce privațiunea ascute pofta, sațiul dă naștere plictiselei și desgustului. Lucrul trebuie însă făcut, și în timp ce ție, fată, ți se interzice intrarea în viața sexuală, ție prostituată, ți se interzice să ieși din ea. Fata nu-și va căpăta tainul normal de dragoste pe care-l solicită și pe care l-ar fi folosit după voia inimii; prostituata va suporta dragostea mult peste dorința ei, aproape peste puterile ei, fără a avea dreptul de a alege, de a-și exprima o preferință sau un desgust. Printr'o ultimă contradicție, exceptată dela dragoste este aceea care i-ar gusta plăcerea, în timp ce osândim la dragoste pe aceea care nu-i mai simte decât plictisul și brutalitatea.

Nu uit că în organizația actuală a societății, prostituția e legată de cauze de altă natură. Femeile întâmpină atâtea greutăți în câștigarea existenței prin muncă, salariul lor e atât de derizoriu, încât tot mai multe dintre ele sunt silit să-și procure, din vânzarea trupului, hrana și cele de trebuință. Nu înțeleg să micșorez gravitatea acestei situații. Dar dacă considerăm societatea de azi în ansamblul ei, dacă încercăm să cuprindem cu privirea echilibrul și jocul forțelor din ea, trebuie să constatăm că ceea ce cumpănește nedreapta obligație impusă atâtor femei, este nedreapta prohibire ce apasă asupra atâtor fete. Poate că răul este acum prea înveterat și și-a înfipt rădăcini prea adânci în realitatea socială pentru a putea fi stărpit dintr'odată. Nu va fi suficient ca mâine să redăm fetelor libertatea sexuală pentru ca femeile de trotoar să renunțe toate la unica meserie sau la cea mai comodă cu care-și câștigă existența. Fără îndoială, dar presupuneți că problema pâinii zilnice nu s'ar mai pune

nici pentru ele, nici pentru nimeni, presupuneți că s'a înfăptuit dreptatea în domeniul economic, prostituția va rămâne totuși o instituție necesară. Va trebui ori-când să îngrijim de nevoile atâtor bărbați care n'au nici amantă nici nevastă, și acești bărbați sunt tocmai aceia cărora le lipsesc toate fecioarele pe care în mod voit le excludeți dela dragoste. Dacă dimpotrivă, asigurați fetelor dreptul de a uza în mod liber de instinctul lor, prostituția ar dăinui de sigur ca boală socială, din ce în ce mai rară, și pe care reforme sociale o vor putea lesne vindeca; ea nu va mai dăinui ca o funcție normală, recunoscută, ca o profesie bine determinată. Instituția, casta prostituatelor va fi dispărut din acea clipă.

Instinctul nostru de dreptate e ofensat ca o întreagă categorie de femei stigmatizate poate fi dată pradă exigenței sexuale a bărbaților, și acest lucru nu s'ar putea concepe decât cel mult pentru un străin, un infirm, un timid. Dar ceea ce-mi pare și mai trist, e că, pentru atâția bărbați, folosirea trecătoare a prostituatelor reprezintă bucuria, petrecerea, adică răsplata muncii, partea frumoasă și colorată a vieții. Ce ciudată putere de iluzie, dar și ce fatală irosire a puterii și voioșiei virile! Să mai repet? aceste forțe prețioase aveau la îndemână mijlocul de a fi mai bine folosite. Acele veleități de dragoste pe care prostituata le ignorează sau le desamăgește, fecioarele ar fi fost gata să le întâmpine și să le satisfacă. Dar pentru a o țărui pe una în virtutea ei, o țăruiim pe cealaltă în meseria ei, și treaba bărbatului dacă pierde la acest schimb.

Mărturisesc că cele de mai sus mi se par poate argumentul cel mai favorabil pentru teza ce expun, și dacă nu stărui și mai mult asupra acestei comparații, e că mă tem ca prin raționament să nu-i micșorez forța brutală. Trebuie să recunoașteți că contrastul e isbitor. Nu-mi atribui meritul de a-l fi scos în evidență. Conexiunea necesară care face să depindă una de alta aceste două incoerențe sociale a fost stabilită înaintea mea. Dar pot asigura că am prins deslușit ima-

ginea pe care am încercat adineauri s'o evoc pentru Dv., și poate că ceea ce m'a determinat să scriu această carte a fost tocmai această impresie. Vedeam, în aceeași clipă a aceleiași nopți, o fată în patul ei trist, întinzându-și zadarnic brațele spre visul de dragoste al cărui farmec blând și răscolitor totodată, îl exagerează încă imaginația exaltată, — și prostituata, pe patul ei de lucru, făcându-și în pripă, o treabă de prea multe ori repetată. Imi spuneam: „Niciuna din ele nu e fericită, și aceste două mizerii se condiționează una pe alta. Ce repartiție absurdă! Cine știe? Acela care ține acum în brațe pe fata asta de stradă este poate același bărbat care, pentru fecioara, reprezintă plăcerea și dragostea. Plecând dela una, s'a dus să-și caute satisfacția la cealaltă. Nu ar fi fost oare mai bine să fi rămas?”. Imi reprezentam în amănunt ziua unei fete și ziua unei prostituate, amândouă umplute cu griji artificiale și zădarnice; fata întrebându-și ceasurile prea lungi cu o sumedenie de îndeletniciri menite să-i alunge plictiseala, să ascundă golul vieții pe care o duce: gospodăria, vizitele, studiile pe care le prelungește fără nicio poftă, muzica după care se preface că nu mai poate, confecționarea de obiecte fără folos; prostituata trecând dela toaletă la plimbare, dela plimbare la ochirea mușterii, învârtindu-se din amurg și până în noapte în același cerc de străzi sau stabilimente căutate, căscând și fumând cu colegele ei în răstimpurile de răgaz pe care i le lasă meseria. Pe una, trebuie s'o facem să uite că există dragostea, pe cealaltă, că există în viață și altceva decât dragostea. Două existențe la fel de artificiale, și pentru cauze asemănătoare: la fel de potrivnic naturii e să elimini sexul, sau să legi totul de sex. Fecioara și prostituata imi apăreau astfel ca niște automate neînsuflețite, ale căror gesturi și fapte erau comandate imperios de o forță străină, ambele la fel de sustrate vieții normale, la fel de lipsite de orice libertate, de orice realitate personală... Iată imaginea care mă obseda și pe care aș fi vrut să v'o împărtășesc.

Am mai spus-o, nu sunt cel dintâiu care văd lucrurile astfel, și iarăși îl voiu cita pe Balzac. După ce arată că în Franța, căsătoria, după propria lui expresie, nu face atât cât costă, el continuă așa: „Libertatea pe care am reclamat-o cu îndrăsneală pentru fetele tinere aduce un remediu la aceste nenumărate rele... Să redăm tinereții pasiunile, cochetăriile, dragostea cu temerile ei, dragostea cu bucuriile ei. În primăvara vieții, nicio greșeală nu e ireparabilă..., și dragostea la această vârstă își va găsi îndreptățirea prin comparații utile. Prin această schimbare a moravurilor noastre, va pieri dela sine plaga rușinoasă a femeilor de stradă...”

N'am găsit nici în *Fiziologia Căsătoriei*, nici în altă parte, vreun pasaj în care Balzac să fi reluat și dezvoltat această idee; dar e destul de clară, așa cum e formulată, și aceasta este tocmai teza pe care am reluat-o după el. Mă adăpostesc aci după numele lui Balzac, așa cum am mai făcut-o și în alte capitole ale acestei cărți, și a venit acum momentul să coordonăm teoria căsătoriei împrăștiată prin paginile *Fiziologiei*, să arătăm în ce măsură sistemul pe care-l susțin porcede dela această teorie sau se deosebește de ea.

Balzac a enunțat clar trei din propozițiile esențiale de care m'am servit la rândul meu. Ceea ce numește robia fetelor este, după dânsul, una din cauzele din care decurg toate cusururile căsătoriei. În al doilea rând, rușinoasa plagă a prostituției îi apare ca unul din efectele acestei intoxicări sociale. În fine, Balzac susține că viața amoroasă a femeilor nu este uniformă și omogenă pe toată durata ei, și printr'o discriminare foarte asemănătoare cu aceea pe care am făcut-o eu între perioada poligamică și perioada matrimonială, el împarte viața femeilor în trei faze: luna de miere, perioada infidelității, liniștea conjugală.

E de remarcant că aceste idei, după mine capitale, Balzac nu le formulează decât în trecere, în câteva cuvinte scurte, dintr'un fel de risipă a gândirii. Subiectul propriu-zis al cărții lui este altul. Balzac vrea

să adune un număr de precepte utile pentru soții care se tem de accident. Cum se face că atâția soți sunt înșelați, sau, cum spune el destul de greoiu, minotaurizați? Cum ar putea un soț deștept să scape de ridicul? Iată subiectul *Fiziologiei*, și dintru început, repet că al doilea punct mă interesează prea puțin. A nu fi autentic înșelat nu ajunge pentru fericirea unei căsnicii, și se cunosc soții înșelați care sunt totuși soți fericiți. De îndată ce o căsnicie, de pe urma unei desarmonii oarecare, e turburată sau descumpănită, nu văd mare deosebire dacă desacordul își capătă sau nu sancțiunea finală. Nu este deci vorba să procurăm soților neliniștiți câteva rețete preventive; folositor e să arătăm cauzele fatale ale desarmoniei și să-i găsim leacul. Am văzut că Balzac arată una din cauze, robia fetelor, și un leac, libertatea lor. Dar trebuie să recunosc că această libertate, el n'o înțelege chiar la fel cu mine. De sigur el consideră virginitatea fetelor ca o prejudecată imposibil de susținut; vrea ca încă din adolescență, ele să trăiască laolaltă cu băieții în deplină nevinovăție; cu alte cuvinte, el preconizează libertatea moravurilor, nu libertatea dragostei. Fără îndoială, el prevede că una din aceste forme ale libertății poate duce la cealaltă. Dar înclină a crede că exemplele de slăbiciune vor fi rare. Majoritatea fetelor va ști să reziste. Dorinței băieților, de altfel tot atât de inexperimentați ca și dânsese, ele îi vor opune „delicioasa naivitate a sentimentelor lor, temerile turburătoare ale sfiiciunii lor, pudoarea transacțiilor tainice cu ele însele”.

Foarte puține vor fi deci fetele care se vor lăsa seduse, și Balzac socoate acest neajuns ca neglijabil față de marile avantaje ale sistemului. Căci, în cazuri normale, el admite că aceste legături caste vor duce la căsătorie și înțelegem că el face și apologia unui fel de căsătorie după moda anglo-saxonă, a unei căsătorii din dragoste precedată, provocată de o logodnă liberă. Ceea ce e mai curios e că și Stendhal ajunge la concluzii cam de același fel, și rog să fiu crezut fără citare de texte. Cum se poate ca, porniți pe

această cale a gândirii, Balzac și Stendhal să nu fi observat că alegerea pe care o face fata nu poate lega în mod valabil pe femeie, că atracția trupurilor nu implică și concordanța sau fericita opoziție a caracterelor, că nu la orice vârstă căutăm același gen de dragoste, într'un cuvânt toate acele adevăruri care reies în chip spontan din priveliștea vieții și a căror evidență sare în ochi, de îndată ce ne-am dat seama de ele o singură dată? Să credem că e nevoie să se împlinească sorocul pentru ca anumite idei să se elaboreze, și că acestea idei care n'au venit altădată în minte nici celor mai pătrunzătoare genii, apar astăzi gata încheiate chiar și celor mai modești dintre noi? Dacă Balzac s'ar fi oprit asupra acestor observațiuni sigure, se poate cineva îndoi că ar fi ajuns la aceeași concluzie cu mine? Ar fi înțeles că o fată, dacă e conștientă de ceea ce se cuvine pentru fericirea ei, nu va alege pe același bărbat, ce spun eu? pe același tip de bărbat ca amant și ca soț, afară de cazul unei excepționale coincidențe. Ar fi înțeles că trăinicia căsătoriei depinde de faza vieții în care te afli când o închei, că singura pregătire adevărată pentru căsnicie e aceea care constă în a slei întreaga ta facultate de schimbare, și că diferitelor epoci ale vieții trebuie să le corespundă legături diferite între bărbat și femeie.

Nu-mi pot explica de ce Balzac nu și-a dus gândul până la capăt. Această oprire la jumătatea drumului e cu atât mai surprinzătoare cu cât scriitorul a văzut limpede, cum am mai arătat, perioadele esențiale în care se împarte activitatea amoroasă a femeilor. El prevede că în primii zece ani după luna de miere, femeia va trebui să-și achite „contribuțiile fiziologice, sau diabolice”, și că, chiar pentru cea mai cinstită, va fi puțin dacă va face fericiti numai trei amanți. Va interveni apoi, între soți, tratatul de împăcare, „restaurarea matrimonială”, cu care se încheie perioada revoluționară. Faza aceasta inaugurată prin tratatul de împăcare este aceea pe care Balzac o definește atât de just cu expresia: pacea conjugală. Dar mai

poate cineva contesta că legătura matrimonială corespunde exclusiv acestei faze? De ce să compromitem perioada de pace printr'o perioadă de luptă prealabilă? De ce să înjosim căsătoria prin atâtea bănueli, precauții, gelozii și minciuni? De ce de o parte amanții, de cealaltă soțul, de o parte femeia care înșeală și umblă cu șiretlicuri, de cealaltă bărbatul care constrânge sau spionează? Cum să-și împlinescă bărbații educația amoroasă, pe care Balzac, cum vă amintiți, pune atâta preț, dacă fetele, afară doar de excepții accidentale, trebuie să rămână cumiți și să se mărite mai de tinere decât astăzi? Dificultățile se adună în acest sistem, dar toate s'ar spulbera dacă înainte de căsătorie ar exista libertatea totală, dacă oamenii nu s'ar căsători decât în perioada de pace.

Este suficient așa dar să împingem ideile lui Balzac până la concluzia lor logică ca să ajungem la acelea pe care am încercat să le expun; și este pentru mine o datorie s'o recunosc. Dacă Balzac, pe care marile construcțiuni sociale nu-l speriau, ar fi cunoscut *Teoria celor Patru Mișcări* sau *Teoria Unității Universale*, n'ar mai fi fost nevoie de sigur de cartea de față. Unele formule cu adevărat profetice ale lui Fourier ar fi fost de ajuns ca să-l lumineze. Mă despart de Fourier pe faptul că el n'a conceput organizarea dragostei deosebit de organizarea socială; și cred dimpotrivă că această reformă parțială poate sta singură în picioare și că perfectarea ei va veni exclusiv dela progresul moravurilor. Dar Fourier a înțeles perfect că adevărata dificultate e să împaci nevoia de schimbare, care nicăieri în firea omenească nu apare mai vajnică decât în dorință, cu stabilitatea familiei. Fourier care o liberează pe femeie prin egalitatea de educație, care o desrobește de sub jugul economic al bărbatului, o emancipează și în domeniul dragostei. Din clipa majoratului sexual, femeia va fi stăpână pe trupul ei și relațiunile amoroase ce se vor stabili între bărbat și femeia emancipată vor urma toate curbele spontane și capricioase ale instinctului. Dar aceste uniri libere nu vor reprezenta unicul aspect al raporturilor din-

tre sexe; căsătoria va dăinui ca ultimul termen al acelei progresiuni în care „perechile amoroase nu vor înainta treaptă cu treaptă decât cu vremea”. Ce înseamnă aceasta dacă nu că la o altă vârstă va apărea în mod firesc nevoia unei noi legături?

Nu vreau să împing prea departe această digresiune retrospectivă, care sub o formă critică, mă duce la supărătoare repetări. Voiu termina cu o scurtă reflecție asupra unei opere contemporane. Niciun scriitor nu s'a preocupat mai mult de aceste probleme ca Tolstoi, și nicio soluție nu pare mai departe de a mea ca aceea pe care o poate sugera opera lui. În sistemul meu, totul se întemeiază pe satisfacerea instinctului; pentru Tolstoi, supunerea la instinct este ceea ce numește desfrăul, și ascetismul lui, devenit tot mai pronunțat cu vârsta, ar sacrifica bucurios perpetuitatea speciei, perpetuității răului. E aci o deosebire de vederi fundamentală și care de altfel, nu suportă nicio controversă teoretică. Și totuși, dacă coborim în amănuntele operei, câte apropieri nu vom găsi, câte analogii! Nimeni n'a redat în colori mai crude tabloul căsătoriilor de azi: neștiința virginei dată pe mâna falsei experiențe a bărbatului; amestecarea bruscă a purității cu un libertinaj fără dragoste, repulsiunea urmând încrederii, sau fatala contagiune a viciului. Amintiți-vă de rușinea și remușcările prințului Andrei în fața Natașei, ale lui Levin în fața lui Kitty. Lângă aceste fecioare de care se simt nevrednici, ei par să recheme cu desnădejde virginitatea lor pierdută. Tolstoi ar vrea ca soțul și soția să ajungă la altar în aceeași stare de inocență, iar eu, aș vrea să aibă o experiență egală; este însă adevărat că nimic nu poate fi mai rău decât neasemănarea și inegalitatea. De altă parte, Tolstoi socoate că dragostea în căsnicie e dăunătoare fericirii, și unul din romanele lui cele mai frumoase, Katia, a fost scris în întregime pe această temă. Katia se mărită de tânără, la șaptesprezece ani, cu un bărbat mai în vârstă decât ea și pe care crede că-l iubește. Numai de cât concepțiile lor despre fericire se despart și se opun, căci pentru Katia, feri-

cirea constă în însăși conștiința pasiunii ei, iar pentru soț, în continuitatea unei iubiri grave și utile. Tolstoi îi dă dreptate soțului, și Katia își recunoaște în curând greșeala. După o scurtă aventură, în care n'a lipsit mult ca să-și înșele bărbatul, — fără iubire, de altfel, ci numai dintr'o poftă nedeslușită după dragoste — ea se întoarce la o noțiune mai sănătoasă a vieții. Fericirea în căsnicie înseamnă soțul, copiii, căminul, munca.

Astfel, fericirea conjugală exclude pasiunea și presupune ca realizată armonia dintre soți. Acesta a fost și unul din postulatele mele esențiale; Tolstoi mi-ar admite aceasta fără multă discuție. Dar dacă, cum este și drept, desprindem dragostea de căsătorie, dacă pe de altă parte, soțul și soția trebuie să rămână puri până la căsătorie, atunci în care clipă a vieții lor vor iubi? Dragostea e un rău, va răspunde Tolstoi, dragostea e păcatul, viciul și suferința; trebuie s'o înfrânăm în noi așa cum am înfrânat instinctul de a fura și de a ucide. Se poate; dar cea mai pură dintre eroinele lui Tolstoi va răspunde pentru noi. Ana Karenin găsisse în căsătorie o fericire chibzuită: era prietena soțului ei, care-i răspundea cu aceeași cinstită încredere; își iubea feciorul, își vedea de familie și de gospodărie. A trecut deodată dragostea, dragostea tragică a cărei putere fatală, omenirea dintotdeauna stricată n'a știut s'o disciplineze. Instinctul adormit de atâta vreme, de pe când Ana, fată mare, visa la fereastra ei în serile de vară, s'a trezit cu întreaga lui putere atât de îndelung comprimată. Toți anii aceia de minciună și de necunoaștere de sine, conștiința greșelii, franchețea și mândria ei, într'un cuvânt toate virtuțile Anei s'au întors împotriva ei și au făcut dintr'însa o îndrăgostită nesățioasă și desnădăjduită. În prăbușirea inevitabilă a dragostei ei, Ana și-a târit și soțul, și amantul și fiul. Și dacă Ana Karenin a cedat, cine se mai poate lăuda că va rezista? Nicio femeie n'a fost mai scrupuloasă și mai cinstită. Dar prilejul dragostei i-a venit prea târziu; deși făcută pentru căsnicie, ea s'a măritat înainte de vârstă. Ne-

norocul ei a fost să devină amantă când era deja soție și mamă. S'ar fi convenit ca întâi să iubească. Pasiunea care a dus-o la desnădejde sau la sinucidere nu s'ar fi lovit de nicio datorie. I-ar fi rămas de pe urma ei o amintire delicioasă, căci uităm lacrimile ce ne-a costat dragostea ca să ne amintim numai că am trăit cu îndrăzneală și din plin. Apoi, după ce l-ar fi adorat pe un Vronski oarecare din acea vreme, și pe alți amanți, de sigur, după cel dintâiu, ar fi devenit, fără sbucium și fără păreri de rău, nevasta lui Karenin, mama micului Sergiu, soția care știa să-și însenineze căminul, prietena veselă și serioasă care știa să dea sfaturi grave.

VI

Aci, o cititoare atentă mă întrerupe: „Toate bune, dar... copiii?”

— Copiii? Simt obiecția aceasta pe buzele d-tale, doamnă, încă dela începutul acestei expuneri. La fiecare povestire, la fiecare dovadă ce mi se părea sugestivă, la fiecare argument convingător, te auzeam șoptind: „Poate. Să vedem... E ceva adevărat în cele ce spui... S'ar putea... Dar copiii?” Din capitol în capitol simt cum aduni în d-ta toată puterea acestei obiecții biruitoare. Îți închipui însă că am prevăzut-o și că, dacă n'aș fi fost pregătit să-i răspund, n'aș fi început această demonstrație.

— Atunci răspunde, te ascult.

— Scumpă doamnă, îți amintești de o piesă a lui Dumas Fiul, *Denise*, pe care a reluat-o de curând d-na Bartet?

— Da, o știu.

— Îți aduși aminte că în actul întâiu seducătorul stă de vorbă cu moralistul. Seducătorul, pe care-l cheamă Fernand, înșiră emoțiile delicioase și mereu noi ale meseriei lui. Moralistul îl lasă pe Fernand să-și debiteze în voie tirada și, după ce s'a săturat de vorbit, îi răspunde cu aceleași vorbe cu care m'ai întrerupt și adineaori: Dar copiii? Pe copii, răspunde seducătorul, îi socotesc ca pe neajunsurile plăcerii și ca prețul de

răscumpărare a dragostei, sau orice altă frază bine echilibrată pe care îți cer îngăduința să nu mi-o amintesc exact. După asta se și cunoaște că piesa e demodată. Astăzi, Fernand ar răspunde mult mai simplu: copiii? nu se fac.

— Ba te rog să mă crezi, domnule, că se mai fac.

— Scumpă doamnă, de ce nu vrei să mă înțelegi fără vorbă multă? De ce mă silești să stărui? Fără îndoială, ai copii dacă vrei, dar îi mai ai oare atunci când preferi să nu-i ai, sau când ar fi primejdios să-i ai? Denise, astăzi, n'ar avea copil, și prologul *Copii din Flori* începe să fie de resortul dramei istorice. Probabil că, la fel cu mine, și la fel cu toată lumea, ai printre relațiile d-tale mai mult sau mai puțin apropiate, câteva căsnicii neregulate. Accidentul acesta al copilului nu este oare eliminat din ele aproape cu certitudine? Nu dă lumea din umeri când o tânără măritată naște după nouă luni, și nu râde de bărbatul neștiutor sau neîndemânatic care n'a știut să-i menajeze soției câțiva ani de plăcută sterilitate? Se înțelege oare printr'asta că ar fi trebuit să amâie inițierea soției până în ziua când s'ar fi hotărât s'o facă mamă? Nu cred, și nici d-ta, scumpă doamnă, nu crezi așa ceva. Lumea vrea de sigur să spună că...

— Bine, bine, știu ce vrea să spună lumea, nu mă stărui.

— Hait, te-ai ofensat. O știu dintr'o experiență repetată, niciun subiect nu este mai greu de atins ca acesta. Există anumite acte de care nimeni nu admite să se vorbească, dar pe care toată lumea le practică. De ce această repulsiune, care pare cam ipocrită, s'o recunoaștem? Și apoi, ai ridicat o obiecție, dator sunt să-i răspund; și de ce ipocrizia contemporanilor mei să mă împiedice de a formula răspunsul sigur, topic, fără de care sistemul meu ar fi compromis? Imi obiectezi, ca și moralistul: dar copiii? Nu pot decât să replic: copiii? nu se vor face copii. Dacă în căsătoriile de azi s'a ajuns să se limiteze atât de exact numărul lor, de ce nu s'ar ajunge să se prevină nașterea lor în uniriile mele poligamice? În legăturile de dragoste

pe care le cunoști și d-ta, și care într'un fel sau altul, seamănă cu acelea din sistemul meu, vezi bine că aceste nașteri se previn. Nu ești convinsă?

— Nu sunt convinsă, deși n'aș putea să-ți răspund cu un argument. Dar un instinct, în mine, protestează. Nu uit că legăturile de care vorbești vor începe pentru fete din prima lor tinerețe, adică în clipa când ideea de dragoste cuprinde pentru ele maximum de noblețe și de vioașie. A te da, la această vârstă, e un fapt de mare bucurie și încredere, și vii d-ta să vorbești de precauții, de o metodă, de o igienă. Nu știu cum să-ți spun, dar toate astea mă cam desgustă.

— Iată, scumpă doamnă, un argument cu adevărat de femeie, și am o deosebită plăcere să-ți răspund. Un bărbat mi-ar fi vorbit de morală acolo unde d-ta îmi aduci ca obiecție poezia juvenilă a dragostei. Bărbații sunt în genere neînduplecați când e vorba de moralitatea sexuală. Ei socotesc de sigur că actul de dragoste e impur dacă nu e răscumpărat de riscurile nașterii și de povara posibilă a maternității, și oricine vede de ce această morală le este ușoară. D-ta, doamnă, îmi opui anumite gesturi cu care toate femeile sunt obișnuite și care ar fi jignitoare pentru candoaarea fetelor. Lucrurile acestea pot jigni încă astăzi, ele nu vor mai jigni mâine. Aceste acte vor părea firești atunci când obișnuința lor va fi, nu răspîdită, ci proclamată în chip mai liber, atunci când aceste precauțiuni care astăzi sunt socotite ca un fel de taină rușinoasă, vor fi considerate ca exercițiul unui drept din cele mai legitime. De îndată ce avem mijloacele, avem dreptul de a transforma procrearea într'un act chibzuit și voluntar, și e de neconceput că au fost ființe gânditoare care timp de secole, au putut lega de exercitarea unui instinct, actul cel mai grav ce le este dat să îndeplinească. Poate că aceste idei, ca și procedeele ce le corespund, s'au introdus prea de curând în societate. Ele s'au generalizat extrem de repede, dar mai mult ca un viciu decât ca o deprindere; ele au păstrat ceva obscur și misterios. E ca o greșală pe care toată lumea o comite, dar nimeni n'o măr-

turisește. Ar fi totuși suficient s'o mărturisim. D-l Robin, din Cempuis, care e un om venerabil, vroia ca fetițele, încă din școală, să fie puse în curent cu mecanismul reproducerii și în deosebi cu igiena preventivă. Poate că paradoxele de precursor ale d-lui Robin vor fi într'o zi adevăruri comune și triviale. Dar, fără să mergem până la acest învățământ public, trebuie să ținem totuși seama că există o educație ce se face pe ocolite, confidențe ce se propagă, un spirit de cercetare firesc tinereții care observă, compară și trage concluzii. Dacă se ridică vălul secretului între femei, fetele nu vor întârzia să afle și ele câte ceva. Nu uitați de altfel că, pentru inițierea lor, eu prevăd, în cele mai multe cazuri, intervenția unui bărbat de vârstă mijlocie, plin de experiență. Ne vom putea încrede în vigilența lui quasi-paternă pentru a da tinerei fecioare cunoștințele și deprinderile necesare. Și, de altfel, această ucenicie este atât de grea? Nu e nici mai greu, nici mai șocant să afli cum să n'ai copii decât să afli cum să-i faci.

— Să zicem. Trebuie totuși să prevedem și coincidențele nefericite... cum să spun?... surprizele. Să zicem că vor fi rare. Se vor produce totuși.

— Fără îndoială; vor exista amanți puțin îngrijiți sau puțin scrupuloși. Este cuminte să ne gândim de asemenea la urmările primejdioase ale lenii, ale oboselii, sau la acele hazarduri repezi care-și răd de hotărârile cele mai ferme. Mai trebuie prevăzute în fine capriciile instinctului matern. Căci, înțelege-mă, eu nu impun de loc femeilor să aștepte măritișul ca să devină mame. Admit bucuros că se vor naște copii și din aceste legături poligamice. Dar dacă fetele vor avea copii înainte de măritiș, va fi cel puțin cu știința și voia lor. Cazul acesta va fi de sigur cel mai obișnuit. Se va întâmpla adeseori ca o fată îndrăgostită să fie dornică de a fi fecundată de bărbatul pe care-l iubește, să-i fie prețios să rămână cu un copil dela acest bărbat. Copilul poate fi mărturia și amintirea trainică a unei pasiuni trecătoare. Maternitatea nu va fi legată în mod obligatoriu de plăcere, dar în schimb, de ce

să împiedicăm femeia de a deveni mamă după preferințele dragostei ei?

— Și, mă rog d-tale, ce vom face cu acest copil?

— Chestiune complexă, și pe care trebuie s'o privim din mai multe puncte de vedere. Există mai întâi punctul de vedere legal, la care îmi vei permite să nu mă opresc mai mult decât e necesar. Nu e nevoie ca legele să precedeze de atât de departe moravurile, dar atunci când moravurile se vor fi îndreptat în direcția pe care o doresc, nu va fi prea greu să le ratificăm prin texte. Se înțelege dela sine, de pildă, că vor trebui desființate orice deosebiri, fie în ce privește înregistrarea în starea civilă, fie în ce privește dreptul de moștenire, între copiii legitimi, naturali sau adulterini. Moare un bărbat; are copii dela nevastă-sa; avea deja copii când s'a însurat; a avut în timpul căsniciei copii cu una din amantele lui. Succesiunea între aceste diferite categorii de moștenitori va trebui să se împartă așa cum s'ar împărți astăzi între copiii născuți din mai multe căsătorii succesive. Ar fi bine ca, spre a se evita confuzii supărătoare, numele transmis copiilor să fie numele mamei, și ca dreptul mamei asupra copilului, afară doar de o convenție contrarie sau de o hotărâre expresă a justiției, să aibă prioritatea legală. Vei recunoaște că niciuna din aceste reforme nu e greu de admis, și chiar în situația de astăzi, cunosc partizani hotărâți ai lor. Iată cam toate amendamentele utile ce se vor putea introduce în cod, și dacă altele se vor dovedi necesare după experiență, ei bine, ne putem lăsa în seama empirismului oarecum tardiv al legiuitorului. Cât privește situația în lume a copiilor născuți înainte de căsătorie, sau în afara căsătoriei, mi se pare că sub acest raport cele mai importante progrese s'au și făcut. Prejudicata de pe urma căreia sufereau altădată copiii din flori a ținut atât cât trebuia ca să dea naștere câtorva opere elocvente, dar nu mai e atât de înrădăcinată, și n'am observat ca copilul natural al unui mare artist, al unei actrițe renumite, sau chiar numai al unui om bogat, să aibă de suferit de pe

urma neregularității nașterii lui. În lume ei sunt pri-miți mai bine decât copilul legitim al unei lucrătoare. În orice caz, atât cât mai rămâne din această preju-decată va dispărea de îndată ce nașterea neligitimă a unui copil nu va mai fi o excepție, legată fie de purtarea desonorantă, fie de inferioritatea socială a mamei. Un copil natural, astăzi, este copilul unei fete necinstite, cum se spune, sau al unei profesioniste a dragostei, sau al unei croitorese, dar atunci când fetele, și fetele de orice condiție, vor fi stăpâne pe trupul lor, când va fi lucru normal și comun ca înaintea de măritiș, ele să fi avut un număr oarecare de amanți, copilul natural va fi un fenomen cunoscut, sau un fenomen prevăzut, în toate familiile. Și o prejudecată nu mai are viață lungă dacă toată lumea e la fel de expusă și suferă de pe urma ei.

Rămâne punctul de vedere economic. Cum vor trăi acești copii, cine-i va hrăni? Va veni o vreme, doam-nă, și sper că nu e departe, când o astfel de în-trebare nici nu se va mai pune, când toți copiii ce se vor naște vor avea asigurate mijloacele de traiu, când societatea va fi în măsură să-și îndeplinească această datorie de întreținere alimentară care primează pe a- ceea a părinților, și în orice caz trebuie s'o supli-nească în lipsă. Actul cel mai interesant din viața lui Rousseau a fost poate de a fi dat la ospiciul copiilor găsiți pe odraslele lui cu Tereza. Gestul ace-sta însă n'a fost înțeles pe vremea lui, și vedem că nici azi nu este înțeles așa cum se cuvine. Fiecare ar trebui să fie liber să-și predea copiii, dacă sarcina lor îi este prea grea, nu ospiciilor filantropice, ci Jus-tiției Statului. Știu, e ceva încă utopic. Din fericire, ca să-ți răspund, n'am nevoie să aștept ca această utopie să fie realizată. Până atunci, pentru creșterea și întreținerea copiilor, se va face ce se face și astăzi, și dificultatea nu e nouă. Copiii vor rămâne lângă mama lor, care-i va întreține mai bine sau mai rău, strămtorată sau nu, din venitul averii sau din produsul muncii ei. Față de situația de astăzi, nu văd decât două deosebiri, și amândouă sunt în avan-

tajul sistemului meu. Prima e că, mijloacele de pre-
zervare răspândindu-se și încetând de a fi, ca astăzi,
un fel de privilegiu aristocratic, nu vor mai exista
copii zămisliti prin surprindere, și că nimeni nu va mai
face copii dacă nu se va socoti în stare să le procure
cele de nevoie. A doua e că, nașterea copilului fiind
totdeauna imputabilă fie voinței conștiente a bărba-
tului, fie nepriceperii lui, tribunalele nu vor putea
șovăi să-i impună sarcina de a-l crește dacă va fi mai
în măsură decât mama. Cum vezi, lucrul e destul de
simplu, și de altfel, cunoști de sigur, ca și mine, fa-
miliile de burghezi mediocri, de meseriași, de lucrători,
care n'ar avea de unde să-și înzestreze o fată, dar
care ar putea fără mare cheltueală, să hrănească încă
o gură. Nașterea unui copil din flori ar fi pentru
aceste familii un accident mai puțin grav decât aceea
a unui copil legitim în multe căsnicii modeste. În îm-
prejurări în care, astăzi, căsătoria ar fi extrem de
grea, se va putea crește în viitor un copil mai mult
fără prea mare greutate, adesea cu multă bucurie.

Și în această chestiune, scumpă doamnă, trebuie să-ți
amintesc că copilul în viața femeilor nu e numai o
povară. Există femei care sunt mame mai curând decât
amante, dar chiar și pentru cealaltă, copilul e o bu-
curie, o ocupație, o mângâiere. Ți-am arătat că în sis-
temul meu, acela căruia îi e teamă de povara copiilor
va putea s'o evite, și că în orice caz, această povară
va fi mai puțin grea decât azi. Dă-mi voie să profit
până la capăt de avantajele mele: sistemul meu va
procura bucuria de a fi mame atâtor femei care, în
regimul de azi, ar fi lipsite de copii. Căci, pentru a-i
avea, le-ar trebui amantul, pe care nu îndrăznesc să
și-l ia, în lipsa soțului pe care nu-l pot găsi.

— Se poate, și-mi aduci aminte de o întâmplare.
Una din prietenele mele, măritată, a adăpostit în casa
ei, din datorie de rudă, o fată de douăzeci de ani,
care s'a îndrăgostit de soțul ei. A fost una din acele
iubiri prea pure și prea pătimașe în care fetele se
aruncă uneori cu un fel de avânt mistic, una din acele
iubiri ce își au obârșia în mănăstire, sau duc într'acolo.

Prietena mea a ghicit secretul fetei înainte soțului, care n'avea pentru aceasta copilă decât o afecțiune fără preferință și fără cochetărie. Soțul a aflat totuși în cele din urmă, printr'o întâmplare banală ale cărei amănunte nu mi le mai amintesc, dar fără ca nevasta sau fata să-i fi spus ceva, și cred că această tăcere izvora atât din prudență cât și din delicatețe. Omul era foarte încurcat: atât el cât și nevasta îmi cer sfatul. „Să plece din casă, am răspuns: dacă o mai țineți, vă jucați cu focul.. — Da, spunea bărbatul, despărțirea ar putea s'o vindece. Să n'o lăsăm să se încapățâneze în nebunia ei. E tânără, are timp să se lecuiască. Să avem noi curajul care ei îi lipsește. — N'o să se lecuiească, spunea femeia. O să trăiască din amintiri exaltate, pe lângă care orice realitate nouă îi va părea searbădă. O să plece desnădăjduită, îndurerată, fără ca să i se asigure cel puțin liniștea viitorului. Și adăuga: „Știi ce ar trebui? Ar trebui ca Henri — așa-l chema pe bărbat — să trăiască cu ea o lună și să-i dăruiească un copil”.

— A urmat Henri acest sfat cuminte?

— Ce-ți trece prin gând? Fata avea mamă, surori. Ce ar fi spus dacă s'ar fi întors acasă însărcinată?

— Dacă ar fi avut totuși un copil dela bărbatul pe care-l adora, asta i-ar fi ajuns pentru fericirea vieții întregi. Această fericire la care soția legitimă consimțea cu atâta înțelegere, n'ar fi costat pe nimeni nimic. Ea ofensa doar fățărnicia desgustătoare a moravurilor noastre. Și ține seama că, dacă sfatul prietenei d-tale ar fi fost ascultat, biata fată ar fi acceptat de sigur, pe la vârsta de treizeci de ani, să se mărite cu un bărbat așezat. Dragostea ei, chiar necomplet satisfăcută, ar fi încetat într'o zi să-i mai pustiască sufletul. Pe când altfel, toată onoarea ei exaltată de îndrăgostită, ar fi făcut-o să se păstreze până la urmă intactă întru amintirea visului ei nerealizat. Posesiunea, oricât ar fi fost de scurtă, ar fi rupt vraja ce-i chinua sufletul și trupul. Iată încă o nedreptate absurdă, și în noile moravuri pe care vreau să le instaurez, nu s'ar putea măcar întrevedea o revenire la această

nedreptate. Prietena prietenei d-tale s'ar fi întors cu copilul la părinții ei și totul s'ar fi redus la o întâmplare dintre cele mai simple. De altfel, istorisirea d-tale, atât de la timp venită, nu e decât un caz printre mii de alte cazuri asemănătoare. Mi-ai citat pe femeia care iubește, care nu se poate mărita cu bărbatul pe care-l iubește, dar care ar putea avea un copil dela el. Mai este și femeia urită, pe care niciun amant n'o dorește, pe care niciun soț n'o va alege, dar căreia un om de inimă nu i-ar refuza bucuria de a deveni mamă. Zâmbești? De ce unei femei lipsite de bucuria dragostei, să-i mai refuzăm pe deasupra și bucuria maternității? Intr'unul din romanele fraților Rosny, *La Charpente*, o fată de treizeci de ani, care nu se va mărita niciodată, face în mod simplu, deschis, o propunere de acest fel unui bărbat pe care-l prețuiește și-l știe bun la suflet, și acest episod mi s'a părut totdeauna mișcător, deloc ridicul: Există femei potrivnice din fire căsătoriei și care ar prefera să nu se mărite niciodată, dacă celibatul n'ar implica și sterilitatea. Sunt femei la care, în loc de criza matrimonială, va exista un fel de criză maternă, și care nu vor simți decât nevoia de a fi mame atunci când altele simt nevoia de a fi soții. În loc să-și împartă viața între amanți și un soț, ele vor avea întâi amanți, apoi copii. Femeile își vor alege în chip liber formele maternității și momentul ei. Își vor alege bărbatul dela care preferă să aibă copii, și care uneori nu va fi nici amantul pe care l-ar fi iubit, nici soțul cu care ar vrea să-și sfârșească viața. Multe considerente particulare vor putea interveni în această alegere: frumusețea, sănătatea, vârsta. Dar de ce să hotărâm dinainte, câtă vreme înțeleg în primul rând să garantez libertatea fiecăruia, iar meritul esențial al sistemului meu este că se poate adapta tuturor caracterelor și tuturor situațiilor din viață? Ești în sfârșit convinsă?

— Încă o întrebare. Se va întâmpla deseori ca femeile să aibă copii înainte de măritis?

— Fără îndoială, de câte ori o să vrea.

— Vor aduce deci în casa soțului pe copiii amantilor!

— Lucrul acesta îl fac astăzi văduvii și văduvele, divorțații și divorțatele, și nu știu să fi dăunat cu ceva această împrejurare căsătoriei lor de a doua sau de a treia. Dacă femeile preferă să evite acest neajuns, pe care în ce mă privește îl cred fictiv, leacul e simplu: n'au decât să aștepte măritișul ca să devină mame. Se vor hotărî după pofta inimii și după cum vor găsi că e mai de folos pentru interesele lor. Ori vor evita copiii înainte de măritiș așa cum îi evităm astăzi în timpul căsniciei, și nu e vorba aci decât de o educație nițel anticipată; sau vor fi mame încă în prima tinerețe și își vor vedea crescând nepoțelii.

— Și soții vor accepta această alternativă?

— De ce nu? Plăcerea de a avea copii s'ar putea chiar să-i determine în aceeași măsură ca și însușirile mamei. Cunosc chiar bărbați care, ca să nu îmbătrânească fără familie, n'ar fi supărați să găsească copii gata făcuți.

— Nu sunt de părerea d-tale. Aș prefera ca femeile să n'aibă copii decât după măritiș.

— Și de ce, mă rog?

— Ca să nu fie ispitite să-i aibă prea de vremea. La douăzeci de ani, copilul o deformează pe femeie, la treizeci o conservă, și cred că la patruzeci o întinerește.

— Am putea să ne oprim aci. Nici nu se putea o concluzie mai bună.

Un medic dintre prietenii mei susține că în prima lor tinerețe, femeile nu aduc pe lume decât vârstare mediocre. Pretinde a fi verificat că copiii voinici, frumoși, sau cu însușiri alese, au fost zămislîți în genere de mame având mai puțin de treizeci de ani. Intr'o familie, spune el, în care copiii se înșiră de-a-lungul unei perioade mai lungi, în care adică primii născuți au fost zămislîți în tinerețea mamei, aceia care se arată mai înzestrați nu sunt nici cei mai mari, nici mezinii, ci cei mijlocii. Nu e bine ca soții să aștepte

prea mult, căci copiii de bătrâni se nasc cu anumite tare; dar nici nu trebuie să ne grăbim prea mult. E o chestiune care se poate discuta, dar oricare ar fi procedeul ales, cred că toată lumea îl va prefera rutinei de astăzi. Când se întemeiază o căsnicie, femeia e virgină, bărbatul n'a avut copii, sau nu-i cunoaște, sau nu i-a recunoscut. De o parte și de alta, speranța unei posterități e în schimbul conjugal. Or, se întâmplă, se întâmplă chiar adesea, ca bărbatul să se apropie atunci de perioada declinantă a virilității. El e sigur de capacitatea lui actuală, dar nesigur de viitor; el vrea deci să aibă cât mai curând certitudinea unui copil. Ați cunoscut fără îndoială bărbați care numărau lunile, zilele, ca și cum fie ce clipă de zăbavă le răpea o șansă. Chiar atunci când bărbatul e mai voinic, și are înaintea lui un lung orizont de virilitate, să nu uitați că, de obicei, el nu se va însura decât în momentul matrimonial. Sentimente noi se vor fi ivit în el spre a-l determina la căsătorie, printre care nevoia paternă, ca să zic așa, e poate cea mai stringentă. Nu va fi poate atât de nerăbdător ca soțul obosit, ca să-și dovedească că este încă în stare de a fi tată, dar se va grăbi să introducă în fericirea căsniciei ceea ce-i pare unul din elementele ei esențiale.

În fața acestei stări sufletești a soțului, care sunt dispozițiile soției? De ce să treacă ea fără popas dela servitutea familiei la servitutea maternității? Viața ei abia începe, ea nu e nici nerăbdătoare, nici grăbită, ci dimpotrivă dorința ei e să se instaleze în viața aceasta nouă, să se desmeticească întâi, cum se spune; dacă nu-și iubește bărbatul, n'are niciun motiv să creeze o nouă legătură între ei; dacă-l iubește, singuru-i gând e să prelungească comoditatea acestei dragoste. Cel care va isbui să-i inspire dorința prematură de a deveni mamă, va fi lucrat benevol la distrugerea fericirii casnice. Maternitatea aceasta inconștientă și prin surprindere care corespunde poate obiectivelor obscure ale speciei, nu se adaptează tot așa de bine legilor fericirii conjugale. Nimic mai primejdios decât întreruperea aproape imediată a educației amoroase, a des-

voltării dragostei. Nimic mai primejdios decât să sus-
tragi pe femeie bărbatului tocmai atunci când po-
sesiunea unei virgine a înviorat în el instinctul se-
xual. În felul acesta se elaborează, în cele mai multe
căsătorii, primele necredințe ale soțului, primele decepții
ale soției. Să zămislești înainte de a fi cunoscut plă-
cerile dragostei, să nu te alegi din conviețuire decât cu
degusturile sarcinii și cu suferințele nașterii, în loc
de bucuriile atât de îndelung așteptate, să vezi de-
formându-ți-se un trup care n'a servit încă, într'un
cuvânt să fii mamă când n'ai apucat încă bine să în-
cetezi de a fi fecioară, ce monstruoasă anomalie, și
cât nu trebuie să fie femeile de supuse și de blânde
pentru ca la desamăgirea lor să nu se adauge mânia
sau ura.

Știu că sentimentul matern e plin de resurse, că
mamele nu poartă rănchiună copiilor pentru decepțiile
și suferințele ce le-au avut de pe urma lor, ci dimpo-
trivă le plătesc în iubire. Dintr'un fel de speranță
obscură de compensație, femeile își iubesc cu atât
mai mult copilul și așteaptă dela el cu atât mai multă
bucurie cu cât le-a costat mai multă durere. Dar
atingem aci unul din cele mai grave vicii ale familiei
actuale: absurditatea căsătoriilor silește pe multe femei
să-și iubească cu patimă numai copiii. Toate acelea care
nu și-au iubit bărbatul, toate acelea care n'au avut cu-
rajul sau norocul de a-și înșela bărbatul cu un amant
pe care să-l iubească, pentru toate aceste femei, unde
vreți ca instinctul lor pasionat să se refugieze? Ele vor
trece asupra copilului puterea lor de a iubi, rămasă
nefolosită, și nu poate fi întrebuintare mai proastă.
Își vor adora copilul așa cum ar fi vrut să poată
adora un bărbat; vor căuta în această exaltare ce pare
lipsită de risc, și o mângâiere și o revanșă; vor fi
niște mame îndrăgostite. Dar nu așa trebuiesc iubiți
copiii. Pasiunea e oarbă, e exclusivă, e egoistă, e
geloasă; iar educarea unui copil trebuie să fie o operă
lucidă și chibzuită. Dacă dragostea de mamă e păti-
mașă, ea devine un fel de idolatrie: inspiră toate com-
plezențele, găsește îndreptățire pentru toate păcatele,

dar în schimb împiedică toate sacrificiile cerute de interesul, înțeles cum se cuvine, al copilului. Când ți-ai pus în copil speranța întregii fericiri ce-ți mai rămâne, cum să mai ai curajul unei renunțări, a unei despărțiri? Va apăsa deci asupra lui cea mai cumplită dintre tiranii, tirania iubirii; recunoștința și mila lui îi vor încătușa libertatea... E o poveste cunoscută, vedem asta în fiecare zi, dar nu așa se formează un om.

Pasiunea deviată dela scopul ei face ca soțiile lipsite de dragoste să nu mai fie capabile de eforturile chibzuite pe care o cere educația. Dar să presupunem o femeie îndrăgostită de bărbatul sau amanții ei: educația copilului riscă și în acest caz să nu fie mai bună. Copilul va fi, nu zic neglijat, căci inima femeii e plină de bogății, ci subordonat acestei dragoste, ale cărei repercusiuni el le va resimți. După cum copilul va contraria sau favoriza accidentele pasiunii dominante, se vor produce crize alternate de răsfăț fără rost sau de delăsare. Așa dar, atunci când maternitatea precedează, așa cum este regula astăzi, deplina dezvoltare a instinctului poligamic, pericolul e îndoit: sau instinctul latent cotopește și alterează sentimentul matern, sau instinctul în desfășurare și sentimentul dobândit se ciocnesc și se stingheresc unul pe altul. Nu vreau să merg până la cazul extrem, destul de comun totuși, când instinctul retează scurt evoluția sentimentului, și femeia fiind toată numai amantă, încetează cu desăvârșire de a fi mamă.

Este deci aproape imposibil, în situația de azi, să asigurăm poziția exactă a părinților, și mai ales a mamei, față de copil, și mai în toate exemplele pe care le vom cerceta, vom vedea că acest raport e alterat dela obârșie. Majoritatea familiilor franceze suferă și vor suferi de pe urma acestei erori. Ea e atât de răspândită și efectele ei pot fi atât de grave în cât îți vine parcă să regreti educația de altădată, acele familii tradiționale, erarhizate, în care demnitatea recunoscută a părinților ținea pe copii la distanță, în care formalismul raporturilor împiedeca intimitatea

prea mare. Se putea întâmpla ca copiii sensibili să sufere sub acest regim, de pe urma puținătății dragostei ce li se arăta, — deși copiii nu sunt chiar așa de sensibili cum se crede — dar cel puțin părinții își păstrau sângele rece necesar ca să adapteze educația la însușirile și caracterele odraslelor. Autoritatea lor apăsa poate mai puțin asupra creșterii sănătoase a individului decât slăbiciunea noastră.

Nu vom mai reveni la aceste moravuri, pe care le fac poate mai frumoase decât au fost, dar mi se pare că sistemul meu cuprinde mai toate avantajele lor. Las femeilor întreaga libertate de a-și cheltui instinctul poligamic sub forma și cu consecințele lui naturale. Toate mamele vor fi fost amante în toată măsura capacității lor de a iubi și de a fi iubite. Copiii nu se vor alege deci cu fatala moștenire a unei pasiuni vacante și care nu le era destinată lor. Las femeilor întreaga libertate ca înainte de a deveni mame, să-și slească instinctul în ce are mai stringent sau mai intens. Sântimentul matern, menținut în hotare chibzuite, nu va mai fi deci turburat de coexistența lui cu instinctul. Trebuie oare să mai adaug că, în creșterea copiilor, femeile vor găsi un colaborator mai amical în bărbatul lor, că liniștea casei, armonia dintre soți, confortul vesel al căminului vor asigura copiilor o viață mai fericită? Ei nu vor mai asista, înmărmuriți sau îndurerăți, la acele certuri, la acele despărțiri mohorâte, ale căror motive e aproape tot atât de crud pentru copil să le înțeleagă sau să le ignoreze... Nu mai stăruiu: toată cartea de față trebuie să vină în sprijinul celor ce susțin aci, și nu voi mai convinge pe nimeni dacă n'avn izbutit s'o fac până acun.

VII

Iată-mă ajuns la capătul drumului ce mi-am propus. Răsturnând în favoarea mea ultima obiecție ce mi s'a opus, am arătat, sau cred că am arătat, că atât pentru copii cât și pentru soți, sistemul meu răspunde nevoilor schimbătoare ale firii, că înlătură înai toate piedicile artificiale pe care tradițiile sociale le pun în calea voinții noastre, a facultății noastre de fericire.

Imi dau seama că această construcție se întemeiază pe un postulat imposibil de dovedit. Am presupus că la majoritatea oamenilor, — și exceptez din nou pe poligamicii neobosiți pentru care nu e făcută căsătoria, sau pe acei soți din naștere pentru care prima legătură amoroasă se prelungește devenind o obișnuință nelimitată, — am presupus că viața amoroasă comportă două perioade succesive, că pornirile nerăbdătoare ale tinereții se îndreaptă treptat spre o concepție de viață mai largă, mai cuminte și mai liniștită. Am numit perioadă matrimonială aceea în care gustul și știința plăcerii au supraviețuit setei nepotolite de dragoste, în care sufletul se poate deschide unor sentimente moderate trainice, în care forța exclusivă a pasiunii nu mai înlătură năzuințele de interes, gusturile utile, activitatea conciliantă și sociabilă ce vor servi de aliment vieții conjugale.

Aveți dreptul să-mi refuzați acest postulat. Obser-

vația faptelor, în măsura în care poate constitui o dovadă în acest domeniu, m'a convins de adevărul susținerilor mele. Pentru a hotărî dacă am sau nu dreptate, mă bizuiu pe experiența fiecăruia, pe amintirile lui, pe cercetarea mai îndeaproape a realității care-l înconjoară. Certitudinea mea, n'am de gând s'o impun nimănui. Dar ceea ce afirm cu hotărîre, e că legătura matrimonială corespunde funcțiunii pe care am definit-o, sau de nu, e lipsită de orice valoare și de orice sens. Postulatul meu nu e decât o ipoteză. Dar rămân convins că este singura care rezolvă dificultățile problemei și împacă aspectele ei contradictorii. Dacă există, în evoluția individuală, o fază când omul, obosit de schimbări și capricii, își caută fericirea într'un sistem de afecțiuni și de datorii mai complex și totodată mai stabil, căsătoria, monogamia consimțită, apar ca o instituție veșnică; și, pentru a-i asigura trăinicia împotriva atâtor atacuri, ajunge s'o îmbunătățim, s'o readucem pe calea dela care s'a abătut, s'o adaptăm scopului ei. De unde nu, instituția e condamnată, și va pieri pentrucă trebuie să piară. Dacă omul este esențialmente poligam, el se va cotorosi mai curând sau mai târziu de o instituție potrivnică firii lui. Dacă instinctul poligamic și sentimentul monogamic există laolaltă în el până la moarte sau până la limitele bătrâneții, căsătoria, cum spunea Balzac, nu face cât costă. Plătim cu prea multe suferințe și lupte o iluzie trecătoare sau parțială de fericire.

Toată străduința mea a fost să dovedesc că viciile actuale ale căsătoriei își au obârșia într'o concepție falsă și prost adaptată. Analizând rând pe rând relațiile esențiale pe care căsătoria le creează între soți, am arătat, după atâția alții, câtă desbinare, câtă suferință sau păreri de rău ascunde unitatea superficială a căsniciei. Am arătat că această consecință e atât de frecventă încât am putea-o considera ca inevitabilă, și că aceleași influențe care provoacă desacordul îl și înveninează apoi, prin nevoia de a minți și prin aparenta îndreptățire a geloziei; a fost partea ușoară a trudei mele. Dar, trecând dela efecte la cauze, am

încercat să comunic cititorului convingerea mea că suferința fățișă sau satisfacția mediocră a soților se datorează întotdeauna faptului că unul sau celălalt s'a căsătorit înainte de timp și a adus în căsnicie instinctele, nevoile, exigențele ce se potrivesc doar perioadei anterioare a vieții sentimentale. Pentru ca dovada să fie mai clară, am închipuit, în fața fiecărui fel de desarmonie, o căsnicie încheiată după sistemul meu. Nu numai că forțele de desbinare îmi apăreau astfel dintr'odată înlăturate, dar tot ce astăzi este pricină de turburare și de suferință devenea elemente de pace și mulțumire. Sunt prea optimist pentru a crede că o ipoteză care restabilește ordinea nu cuprinde în ea adevărul.

Luați în considerare toate conflictele în fața cărora, astăzi, cu toată buna noastră credință, rămânem șovăitori: conflicte între grija prevăzătoare a părinților și pasiunea atât de dese ori temerară a tinerilor, între conștiința morală și dorință, între mândrie și iubire, între drepturile individului și respectul obligațiilor contractate, între libertatea dragostei și stabilitatea familiei. De o parte și de alta argumentele sunt atât de puternice, interesele atât de certe și de grave, încât rațiunea însăși se divide, și în această frământare, mințile cele mai îndrăznețe acceptă uneori soluțiile cele mai strâmte, așa cum am văzut exemple de curând. Leacul pe care crezi că l-ai descoperit aduce parocă un rău mai mare. Niciun sistem nu ne satisface, dar niciunul nu ne va putea satisface câtă vreme chestiunea nu va fi pusă cu datele ei adevărate. Să nu ne mai trudim zădarnic de a uni, printr'un amestec ce nu poate fi decât instabil, elemente care se resping. Să nu mai încercăm a neutraliza forțele contrarii, ci, printr'o succesiune armonioasă, să asigurăm jocul fiecăreia din ele.

* * *

Oricât m'am ferit, voi fi poate învinuit că mi-am viciat analizele prin spirit de tendință, printr'un fel de

pejorare sistematică. Imi veți cita căsnicii în care bărbatul s'a însurat când a crezut că e mai cuminte, adică între sfârșitul tinereții și începutul maturității, în care soția își acceptă fără murmur îndatoririle, își prețuește bărbatul, își crește copiii, pare fericită. Vă voi răspunde că aceste fericiri nu trebuiesc poate privite prea de aproape. Sunteți oare siguri că liniștea acestor căsnicii n'a fost niciodată turburată de re-deșteptarea neașteptată a instinctului? Știți oare câtă resemnare, câtă revoltă și secretă melancolie se pot ascunde după seninătatea unei femei? Este adevărat că în aceste combinațiuni conjugale, numai femeia suferă, căci bărbatul a avut timp să trăiască liber înainte de a deveni un soț liniștit. Dar astăzi, pe zi ce trece, femeile se desvață de a mai fi supuse și de a se sacrifica, și atunci când ele își vor revendica dreptul de a satisface, ca și voi, diversitatea instinctelor lor, de a gusta până la fund una după alta, așa cum ați făcut și voi, toate felurile de bucurii și decepții pe care le oferă viața, ce le veți putea răspunde? Veți continua a le impune, prin constrângerea legilor și a moravurilor, mutilarea pasivă a ființei lor? Veți lucra atunci împotriva propriului vostru interes, deoarece forța comprimată a instinctului va amenința ori-când să provoace explozii primejdioase, — și dacă nu este sigur, cel puțin sunt șanse ca voi să plătiți oalele sparte. De altfel, cele mai multe femei au la îndemână o diversiune gata: minciuna și trădarea. Curioasă instituție care lovește mai cumplit în franchețe decât în minciună, în virtute mai mult decât în viciu! Victimele cele mai vrednice de milă ale căsătoriilor actuale sunt acele femei care le-au acceptat mai cinstit clauzele.

Niciodată aceste contraziceri nu au apărut sub o lumină mai crudă. Acum optzeci de ani, căsătoria își avea locul ei în ansamblul unei societăți tradiționale. Educația, religia, morala, legea, asigurau autoritatea tatălui asupra fiicei, a soțului asupra soției, și toate declamațiile romantice nu isbuteau să trezească în femei conștiința dreptului lor. Astăzi însă treaba e fă-

cută, sau răul e făcut, cum vă convine mai bine să spuneți. Ce preferați: ca acest drept să se exercite înainte de căsnicie sau în timpul ei? Aceasta e singura alternativă ce v'a rămas.

Adineaori aduceam ca argument ordinea, și iată că acum invoc dreptatea. Un contract care implică dela bun început dăunarea gravă a unuia din contractanți nu poate rămâne în forma lui. O instituție care impune la mii de ființe obligația de a renunța la instinctul lor primordial nu corespunde scopurilor ei. Nu e admisibil ca o femeie măritată să fie obligată a alege între renunțare și trădare. Nu e suportabil ca o fată să fie pusă în situația de a alege între necinste și castitatea forțată, între o căsătorie care nu-i satisface decât instinctul și o căsătorie care nu răspunde decât simțului ei de prudență. Am stăruit îndelung asupra acestei laturi a subiectului meu; am pus de sigur mai mult sentiment decât era de așteptat. Suferințele fetelor sunt atât de ascunse sau atât de rău înțelese, chiar lor le e atât de rușine de ele, încât ar trebui să ne inspire multă milă. Mărturisesc că m'am gândit mult la ele scriind această carte, pe care n'o vor citi.

Este dorința mea ca ele s'o citească? Dacă ar veni o fată să-mi ceară sfatul, după conștiința mea ce i-aș răspunde? Indrăzni-voiu s'o sfătuiesc să rupă cu prejudecățile ce o încătusează, să procedeze așa cum mi se pare firesc și drept, să aplice pe socoteala și pe riscurile ei această teorie care, dacă ar fi practică de toți, ar asigura sexelor maximum de bucurie și fericire? Dacă aș avea o fată, aș îndrăzni oare s'o cresc în aceste vederi? Nu e problemă care să mă fi frământat mai mult, cum vă închipuiți de sigur, și nu știu încă ce aș face. Trecerea dela un anumit regim moral la acela care în mod logic trebuie să-i urmeze este primejdioasă și grea; cei dintâi care se aventurează sunt totdeauna niște sacrificai. Dacă cel puțin ar fi destul de voinici ca să suporte povara acestui sacrificiu! Dar ca să trăiești împotriva convențiilor și prejudecăților, ca să sfidezi fără să suferi, disprețul la care te expun astfel de îndrăzneli, ca să te fo-

losești cum se cuvine de această libertate proaspăt cucerită, trebuie prea mult curaj, trebuie și prea multă luciditate. Oare fata căruia îi vom fi deschis ochii și pe care o vom fi scos din făgașul obișnuit va fi destul de bine înarmată? Nu era oare născută ca să trăiască la fel cu celelalte? Nu-i vom fi impus oare un rol ce-i depășește curajul și e potrivit firii ei? Nu o vom fi nenorocit desvăluindu-i adevărul?

Cunosc toate acestea, și mă simt cuprins de atâtea scrupule încât singur nu știu ce soartă aș vrea să aibă această carte. Și totuși, nu poți să taci atunci când crezi hotărît într'un adevăr. Am avut credința că spun adevărul. Din tot sufletul am crezut în acest adevăr încă înainte de a mă apuca să scriu; cred în el mai mult ca niciodată. Aș vrea să fiu sigur că cititorul, chiar sub tonul meu glumeț uneori, a simțit mereu o gravă și serioasă meditație, truda unei minți ce se consultă pe sine, uneori șovăiala unei gândiri ce stă să cumpănească și-i e teamă să se exprime. Cum să spun? Ironia, de multe ori, nu e altceva decât frica de a da prea multă importanță gândului tău. Glumești ca să n'ai aerul că ai făcut o descoperire când faci o observație ce va părea poate banală; glumești și atunci când simți oarecare scrupule la gândul că s'ar putea să fii ascultat prea literă cu literă.

* * *

Un alt reproș la care multe motive m'ar face să fiu deosebit de sensibil ar fi că am descris doar moravurile unei elite, și când spun elită, înțeleg partea cea mai puțin numeroasă, cea mai solid încheșată, dar nu și cea mai bună a societății. Studiul de față, atât în partea lui pozitivă cât și în partea critică, nu se aplică decât păturii bogate sau mijlocii, aceleia care se bucură fie de privilegiul averii, fie de acel al educației. Pentru imensa majoritate a națiunii, pentru întreaga clasă lucrătoare sau țărănească, s'ar putea spune, cred, că chestiunea e rezolvată. Ba e rezolvată într'un sens nu departe de al meu. Nici prin periferiile populare ale

orașelor, nici la țară, căsătoria nu implică în chip necesar virginitatea soției; fetele iubesc în toată libertatea; nici amantul, nici copilul nu le dezonorează. În multe cazuri, soțul crește la casa lui fără deosebire și pe copiii săi și pe aceia pe care i-a adus nevasta.

Recunosc că aceste moravuri lăbărtate și la voia întâmplării nu răspund tuturor exigențelor mele. Hotarul dintre legăturile poligamice și căsătoria nu e destul de bine marcat; deosebirea dintre legături nu corespunde exact cu deosebirea dintre perioadele vieții. Este o operă a întâmplării, lipsită de rigoare și de logică. Dar cel puțin nevoia comună a muncii a readus moravurile la libertatea lor firească. Nepăsarea sau indulgența au îndeplinit în parte ceea ce reclam delat rațiune.

Această rezervă era necesară. Nu mă scuz totuși de faptul că m'am referit mereu la universalitatea speciei, chiar dacă concluziile mele n'ar servi decât pentru un grup restrâns de bărbați și femei. Este lucru știut că orice problemă morală e legată de probleme sociale; și n'aș vrea nici să stăruiesc asupra acestor legături, nici să par că-i eludez consecințele. Trebuie să spun totuși că în mod voit am privit lucrurile; nu din punctul de vedere social, ci din punctul de vedere etic. Discuția mea nu se aplică poate decât la o clasă; ei și, dacă soluția mea e justă, și dacă această clasă e tocmai aceea care până azi rămânea potrivnică acelor idei. De altfel, cu sau fără voia noastră, pe drept sau pe nedrept, importanța unei elite sociale nu se măsoară după numărul celor care fac parte din ea, nici măcar după calitatea ei. Opinia publică, de această elită e condusă; pe ea o zugrăvesc de preferință literatura și teatrul; ea este deci aceea care reprezintă un popor în ochii celorlalte popoare; sentimentele și apucăturile ei înfățișează caracterul național. Că funcțiunea ei reprezentativă e în mare parte uzurpată, nu eu o voiu nega. Dar a înrâuri asupra ideilor ei va însemna încă mult timp de acum înainte a înrâuri asupra moravurilor sau legilor.

Cum se poate exercita o astfel de acțiune? O repet

iarăși, nu sper ca o teorie cum este a mea să poată găsi numaidecât prozeiți în stare s'o aplice în toată rigoarea ei. Nu sper lucrul acesta; nu-l doresc. O astfel de reușită mi-ar inspira prea multe temeri, ar trezi în mine prea multe scrupule. Nu ne putem gândi decât la o infiltrație tăcută, la o modificare înceată a judecăților, la o micșorare treptată a rezistențelor. Abaterile dela morala curentă, azi atât de rare, aproape excepționale, se vor înmulți atunci când vor fi judecate și reprimite cu mai puțină asprime; ele se vor generaliza de îndată ce indulgența se va transforma bineșor în încurajare. Așa evoluează legile omenești. Ele sunt nemiloase pentru faptele izolate care constituie o revoltă individuală contra ordinii stabilite. Se imblânzesc pe măsură ce propășirea ideilor face ca aceste abateri să devină mai dese, și printr'o reacțiune firească, indulcirea pedepsei înmulțește la rândul-i delictele. Când o greșală a devenit comună, a încetat de a mai fi o greșală. Ceea ce legea de altă dată interzicea ca o crimă, o lege nouă recunoaște ca un drept.

Singura trudă de folos este să indicăm o direcție acestei mișcări a ideilor și judecăților, sau mai simplu, să aducem în sprijinul ideilor pe care le credem juste, câteva argumente, să provocăm câteva reflecții. Aceasta a fost ambiția mea. Cititorul își dă seama de sigur că nu am spus tot ce se putea spune în această chestiune, și am de gând să revin într'o zi asupra ei. Există așa, subiecte fără hotar, al căror orizont se îndepărtează mereu pe măsură ce crezi că te apropii de el. Anii de-a-rândul am adunat observații și fapte; aș fi putut continua așa încă alți ani. Vine însă o clipă când cedezi sub povara impresiilor adunate; clipa aceasta am prins-o, mai drept ar fi: m'a prins ea pe mine. Am scris deci, cu teama rând pe rând de a obosi prin banalitatea observațiilor, sau de a jigni printr'o voință de paradox, de a înfățișa analize prea imparțiale sau

prea arbitrar legate de teza mea principală, — și ce-i mai rău e că aceste defecte nu se exclud. Ceea ce pot însă adevăra, e că am gândit și am scris cu bună credință.

BIBLIOTECA
INST. PEDAG. C-ȚA

ga

S F Â R S I T